

PARTICIPACIJA DJECE IZ RANJIVIH SKUPINA

STUDIJA SLUČAJA O PARTICIPACIJI DJECE ROMSKE NACIONALNE MANJINE

unicef | za svako dijete

Ovaj je dokument puno više od studije slučaja, on predstavlja paradigmatički primjer kako na znanstveno utemeljen način oživotvoriti često proklamirano načelo nediskriminacije djece. Osobita je vrijednost ovoga istraživanja nadalje u tome da ne samo da donosi iznimno vrijedan pogled iz perspektive romske djece, njihovih roditelja te stručnjaka koji s njima dolaze u kontakt i rade, već potiče na nova promišljanja o ovoj temi. Smatram da će kao takva, ova studija biti ishodište daljnjih radova o temi participacije djece romske nacionalne manjine, kako u hrvatskim, tako i širim okvirima.

U tome se svjetlu možemo nadati da će i preporuke koje su autorice argumentirano iznijele zaživjeti u hrvatskome sustavu, kako bi djeci romske nacionalnosti bilo bitno olakšano ostvarivanje (participativnih) prava.

prof. dr. sc. Irena Majstorović

Promišljen, etički osjetljiv nacrt studije omogućio je generiranje podataka koji mogu pomoći razvoju politika, praksi i intervencija za poboljšanje demokratskog sudjelovanja djece romske nacionalne manjine. Studija je temu dječje participacije temeljito istražila, te je napisana na način kako bi bila podjednako prikladan resurs za znanstvenike, stručnjake i studente koji su posvećeni podučavanju i istraživanju u okviru koncepata participativnosti, socijalne isključenosti, društvenog položaja, nejednakosti i etniciteta. Također, namijenjena je i svima koji žele kreirati siguran prostor za djecu, gdje su različitosti dobrodošle i gdje se promiče djelovanje kojim djeca postaju suautori vlastitog okruženja.

Provedeno izvorno znanstveno istraživanje predstavlja kvalitetan temelj za provedbu budućih istraživanja ove tematike te za izradu modela rada koji će pouzdanije doprinijeti smanjenju ranjivosti i promoviranju participacije djece iz ranjivih skupina.

doc. dr. sc. Dinka Čaha

PARTICIPACIJA DJECE IZ
RANJIVIH SKUPINA

Studija slučaja o participaciji djece romske nacionalne manjine

— Olja Družić Ljubotina, Marijana Kletečki Radović i Ana Opačić —

PREDGOVOR

Studija slučaja o participaciji djece romske nacionalne manjine nastala je u okviru višegodišnjega istraživačkog projekta (2018. – 2021.) na temu participacije djece iz ranjivih skupina. Participacijska prava djece te podrška djeci koja se zbog različitih čimbenika nalaze u posebno izazovnim životnim okolnostima (djeca iz tzv. ranjivih skupina) duboko su u srži UNICEF-ova djelovanja. Nadalje, ranija istraživanja i analize, kao i poruke koje su dolazile od same djece, ali i odraslih, upućivali su na nužnost unapređenja dječje participacije u svim sferama njihova života i produblivanja znanja povezanog s razumijevanjem koncepta ranjivosti djece u kontekstu njihovih participativnih prava. K tomu je i Nacionalna strategija za prava djece za razdoblje 2014. – 2020. kao jedan od strateških ciljeva postavila *Osiguranje aktivnog sudjelovanja djece*, a Nacionalni Plan za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2022. – 2026. nastavlja s prioritiziranjem sudjelovanja djece u odlučivanju na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini te u školskim aktivnostima.

Navedeni istraživački projekt sastojao se od nekoliko komponenata: (i) konceptualizacije i opisa ranjivosti djece s obzirom na njihova participacijska prava; (ii) istraživanja stavova opće javnosti i stručnjaka o participaciji djece iz ranjivih skupina; (iii) pregleda stanja participacije djece iz odabranih ranjivih skupina s utvrđenim ograničenjima i poticajnim čimbenicima – osam studija slučaja te (iv) osmišljavanja modela za uključivanje i participaciju djece u procesu istraživanja i uključivanja u razvoj preporuka.

S obzirom na opseg istraživanja i postavljene ciljeve, UNICEF je okupio tim od 16 iskusnih znanstvenica i stručnjakinja koji su tijekom procesa koordinirale voditeljice istraživačkog projekta prof. dr. sc. Ivana Borić i dr. sc. Arijana Mataga Tintor. Cjelovita studija objavljena je u listopadu 2022. godine (Borić, I.; Mataga Tintor; A. 2022. *Studija o participaciji djece iz ranjivih skupina u Hrvatskoj*, Ured UNICEF-a za Hrvatsku), a u njezinu aneksu nalaze se sažetci svih osam studija slučaja – o participaciji djece pripadnika romske nacionalne manjine, djece koja žive u uvjetima siromaštva, djece izbjeglica i tražitelja azila, djece s teškoćama u razvoju, djece u sustavu alternativne skrbi, djece koja žive u izoliranim zajednicama, djece u sustavu pravosuđa i djece u sustavu zdravstva.

Imajući u vidu vrijeme provedbe istraživačkih aktivnosti, važno je napomenuti da se korišteni statistički podaci zasnivaju na popisu stanovništva iz 2011. godine. Nadalje, unatoč proteku vremena od finalizacije studije slučaja do njene objave, kao i donekle izmijenjenim društvenim okolnostima povezanima s primjerice organizacijom sustava socijalne skrbi ili dostupnosti pojedinih usluga za djecu (npr. osiguravanje besplatnoga školskog obroka za sve učenike osnovnih škola od 2023. godine), studija slučaja autorica prof. dr. sc. Olje Družić Ljubotina, izv. prof. dr. sc. Marijane Kletečki Radović i izv. prof. dr. sc. Ane Opačić predstavlja još uvijek aktualan i izniman doprinos boljem razumijevanju teme participacije djece romske nacionalne manjine. Uz značaj uvida i preporuka za ostvarivanje participacijskih prava djece, recenzentice, prof. dr. sc. Irena Majstorović i doc. dr. sc. Dinka Caha, ističu važnost ovog dokumenta za promicanje i oživotvorenje načela nediskriminacije te bolje razumijevanje koncepta socijalne isključenosti, nejednakosti i etniciteta.

Stoga nas veseli da je uz ranije objavljen sažetak studija slučaja o participaciji djece romske nacionalne manjine sada dostupna i u svojem punom sadržaju te da će kao takva moći cjelovitije informirati relevantne politike i programe za djecu.

Ovim putem od srca zahvaljujemo svima koji su pomogli u organizaciji i ostvarenju svih komponenta istraživanja, svim stručnjacima i roditeljima, a posebno djeci i mladima koji su s istraživačicama podijelili svoja nerijetko vrlo bremenita životna iskustva te nam ukazali povjerenje da će se njihov glas doista čuti i uzeti u obzir. Slijedeći participacijska načela i vrijednosti, svatko iz svoje uloge, nastavljamo zajedno stvarati bolje uvjete za djecu i zajedno s djecom.

Marijana Šalinović

Voditeljica programa za praćenja prava djece i evaluacije
Ured UNICEF-a za Hrvatsku

NAZIV: Studija slučaja o participaciji djece romske nacionalne manjine

IZDAVAČ: Ured UNICEF-a za Hrvatsku

AUTORICE: Olja Družić Ljubotina, Marijana Kletečki Radović i Ana Opačić

UREDNIKA: Marijana Šalinović

RECENZENTICE: Irena Majstorović i Dinka Čaha

LEKTURA: Integra d.o.o.

**GRAFIČKO
OBLIKOVANJE:** Dijana Kasavica

FOTOGRAFIJA: Danijel Soldo

Sva prava pridržava izdavač. Prilikom korištenja citata i materijala iz ove publikacije, molimo navedite izvor. Ova publikacija ne izražava nužno službene stavove UNICEF-a.

ISBN 978-953-7702-76-2

Zagreb, listopad 2023.

SADRŽAJ

1. PARTICIPACIJA DJECE ROMSKE NACIONALNE MANJINE	8
2. SVRHA I CILJEVI STUDIJE SLUČAJA	10
3. METODOLOGIJA	11
3.1. Nacrt istraživanja	11
3.2. Sudionici istraživanja	12
3.3. Metoda prikupljanja podataka	13
3.4. Metoda analize podataka	14
3.5. Etički aspekti provedbe istraživanja	14
4. KLJUČNI NALAZI	16
4.1. Participacija djece romske nacionalne manjine u Općini Orehovica	16
4.1.1. Obilježja lokalne zajednice Općina Orehovica	16
4.1.2. Opis okruženja i ustanove u kojoj je provedeno istraživanje	19
4.1.3. Opis i doživljaj ranjivosti	20
4.1.4. Dječja participacija	24
4.2. Participacija djece romske nacionalne manjine u Gradu Sisku	28
4.2.1. Opis lokalne zajednice Grada Siska	28
4.2.2. Opis okruženja i ustanova u kojima je provedeno istraživanje	31
4.2.3. Opis i doživljaj ranjivosti	35
4.2.4. Dječja participacija	37
4.3. Participacija djece romske nacionalne manjine u gradskoj četvrti Peščenica – Žitnjak, područja Mjesnih odbora Kozari bok i Kozari putevi	43
4.3.1. Opis lokalne zajednice područja Mjesnih odbora Kozari bok i Kozari putevi	43
4.3.2. Opis okruženja i ustanova u kojima je provedeno istraživanje	47
4.3.3. Opis i doživljaj ranjivosti	49
4.3.4. Dječja participacija	52
5. PRIJEDLOZI I PREPORUKE SUDIONIKA ISTRAŽIVANJA ZA POBOLJŠANJE PARTICIPACIJE DJECE ROMSKE NACIONALNE MANJINE	57
6. ZAKLJUČCI	61
7. BIBLIOGRAFIJA	63

01

PARTICIPACIJA DJECE ROMSKE NACIONALNE MANJINE

Ova se studija slučaja bavi istraživanjem participacije djece romske nacionalnosti. Kada govorimo o položaju romske zajednice u Hrvatskoj, najčešće mislimo o životu koji je obilježen začaranim krugom nezaposlenosti – slabije obrazovanosti – siromaštva, a koji se neprestano ponavlja zbog postojećih stereotipa i segregacije romske populacije. No, situacija nije tako jednodimenzionalna ni unificirana te smo zbog toga našim istraživanjem obuhvatili različite lokalitete u Republici Hrvatskoj u kojoj žive pripadnici romske nacionalne manjine.

Statistički i recentni znanstveni rezultati pokazuju kako je položaj romske populacije, pa onda i djece romske nacionalne manjine, i dalje nepovoljan. Prema službenim podacima iz Popisa stanovništva 2011. u Hrvatskoj živi 16 975 Roma, no prema recentnoj studiji istraživanja baznih podataka (Kunac, Klasnić i Lalić 2018), u Hrvatskoj ukupno živi 24 524 pripadnika romske nacionalne manjine u 134 mapirana lokaliteta u 15 županija Republike Hrvatske. Prema istoj studiji, i dalje su vidljive strukturne prepreke u obrazovanju i kasnijem zapošljavanju djece romske nacionalne manjine.

Tako je čak 69 % djece u dobi od tri do šest godina isključeno iz vrtića ili predškole. Iako 95 % romske djece pohađa osnovnu školu, i dalje postoje ozbiljne prepreke u obrazovanju od kojih se najčešće izdvaja nepoznavanje hrvatskog jezika. Dodatno, čak 20 % romske djece polazi razredne odjele koje pohađaju isključivo učenici pripadnici romske nacionalne manjine. Samo 31 % mladih Roma pohađa srednju školu, i to znatno više mladića (36 %) nego djevojaka (26 %). Prisutnost mladih romske nacionalnosti u visokom obrazovanju izrazito je nizak. Čak 81,2 % djece u dobi do 15 godina živi u riziku od siromaštva, te veliki broj djece (78 %) živi u neprikladnim stambenim uvjetima. Primjerice, 48 % djece nema u svom kućanstvu kupaonicu ili sanitarni čvor. Posebno je važan podatak da 80 % djece nema osobno računalo, a 95 % kućanstava nema više od 30 knjiga. Mnogi lokaliteti diljem Hrvatske imaju također neprikladnu infrastrukturu. Tako čak 74 lokaliteta od njih 134 nemaju priključak na plinovod, 55 lokaliteta nema kanalizaciju, a njih 13 nema priključak na vodovod. Na razini broja kućanstava, 11,2 % kućanstava nema pristup električnoj energiji, 43,3 % kućanstava nema pristup vodovodu, a 73,3 % kanalizaciji.

Položaj djece romske nacionalne manjine u ovom istraživanju treba sagledati kroz prizmu i analitički okvir interseksionalnosti. Teorija interseksionalnosti nastala je u afroameričkim feminističkim

krugovima u poznatim radovima Kimberlé Crenshaw (1993.) koja okvirom intersekcionalnosti upućuje na to da upravo sjecište ili kombinacija spola i rase oblikuje iskustva i položaj žena iz afroameričke zajednice u društvu te da je važno razumjeti odnose moći kroz oba obilježja. Ista autorica nadalje razlaže da intersekcionalnost treba sagledati kao strukturalnu (na koji način postupaju institucije prema ženama različite rase), političku (politički emancipirajući antirasistički pokreti mogu marginalizirati ili umanjiti negativna iskustva žena ili iskustva nasilja u afroameričkoj zajednici), te kao način oblikovanja društvenog identiteta, posebice u onim grupama koje se suočavaju s dva ili više čimbenika marginalizacije (Crenshaw 1993). Ubrzo se okvir intersekcionalnosti proširio na brojne društvene skupine koje nerijetko nose dva nepovoljna čimbenika ili više njih, koje je nemoguće svrstati u samo jednu idealtipsku kategoriju (Laforgue i sur. 2022) te razumjeti kako odnosi moći unutar pojedinih zajednica te između njih, kao i prema većinskim zajednicama, oblikuju individualno iskustvo. Drugim riječima, upravo kombinacija određenih obilježja može stvoriti nova iskustva nejednakosti, stigmatizacije i diskriminacije.

Intersekcionalnost je stoga primjeren okvir i kada govorimo o položaju djece i mladih u različitim sustavima jer dob u interakciji i na sjecištu s drugim obilježjima (invaliditet, spol, nacionalnost, obrazovni status, mjesto stanovanja i drugo) stvara jedinstveno iskustvo, prilike ili nejednakosti (Hopkins i Pain 2007). Laforgue i suradnici (2022.) specifično su kroz okvir intersekcionalnosti kao teorijski i metodološki okvir sagledavali pitanje dječje participacije jer osim što djeca i mladi na temelju dobi nailaze na ograničenja participacije, dodatno se to iskustvo usložnjava ako se djeca suočavaju s drugim čimbenicima marginalizacije. Njihovi su zaključci i preporuke sljedeći: kad se stvori prostor participacije djece, važno je imati na umu da su djeca heterogena skupina kako bi takvi prostori bili što inkluzivniji i obuhvatili kategorije djece koja su najviše isključena. Druga je preporuka da se participaciji djece treba dati smisao i vrijednost kako se ne bi radilo o pukom tokenizmu, odnosno da budu vidljivi rezultati odluka koje djeca donose. Također je važno učiniti potrebne napore kako bi se ostvarila puna komunikacija s djecom. To znači nastojati razumjeti „svijet“ ili „paradigme“ iz kojih djeca polaze, ali i prevladati komunikacijska ograničenja (jezična, slušna, govorna, vidna i druga) kako bi se dijete u punini moglo izraziti.

Laforgue i suradnici (2022.) kao i Couch (2021.) naglašavaju posebnu vrijednost kvalitativnih istraživanja s djecom koja s jedne strane omogućuju njihovu participaciju, ali i omogućuju kontekstualizaciju rezultata upravo iz gledišta da će se dijete nerijetko susresti s nizom različitih osobnih čimbenika koji ga svrstavaju u više ranjivih društvenih skupina.

Djeca koja su pripadnici romske nacionalne manjine upravo se suočavaju s kombinacijom više čimbenika koji im otežavaju društvenu participaciju. Ova djeca u sustave skrbi ulaze kada su suočena s rizicima poput invaliditeta, siromaštva, prepreka u obrazovanju, problema u ponašanju i dr. No, kada uđu u sustave socijalne skrbi, zdravstva ili obrazovanja, nerijetko ih se promatra (jedino) kroz prizmu njihove etničke pripadnosti. Ipak, ne znamo stvaraju li im neka druga obilježja dodatno iskustvo isključivanja u romskoj zajednici ili su zbog njih čak i više prihvaćena. Drugim riječima, pomažu li im ili odmažu druga obilježja u doživljaju višestruke isključenosti od većinske zajednice ili im pak ublažavaju socijalnu isključenost koja proizlazi iz pripadnosti romskoj nacionalnoj manjini.

Upravo je zbog svega navedenog bilo iznimno važno uključiti djecu pripadnike romske nacionalne manjine u ovo istraživanje, i to iz perspektive triju različitih zajednica (iz triju županija): ruralne, srednje urbane i velike urbane sredine.

02

SVRHA I CILJEVI STUDIJE SLUČAJA

Obilježjima lokalne zajednice i različitim perspektivama sudionika istraživanja o ranjivosti i participaciji djece romske nacionalne manjine nastoji se prikazati i razumjeti njihovu uključenost i ostvarivanje prava u okruženju u kojem odrastaju. Kako bismo dobili uvid u mogućnosti participacije ove djece u zajednici, u istraživanje su uključene ustanove i stručnjaci koji se neposredno bave područjem odgoja i obrazovanja. To se odnosi na osnovnu školu i vrtić unutar kojih djeca romske nacionalne manjine ostvaruju neka od svojih temeljnih prava.

Informacije prikupljene u studiji slučaja služit će kao temelj za:

- podizanje svijesti o pitanjima participacije djece romske nacionalne manjine
- preporuke za unapređivanje i zagovaranje prakse sudjelovanja djece romske nacionalne manjine
- bolje razumijevanje i ostvarivanje prava djece romske nacionalne manjine
- bolju kvalitetu skrbi o djeci romske nacionalne manjine, kao ranjive skupine djece, s obzirom na njihova prava na izražavanje i uvažavanje njihova mišljenja.

Ciljevi studije slučaja jesu:

1. Opisati ranjivost djece romske nacionalne manjine iz perspektive djece, roditelja i stručnjaka s obzirom na njihova prava na participaciju.
2. Dobiti uvid u iskustva djece, roditelja i stručnjaka iz sustava odgoja i obrazovanja o participaciji djece romske nacionalne manjine te podatke o postojećim ograničenjima i poticajnim čimbenicima za podizanje razine participacije.
3. Dobiti prijedloge i preporuke sudionika istraživanja za poboljšanje participacije djece romske nacionalne manjine.

03

METODOLOGIJA

3.1. Nacrt istraživanja

U ovom istraživanju primijenjen je kvalitativan pristup kojim se nastojalo dati pojašnjenje i smisao ostvarivanju participacijskog prava djece romske nacionalne manjine. Istraživački pristup utemeljen je na osobnim iskustvima te djece, njihovih roditelja i stručnjaka koji s njima rade u osnovnoj školi i u vrtiću. Podatci su prikupljeni putem intervjua, analize dokumenata i drugih dostupnih izvora.

U studiju slučaja uključene su tri lokalne zajednice, prema kriteriju veće zastupljenosti romske nacionalne manjine u zajednici. To su Općina Orehovica, Grad Sisak i naselje Kozari Bok u Zagrebu. Iako procjena broja pripadnika romske nacionalne manjine varira u različitim istraživanjima (npr. Popis stanovništva 2011, Istraživanje baznih podataka 2018, Projekt građanskih prava Sisak 2013), činjenica je da se, bez obzira na variranje podataka, i dalje radi o Gradu Zagrebu i dvije županije s najvećom zastupljenošću pripadnika ove nacionalne manjine (Međimurska i Sisačko-moslavačka). Razlike u izvorima podataka vjerojatno proizlaze iz poznate činjenice da se velik broj pripadnika romske nacionalne manjine ne deklariraju kao Romi zbog različitih nepovoljnih konotacija koje su povezane s tom nacionalnom manjinom.

Prema službenim podacima Popisa stanovništva iz 2011. na području Općine Orehovica živi 491 (18,29 %) osoba romske nacionalne manjine, odnosno 560 (20,8 %) stanovnika čiji je materinski jezik romski. Riječ je o općini u Međimurskoj županiji u kojoj živi 5107 Roma, što čini najveći udio stanovništva romske nacionalne manjine (4,49 %) u odnosu na sve ostale županije u Republici Hrvatskoj. No, prema ranije spomenutoj istraživačkoj studiji baznih podataka (Kunac, Klasnić i Lalić 2018) u Međimurskoj županiji živi 6368 pripadnika romske nacionalne manjine, što je i dalje čini županijom s najvećim udjelom romskog stanovništva.

Prema podacima Popisa stanovništva iz 2011., u Sisačko-moslavačkoj županiji živjelo je 1463 pripadnika romske nacionalne manjine, a u Sisku njih 648 (1,36 %). Prema najrecentnijim podacima o broju Roma u županijama iz istraživanja baznih podataka (Kunac, Klasnić i Lalić, 2018.), u Sisačko-moslavačkoj županiji živi 2190 Roma. S druge strane, prema podacima PGP-a Sisak¹ ukupni broj

¹ PGP (Projekt građanskih prava) Sisak nevladina je humanitarna organizacija, PGP – CRP Sisak djeluje na području Sisačko-moslavačke, Karlovačke i Požeško-slavonske županije (područni uredi u Hrvatskoj Kostajnici, Dvoru, Glini, Vrginmostu, Krnjaku i Pakracu), a u suradnji s drugim nevladinim udrugama na području cijele Republike Hrvatske. Cilj udruge je pružanje pravne i humanitarne pomoći prognancima, izbjeglicama, povratnicima i socijalno ugroženim osobama, kao i promicanje i zaštita ljudskih prava i vrijednosti svih građana.

Roma u Sisačko-moslavačkoj županiji iznosi 3561, dok ih je u gradu Sisku 2165 (4,53 %). Bez obzira na variranje podataka, i dalje je to druga županija s najvećim udjelom romskog stanovništva. Istraživanje provedeno u osnovnoj školi u Sisku obuhvatilo je gradsku četvrt Caprag u kojoj živi velik broj pripadnika romske nacionalne manjine, prije svega u naselju Capraške poljane u kojem živi najveći broj Roma u ovom gradu (prema podacima PGP-a iz 2013. godine u Capraškim poljanama ih je bilo 1720).

Prema popisu stanovništva iz 2011. u Gradu Zagrebu živi 2755 pripadnika romske nacionalne manjine (0,35 %), dok prema istraživanju baznih podataka u Gradu Zagrebu živi 3299 Roma (Kunac, Klasnić i Lalić 2018). Vratimo li se na Popis stanovništva iz 2011., razvidno je da najveći dio pripadnika romske nacionalne manjine živi u jednoj od većih zagrebačkih gradskih četvrti Peščenica – Žitnjak smještenoj na istočnom dijelu grada (56 487 stanovnika). U toj gradskoj četvrti živi gotovo polovica sve romske populacije u gradu Zagrebu, njih 1133, što se prije svega odnosi na naselja Kozari Bok i Kozari Putevi gdje je istraživanje i provedeno (Popis stanovništva 2011).

Istraživanjem se nastojalo opisati prostorni i organizacijski kontekst odgojnih i obrazovnih ustanova (vrtića i škola) te prikazati razmišljanja i perspektivu sudionika o položaju djece romske nacionalne manjine u ostvarivanju njihovih participacijskih prava u obitelji, odgojno-obrazovnoj ustanovi, zajednici i društvu općenito.

Da bi se dobio dublji uvid i objašnjenje participacije djece romske nacionalne manjine, korišten je kvalitativni pristup koji ne omogućuje generalizaciju podataka. Osiguravanje vjerodostojnosti ovog istraživanja temelji se na prikupljanju i analizi podataka koji su dokumentirani bilješkama s terena i teorijskim bilješkama te izvještavanju u skladu sa smjernicama za kvalitativna istraživanja (Ajduković 2014). Podatke na terenu prikupljale su i analizirale tri istraživačice (autorice ove studije slučaja), dok su voditeljice šireg projekta o participaciji djece iz ranjivih skupina nadzirale cijeli proces i sastavile sveobuhvatno izvješće (Borić i Mataga Tintor 2022).

3.2. Sudionici istraživanja

Lokalne zajednice koje su odabrane za studiju slučaja odgovaraju kriteriju veće zastupljenosti romske populacije. Osim toga, u studiju slučaja uključene su one ustanove koje pohađa veći broj djece romske nacionalnosti i koje su važan dionik u razumijevanju položaja romske populacije u odabranoj zajednici. Nakon pristanka čelnika institucija na sudjelovanje, dogovoren je broj sudionika iz pojedinih kategorija ispitanika te dinamika provedbe istraživanja. Uz roditelje i djecu, nastojalo se uključiti stručnjake različitih profila (učitelji razredne nastave, učitelji predmetne nastave, socijalni pedagozi, pedagozi, psiholozi, romski pomagači, odgajatelji) koji imaju iskustvo rada s djecom romske nacionalne manjine i njihovim obiteljima.

Odabrane su sljedeće ustanove:

1. Osnovna škola Orehovica, Orehovica
2. Osnovna škola „Braća Bobetko“, Sisak
3. Dječji vrtić Sisak Stari – Različak, Sisak
4. Osnovna škola Dr. Vinka Žganca, Kozari Bok, Zagreb.

Sudionici istraživanja sljedeći su:

1. djeca romske nacionalne manjine (12 – 16 godina)
2. roditelji romske nacionalne manjine
3. učitelji i stručni suradnici u osnovnim školama
4. stručni djelatnici u vrtiću.

Raspodjela sudionika istraživanja prikazana je u tablici 1.

TABLICA 1: Broj i spolna struktura sudionika istraživanja

	OSNOVNA ŠKOLA	VRTIĆ
Djeca	18 (11 Ž, 7 M)	–
Roditelji	6 (2 Ž, 4 M)	–
Stručnjaci	12 (10 Ž, 2M)	3 (Ž)
UKUPNO	36	3
SVEUKUPNO	39	

3.3. Metoda prikupljanja podataka

Sljedeće su metode primijenjene za prikupljanje podataka u studiji slučaja:

- polustrukturirani intervjui s djecom, roditeljima i stručnjacima
- analiza relevantne dokumentacije (službeni dokumenti, fotografije i drugi dostupni izvori).

Kao metoda prikupljanja podataka korišten je polustrukturirani intervju prilagođen za razgovor s djecom, roditeljima i stručnjacima. Postoje različiti razlozi zbog kojih je upravo ova istraživačka metoda primjerenija od drugih s obzirom na osjetljivost teme i sudionika s kojima se razgovara. Naime, pri istraživanju problema ranjive djece, čiji je izvor ranjivosti ponekad povezan sa stigmom, predrasudama i osjećajem srama, pokazalo se da je polustrukturirani intervju primjerenija metoda za prikupljanje podataka u odnosu na, primjerice, skupni intervju ili fokusnu grupu jer nije „izlažući“ za sudionike s obzirom na to da se provodi „jedan na jedan“. Na taj je način moguće osigurati veću razinu otvorenosti i povjerenja između sudionika i istraživača, što je iznimno važno i zbog vjerodostojnosti istraživačkih rezultata. Istraživanjem se nastojalo opisati prostorni i organizacijski kontekst osnovnih škola i manjim dijelom vrtića te prikazati stavove, razmišljanja i perspektive sudionika o položaju djece romske nacionalne manjine u ostvarivanju njihovih prava, posebno participacijskog prava u obitelji, odgojno-obrazovnoj ustanovi, zajednici i društvu općenito. Osim što je istraživačka, ova je studija slučaja prema tipu i pristupu problemu deskriptivna i interpretativna. Istraživačice su provele intervjue prema strukturiranom predlošku u kojemu su obuhvaćena pitanja o doživljaju ranjivosti romske

djece, poznavanju i kršenju dječjih prava, iskustvima participacije djece u obitelji, školi i zajednici te preporukama o unapređenju dječje participacije. Intervjui su provedeni na temelju dobrovoljnog pristanka sudionika istraživanja i potpisane suglasnosti za sudjelovanje. Intervjui su vođeni prema zadanom predlošku na kojem su bilježeni i odgovori. Razgovori su trajali između 30 i 60 minuta.

3.4. Metoda analize podataka

Kao metoda analize studije slučaja korištena je deskriptivna analiza kvalitativnih podataka prema logičkom okviru šireg projekta o participaciji djece iz ranjivih skupina u Hrvatskoj (Borić i Mataga Tintor 2022) unutar kojeg je provedena i ova studija slučaja o participaciji djece romske nacionalne manjine. Intervjuima su dodani službeni podaci o funkcioniranju lokalne zajednice i školskom okruženju kako bi se bolje razumio istraživački kontekst i učinak okolinskih čimbenika na ranjivost i participaciju djece. U deskriptivnoj analizi korišten je pristup odozgo prema dolje, odnosno od ključnih kategorija koje proizlaze iz glavnih tema intervjua s djecom, roditeljima i stručnjacima (iskustvo ranjivosti, ostvarivanje dječjih prava, dječja participacija u različitim aspektima života, potencijal i prepreke u participaciji). U studiji slučaja podaci su disagregirani prema sudionicima istraživanja – djeca, roditelji i stručnjaci.

U nastavku su, nakon opisa lokalne zajednice u kojoj je istraživanje provedeno, rezultati koji će biti predstavljeni prema sljedećim tematskim poglavljima:

- opis okruženja i ustanova u kojoj je provedeno istraživanje
- opis i doživljaj ranjivosti djece
- dječja participacija
- prijedlozi i preporuke sudionika istraživanja za poboljšanje participacije.

3.5. Etički aspekti provedbe istraživanja

Ova studija slučaja provedena je u skladu s načelima Etičkog kodeksa istraživanja s djecom (2020.) te na temelju suglasnosti Etičkog povjerenstva Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a u skladu s načelima primijenjenima u cjelovitom istraživačkom projektu o participaciji djece u Republici Hrvatskoj (Borić i Mataga Tintor 2022).

U istraživanju su primijenjena sljedeća etička načela:

- **Dobrovoljno sudjelovanje** – svi sudionici znali su da je njihovo sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno te da u bilo kojem trenutku mogu odustati ili povući se iz istraživanja bez dodatnog objašnjenja.
- **Informirani pristanak** – odrasli sudionici usmeno su pristali na sudjelovanje u istraživanju, dok su za djecu tražene pisane suglasnosti njihovih roditelja ili skrbnika. Također, sama djeca dala su svoj pisani i usmeni pristanak na sudjelovanje u istraživanju.
- **Privatnost i povjerljivost** – intervjui su vođeni u ozračju koje štiti privatnost djeteta i odraslih sudionika. Osiguran je ugodan prostor, neometan od buke i drugih ljudi, kojim se

nastojala osigurati privatnost u postupku prikupljanja podataka. Sudionici su bili upoznati s time na koji način će se u postupku prikupljanja, analize i prikazu rezultata zaštititi njihovi identiteti te tko će imati pristup podacima koje pruže. Te informacije bile su uključene u *Obrazac informativnog pristanka* za sudjelovanje u istraživanju. Sudionici su bili upoznati i s iznimkama kada se ne može štititi povjerljivost, tj. u slučaju kada se doznaje izravno kršenje prava djeteta što uključuje dužnost zaštite i prijave zlostavljanja i zločina nad djecom.

- Posebno se u istraživanju obuhvatilo **pitanje emičke ranjivosti**. Sastavni dio intervjua jest dio u kojem dijete samo ponudi vlastito viđenje ranjivosti, odnosno ranjivost se ne smatra pripisanim obilježjem već se poštuje onako kako je vidi dijete kao sudionik.
- **Zaštita dobrobiti djeteta** – djeci je dana prilika da se osvrnu na iskustvo sudjelovanja u istraživanju, postave pitanja i zatraže pomoć. Djeca su dobila uputu i kontakt osobe kojoj se mogu naknadno javiti u slučaju potrebe. Stručnjaci u školama dobili su iste informacije.
- **Jezik i ponašanje prilagođeno djeci** – istraživanje je temeljeno na pristupu suradnje i ravnopravnog dostojanstva (Juul 2017). Informacije su bile jezično prilagođene djeci, uz izbjegavanje „infantilnog“ jezika i ponašanja.
- **Zahvala za sudjelovanje u istraživanju** – svim sudionicima je, uz simboličan znak pažnje, iskazana zahvala na sudjelovanju u istraživanju.

04

KLJUČNI NALAZI

4.1. Participacija djece romske nacionalne manjine u Općini Orehovica

4.1.1. Obilježja lokalne zajednice Općina Orehovica

Općina Orehovica jedna je od 25 jedinica lokalne samouprave u Međimurskoj županiji, a u njezinu sastavu nalaze se naselja Orehovica, Podbrest i Vularija. Općina se nalazi u južnom dijelu županije, a graniči s Općinom Mala Subotica i gradovima Čakovec i Prelog, čime je prometni položaj izrazito povoljan uz blizinu od svega 4 km do izlaza na autocestu Zagreb – Goričan. Općina ima 2685 stanovnika (Popis stanovništva 2011) koji žive na površini od 28,33 km² što znači da je gustoća naseljenosti nešto veća od gustoće naseljenosti na nacionalnoj razini i iznosi 95 st/km². S obzirom na to da je riječ o Općini, govorimo o ruralnom području u Republici Hrvatskoj.

Općina Orehovica odabrana je za studiju slučaja zbog većeg udjela romskog stanovništva. Službeni podatci iz Popisa stanovništva iz 2011. prikazuju da na području Općine živi 491 stanovnik romske nacionalnosti (18,29 %), odnosno 560 stanovnika (20,8 %) čiji je jezik romski. Za usporedbu, na području cijele Međimurske županije prema Popisu stanovništva iz 2011. živi 5107 stanovnika romske nacionalnosti (4 %). No, procjene Centra za mirovne studije pokazuju da na području Međimurske županije živi 6368 stanovnika romske nacionalnosti (Kunac, Klasnić i Lalić 2018) te bismo analogijom mogli zaključiti kako je broj stanovnika romske nacionalnosti u Orehovici također veći.

Iako se broj stanovnika nešto smanjio (tablica 2), Općina Orehovica ima određene povoljne demografske pokazatelje. Indeks starenja (73,7) u Općini Orehovica manji je nego na razini grada Čakovca (95,2). Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (Priopćenje 7.1.1., 2020) prirodni prirast Općine Orehovica pozitivan je i 2019. godine iznosio je 18, dok je vitalni indeks 156,3 koji nam govori da se na 100 umrlih rađa 156 djece.

Što se tiče strukture stanovništva, tablice 3 i 4 upućuju na to da se 2011. godine dogodio znatan porast romske populacije i stanovnika čiji je materinski jezik romski. Taj se podatak donekle može povezati i s većom spremnosti da se stanovništvo izjasni kao romsko, što vjerojatno proizlazi iz većeg opsega socijalnih i političkih prava za romsku nacionalnu manjinu na nacionalnoj razini.

Nadalje, znatno je povećan broj stanovnika s višim ili visokim stupnjem obrazovanja, a smanjen je broj stanovnika koji nema školu ili ima najviše tri završena razreda osnovne škole (tablica 2).

TABLICA 2: Usporedba demografskih pokazatelja u Općini Orehovica 2011. i 2001. godine

OPĆINA OREHOVICA	Ukupan broj stanovnika	Broj stanovništva romske nacionalnosti	Broj stanovnika čiji je materinski jezik romski	Broj stanovnika sa završenim stupnjem obrazovanja VŠS ili VSS	Broj stanovnika bez škole ili sa završena najviše 3 razreda OŠ-a
2011.	2685	491 (18,29 %)	560 (20,8 %)	78	153
2001.	2769	237 (8,56 %)	28 (1,01 %)	40	232

Što se tiče promjena u kontingentu stanovništva, u skladu s podacima o vitalnom indeksu i prirodnom priraštaju, vidljivo je da je 2011. godine porastao broj stanovnika u mlađim i srednjim dobnim skupinama, dok se dogodio pad broja stanovnika starijeg od 65 godina (tablica 3).

TABLICA 3: Kontingenti stanovništva u Općini Orehovica 2011. i 2001. godine

OPĆINA OREHOVICA	Stanovništvo 0 – 19 godina	Radno sposobno stanovništvo 15 – 59 godina (žene) / 64 godine (muškarci)	Stanovništvo starije od 65 godina
2011.	760	1663	428
2001.	717	1652	501

Općina Orehovica s indeksom razvijenosti od 96,007 u 2018. godini smještena je u III. skupinu jedinica lokalne samouprave koje se prema vrijednosti indeksa nalaze u drugoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave (Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti, NN 132/2017). Istodobno, Međimurska županija ima indeks razvijenosti od 100,502 te pripada razini iznadprosječno razvijenih županija Republike Hrvatske. Takvi nam podatci govore da, unatoč nešto nižim razvojnim pokazateljima, šire okruženje Općine u razvojno je povoljnijem položaju te predstavlja izvor važnih resursa. I pojedini indikatori u okviru indeksa razvijenosti upućuju na nepovoljne dimenzije socioekonomskog razvoja². Tako je primjerice prosječni dohodak po stanovniku 13 906 kn, dok isti pokazatelj u gradu Čakovcu iznosi čak 31 664 kn. Prosječni izvorni prihodi po stanovniku u Orehovici iznose 1033 kn, dok su u Čakovcu

² Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije. 2020. Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti prema novom modelu izračuna na lokalnoj razini (razdoblje 2014. – 2016.). https://razvoj.gov.hr/UserDocImages//O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti//Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20pokazatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20indeksa%20razvijenosti_jedinice%20lokalne%20samouprave.pdf.

2721 kn. Razlike su vrlo vidljive u stopi nezaposlenosti koja je u Orehovici 0,22, dok je u Čakovcu dvostruko niža, tj. 0,11. Osobito je nepovoljan stupanj obrazovanja te je udio visokoobrazovanih tek 5 %, dok je u Čakovcu on 25 %.

Stanovništvo Općine Orehovica u povećanom je riziku od siromaštva. Naime, stopa rizika od siromaštva je čak 39,9 %, dok je u gradu Čakovcu stopa rizika od siromaštva 11,4 %, a za kontinentalnu Hrvatsku iznosi 18 % (Svjetska banka 2016).

S obzirom na izražene socijalne potrebe, postavlja se pitanje što lokalna i regionalna samouprava osiguravaju stanovništvu. Na temelju proračuna za 2020. godinu³, ukupni prihodi Općine iznose 11 995 350 kn dok su ukupni rashodi nešto veći od prihoda i iznose 12 909 537 kn.

Što se tiče stavki povezanih sa socijalnom zaštitom građana, treba istaknuti da Općina sa 100 000 kn godišnje financira organizacije civilnog društva, sa 635 000 kn predškolski odgoj, sa 126 000 kn osnovno i srednje obrazovanje, a čak 431 000 kn izdvaja se za programe socijalne skrbi. Što se tiče programa predškolskog odgoja, najveći dio sredstava izdvaja se za sufinanciranje Dječjeg vrtića (380 000 kn), a predviđeno je izdvajanje 250 000 kn za izgradnju dječjeg vrtića u Orehovici. Naime, sada na području Općine Orehovica djeluje tek područni odjel Dječjeg vrtića „Loptica“ iz Čakovca i pokriva svega 1/5 stvarnih potreba (ima kapacitet za 50 djece, a 250 djece u selu ima potrebu za vrtićem). Što se tiče programa socijalne skrbi, Općina osigurava primateljima zajamčene minimalne naknade ogrjev (ukupne vrijednosti za sve korisnike od 100 000 kn). Velika je stavka sufinanciranje troškova kupnje prve nekretnine mladim osobama za koje Općina godišnje izdvaja 200 000 kn. Osim toga, Općina građanima osigurava i druge oblike pomoći (10 000 kn za pomoć za stanovanje; 70 000 kn jednokratne pomoći za ugrožene umirovljenike te 20 000 kn na temelju zamolbi građana). Što se tiče drugih oblika pomoći djeci, Općina izdvaja 25 000 kn za stipendiranje i školarine, 13 000 kn za troškove prijevoza za osnovnu školu te 80 000 kn za sufinanciranje prehrane učenika. Proračunom je predviđeno financiranje opremanja dječjih igrališta sa 130 000 kn.

U Općini se nalazi Osnovna škola Orehovica te Područna škola Podbrest. Osim toga, u Općini je registrirano 17 udruga, od kojih je devet kulturnih, sportskih i vatrogasnih društava (tri DVD-a, pet sportskih udruga, jedan KUD). Osim toga, djeluju dvije udruge žena i jedan klub umirovljenika. Četiri udruge specifično se bave položajem romske zajednice: Romska organizacija mladih Međimurja, Udruga Europski Romi Međimurske županije, Udruga Romska budućnost u Europi i Udruga za obrazovanje Roma Uzor. Spomenimo i Udrugu OrehovicaWireless koja je bila osobito važna za pružanje pristupa internetu tijekom koronakrize.

Što se tiče participacije građana, važno je spomenuti da na području lokalne samouprave djeluje Vijeće romske nacionalne manjine s 10 članova, dok na razini županije djeluje Vijeće romske nacionalne manjine s 25 članova. Na području Općine Orehovica konstituiran je Savjet mladih od pet članova i zamjenika članova kojima mandat traje tri godine. Uloga Savjeta je promicanje prava, potreba i interesa mladih te davanje konkretnih prijedloga i mišljenja koje su od interesa za mlade Općinskom vijeću.

---

³ Općina Orehovica. 2020. Prijedlog proračuna za 2020. godinu. <https://www.orehovica.hr/web/proracun>.

4.1.2. Opis okruženja i ustanove u kojoj je provedeno istraživanje

Studija slučaja provedena je u **Osnovnoj školi Orehovica** koju pohađaju 294 učenika (159 u razrednoj i 135 u predmetnoj nastavi), a 30 učenika ima teškoće u razvoju⁴. U školi djeluje produženi boravak u kojemu se nalazi 55 učenika, dok 45 učenika putuje iz drugih dijelova Općine. U školi je ustrojeno 19 razrednih odjela (jedan odjel nalazi se u Područnoj školi Podbrest), a nastava se izvodi u dvije smjene. Osnovna škola Orehovica ima 62 djelatnika, od kojih je 34 nastavnika, tri stručna suradnika (socijalni pedagog, psiholog, knjižničar) te je angažirano devet romskih pomagača i pomoćnika u nastavi. Škola je dobro opremljena informatičkom opremom te je uz podršku Međimurske županije obnovljena i uređena velika sportska dvorana (3534,86 m²).

Škola je opremljena školskom kuhinjom u kojoj se priprema topli obrok, školskom knjižnicom te je osigurana pristupačnost za djecu s teškoćama u razvoju (ulazne rampe, dizalo, toalet). Škola je sudjelovala kao eksperimentalna škola u obrazovnoj reformi Škola za život u sklopu čega je odgovarajuće opremljena informatičkim resursima. Ima prikladno opremljene učionice za predmetnu nastavu, kao i opremljeno školsko igralište s oko 12 065 m² površine, na kojemu je uređeno rukometno, košarkaško, odbojkaško igralište i atletska staza.

Osim redovnog školskog programa, u školi se organizira dopunska nastava (ukupno 980 sati godišnje) iz hrvatskog jezika, matematike, njemačkog jezika, fizike i povijesti te dodatna nastava iz matematike, prirode i društva, informatike, geografije, biologije i vjeronauka (ukupno 420 sati godišnje). U školi se organizira i veliki broj (32) izvannastavnih aktivnosti u ukupnom trajanju od 1470 sati godišnje. Neke od tih aktivnosti su: ekološke (npr. ekovrtlari, „Deutschko“, Prirodoslovko), kulturno-umjetničke (npr. glazbeno-kreativna radionica, Čitaonica priča, Veliki zbor, tamburaška grupa), tehničke (npr. robotika, tehnička grupa, Mladi istraživači) te sportske aktivnosti. No, spomenimo i izvannastavne aktivnosti kojima je cilj poticanje participacije i socijalne uključenosti djece. To su grupe za vršnjačku pomoć u učenju, Mladež Hrvatskog Crvenog križa i pedagoške radionice. Škola dodatno osigurava 16 sati za obuku neplivača za treće razrede.

U školi djeluje Vijeće učenika koje se sastoji od predsjednika izabranih razrednih odjeljenja u kojima sudjeluju i biraju se i romska djeca. Vijeće učenika sudjeluje u obilježavanju Međunarodnog dana tolerancije i Međunarodnog dana volontera, a po potrebi daje svoje prijedloge za unapređenje standarda učenika ravnatelju i stručnim suradnicima. Škola redovito obilježava Svjetski dan Roma.

Također, škola redovito sudjeluje u važnim projektima kao što su:

- **„Zajedno gradimo održivu budućnost“** čiji je nositelj udruga Biovrt
- **ERASMUS+ KA1 projekt PEARLS**
(Preventing Early School Leaving through Inclusive Strategies)
- **projekt Zagonetna Mura**
- **FEAD-ov projekt „Školski obroci svima 2018./2019.“** čiji je nositelj bila Međimurska županija.

---

⁴ OŠ Orehovica. 2020. Godišnji plan i program rada za školsku godinu 2020./2021.
<http://www.os-orehovica.hr/home/images/dokumenti/2020-2021/opci-akti/p2021.pdf>.

Spomenimo da je škola u sklopu IPA-ina projekta „Romski kotač na putu obrazovanja“ koji se provodio 2013. – 2015. godine uspostavila dnevni boravak koji djeluje i danas.

U sklopu ove osnovne škole djeluje i predškola za naselja Orehovica, Vularija, Sveti Križ i Podbrest⁵. Program predškole provodi se vrlo intenzivnim tempom i to tijekom 10 mjeseci od rujna do lipnja, pet dana u tjednu u trajanju od 5,5 sati dnevno. Predškolu pohađa trenutno 53 djece (40 djece romske nacionalne manjine), a organizira se u tri odgojne skupine s tri odgajateljice.

Važno je istaknuti i da je u suradnji s Pučkim otvorenim učilištem „Korak po korak“ u školi ustrojen Centar igre i knjižnica igračaka „Krenimo zajedno“. Centar igre djeluje godinu dana te ga mogu pohađati djeca u bilo kojoj dobi u pratnji roditelja. Centar igre prepoznat je kao važan socijalizacijski resurs za sve učenike i djecu u Orehovici, uključujući dakako i romsku djecu kojoj je često potrebna podrška u učenju hrvatskog jezika.

Istraživanje je provedeno u prostorijama Osnovne škole Orehovica, tj. u sportskoj dvorani u kojoj je bilo moguće na vrlo jednostavan način osigurati usporedno vođenje intervjua s tri terenske istraživačice. Važno je napomenuti da je istraživanje inicijalno planirano u travnju 2020. godine, no zbog mjera sveukupnog zatvaranja uzrokovanih pandemijom bolesti COVID-19, istraživanje je provedeno u rujnu 2020. uz poštovanje svih propisanih epidemioloških mjera (nošenje maski istraživačica i sudionika, držanje razmaka većeg od 1,5 m te dezinfekcija radnog prostora). U suradnji s romskim pomagačem, istraživačice su imale priliku napraviti terensku posjetu romskom naselju te opažati uvjete života u zajednici.

U istraživanju u lokalnoj zajednici Orehovica ukupno je provedeno **18 intervjua**, u kojima je sudjelovalo:

- osmero djece romske nacionalne manjine
- petero roditelja djece romske nacionalne manjine
- petero stručnih suradnika i nastavnika OŠ-a.

4.1.3. Opis i doživljaj ranjivosti

OPIS I DOŽIVLJAJ RANJIVOSTI IZ PERSPEKTIVE DJECE

Perspektiva djece u ovom istraživanju snažno govori u prilog tomu da je ranjivost socijalno konstruiran koncept te da sama djeca romske nacionalnosti pripisuju nekim individualnim obilježjima sve ono što ih čini drukčijima i u manjoj mjeri ranjivima, a ne kolektivnim obilježjima. Iako kod djece u našem uzorku primjećujemo neke otežavajuće čimbenike (primjerice invaliditet djeteta ili člana obitelji, život u lošijim stambenim uvjetima, slabije poznavanje hrvatskog jezika), **ona sama kod sebe ne prepoznaju ranjivost povezanu sa socijalnim statusom. Ono što vide drukčijim kod sebe pripisuju osobnim, a ne statusnim obilježjima.** Tako **dio djece navodi da sebe vide drukčijima**

---

⁵ OŠ Orehovica. 2020. Godišnji plan i program odgojno-obrazovnog rada predškole, pedagoška godina 2020./2021. <http://www.os-orehovica.hr/home/images/dokumenti/2020-2021/opci-akti/predskola2021.pdf>.

u odnosu na vršnjake s obzirom na ponašanje, tj. pokazuju veću razinu odgovornosti u odnosu na vršnjake, te navode:

„Osjećam se drugačije jer ja s neke strane sebe hvalim i radim i znam posao, oni samo vise na mobitelu“; „Ne ponašam se kao moji vršnjaci, poštujem pravila, slušam roditelje.“ Dio djece sebi pripisuje drukčija obilježja temeljena na doživljajima da su povučeniji ili senzibilniji u odnosu na svoje vršnjake. Tako za sebe govore da su tihi: „Osjećam se drugačije jer sam tiha, nisam pričljiva i ne volim zločeste ljude“; „Ponekad se osjećam drugačije s vršnjacima jer se ne igram grube igre s dečkima, oni misle da sam cura, a ja ne volim svađu, viku, glasnoću i tuču u školi“. Djeca se najviše vole družiti s članovima svoje obitelji i nije im prioritet izlaziti s vršnjacima. Jedan dječak uočava da se razlikuje od vršnjaka po fizičkim obilježjima, odnosno viši je i razvijeniji od većine njih.

Iako nijedno dijete ne veže uz sebe doživljaj ranjivosti, dio njih (četvero od osmero djece) imalo je potrebu upozoriti na odnose romske i neromske djece u školskom okruženju. Njihova su mišljenja donekle ambivalentna pa, iako **uočavaju da postoji odvojenost romske i neromske djece, s tom razdvojenosti ne povezuju doživljaj nižeg socijalnog statusa ili negativnih reakcija vršnjaka koji nisu Romi**. Čak dvoje djece ističe prednosti za sebe i prijateljski, pa i zaštitnički odnos vršnjaka koji nisu Romi i njihove razrednice.

Tako djeca ističu: „Ponekad se među Hrvatima osjećam drugačije, ali se brzo uklopim, oni me bolje razumiju. Imam jednog prijatelja Hrvata, on kad vidi da mi se drugi rugaju on me razumije... U razredu smo svi Romi, nismo miješani i to mi se ne sviđa, volio bih da smo svi zajedno, da smo miješani razred. Idem u miješani razred, odličan razred u kojem imam prijateljice i prijatelje, učimo zajedno, idem kod njih doma, u šetnju.“

Dio djece uočava svoj materijalni status kao čimbenik drukčijeg položaja u odnosu na vršnjake. Dok jedan dječak opaža da ga drukčijim čini viši materijalni status, dvoje učenika uočavaju niži materijalni status kao ono što ih čini drukčijima, ali ne nužno ranjivima: „Ne želim se praviti da sam ono što nisam, ponekad nemamo za sve ono što nam treba u školi.“

Naposljetku, četvero od osmero djece **posebno je željelo istaknuti koliko im je važna škola i obitelj** te su uz doživljaj onoga što ih čini drukčijima imali potrebu istaknuti zajedništvo u ovim dvama važnim sustavima.

OPIS I DOŽIVLJAJ RANJIVOSTI IZ PERSPEKTIVE RODITELJA

Što se tiče perspektive roditelja romske djece, većina roditelja (njih pet od šest) naglašava kako **ne uočava perspektivu ranjivosti kod svoje djece te dodatno žele naglasiti koliko je za njihovu djecu važna škola i kako se djeca trude naučiti hrvatski jezik i podmiriti školske obveze, kao i to da se slažu s drugim vršnjacima**: „Moja curica se slaže s vršnjacima, nema problema zato što je Romkinja. Od 1. do 4. razreda išla je u mješoviti razred, pola Romi, pola Hrvati i to je bilo super, lijepo se slagala s curicama, bolje je bila povezana s njima, s Hrvatima, pisali su zajedno zadaće. Pohvaljena je u školi, uključena je u dramsku grupu, sudjelovala je u školskim priredbama. Izbjegavala je druženje s neposlušnim romskim dječacima, a oni su je provocirali. No, ona je privržena učiteljici i školi – u nižim razredima bila je odlična učenica, a i 5. razred je prošla s 5.“

Dio roditelja posebno ističe narativ **svakodnevne „borbe“ za svoj život, za svoju djecu i za dostojanstven život u naselju**: „Snalazimo se, nije nam lako, ali nikada ne uzimam ništa na kamate u naselju, ne želim kamate. “

Roditelji tek iznimno ističu **otežavajuće čimbenike za svoju djecu**, i to: **nepovoljne utjecaje života u naselju, stereotipe pripisane od šireg društvenog okruženja, diskriminirajuće stavove pojedinih školskih djelatnika te segregaciju romske djece u jednom razredu**. No, svi roditelji **ističu trud i zalaganje uprave škole i većine njezinih djelatnika da ona bude mjesto tolerancije i uključivanja romske djece**.

OPIS I DOŽIVLJAJ RANJIVOSTI IZ PERSPEKTIVE STRUČNJAKA

Za razliku od djece i roditelja, stručnjaci su puno kritičniji kada je riječ o ranjivosti djece romske nacionalnosti. Oni izvore ranjivosti pronalaze u sljedećim čimbenicima:

- **Nepoticajno obiteljsko okruženje.** U okviru nepoticajnoga obiteljskog okruženja, u prvi mah vidljiva materijalna deprivacija koja otežava ukupnu dobrobit djeteta, pa tako i školski uspjeh. U takvom kontekstu djeca nemaju prikladne osnovne uvjete (grijanje, prehranu, nemaju vlastitu sobu ili uvjete za učenje) te nemaju dostupne razne materijale (poput igračaka, knjiga, slikovnica, školskog pribora). Čak i kada djeca imaju pristup različitim nastavnim i izvannastavnim aktivnostima, roditelji ih financijski ne mogu podržati u nabavi osnovnih materijala. Stručnjaci prepoznaju i nedostatak kapaciteta nekih romskih roditelja da podrže djecu u obrazovanju zbog vlastitoga niskog obrazovanja, nedostatka relevantnih informacija, te osobito neznanja hrvatskog jezika. Zbog toga roditelji komuniciraju s djecom na romskom jeziku čime se jezične barijere produbljuju. Stručnjaci navode da poteškoću ponekad predstavljaju nedostatni roditeljski kapaciteti, izostanak brige za obrazovanje djece, odgojno zapuštanje djece, slaba higijena pa i izlaganje djece nepovoljnim pojavama, kao što su nasilje u obitelji i alkoholizam. To zna rezultirati i time da će dijete na različite načine pokušati pridobiti pažnju u školi, pa i neprimjerenim ponašanjem. Ipak, stručnjaci ističu kako se primjećuje velika promjena u romskim obiteljima te da su ovakve nepovoljne pojave sve rjeđe, a standard u obiteljima i posvećenost obrazovanju djece raste.
- **Nepovoljni utjecaji u romskom naselju.** Romsko naselje Orehovica odlikuje se epitetom jednog od najuređenijih romskih naselja te se romskim obiteljima nastoje osigurati prikladni stambeni uvjeti u primjerenim građevinama. No, romsko naselje i dalje ima nepovoljne socijalne učinke koji proizlaze iz obrasca suživota i elemenata socijalne dezorganizacije (npr. konzumacije droge, kamatarenja i sl.).
- **Rodna diskriminacija i nepovoljan položaj romskih djevojčica.** Osobito su u ranjivom položaju djevojčice koje su i dalje izložene strogim patrijarhalnim obrascima. Pritom se ponovno uočava problem maloljetničkih trudnoća i napuštanja srednje škole zbog čega roditelji nevoljko „puštaju“ kćeri u srednju školu u Čakovec te pritom gube osjećaj kontrole nad njima. Iz materijalističkog gledišta, dio roditelja smatra da bi financiranje srednje škole za djevojčice bila „propala investicija“ jer strahuju da će odustati od škole, iako to praksa uglavnom ne pokazuje. Općenito, u zajednici još uvijek postoji patrijarhalni stav prema ženama i doživljaj da su žene i djevojke manje vrijedne. Djevojčice se ponekad doživljavaju

i kao „stroj za reprodukciju“, a jedna sudionica na plastičan način ističe kako djevojčice nemaju „pravo na zaljubljenost“: „Pravo na zaljubljenost im je narušeno. (...) kad se dogodi prva ljubav, djevojkama to mora odmah biti muž, tako se očekuje od strane roditelja, na taj način zacementiraju svoju mladost. (...) događa se samoispunjujuće proročanstvo kad se dogodi zaljubljenost, vrte se u krug s istim obrascima, npr. ako imaš dečka ne možeš ići u srednju školu; drugačije su rodne uloge, to je velika trauma za djecu kad se zaljube, odmah ih se spaja s rodbinama i svi raspravljaju npr. o njihovom prvom spolnom iskustvu, to je velik pritisak za djecu, nemaju privatnosti u naselju, ali se strogo drže tih običaja.“

- **Narušavanje prava od strane javnih sustava.** Iako se stručnjaci uglavnom pozivaju na prepreke povezane s obitelji i romskom zajednicom, dio stručnjaka ističe prepreke koje i dalje stvaraju javni sustavi. Što se tiče obrazovnog sustava, tu se ponegdje i dalje uočavaju diskriminirajući postupci djelatnika koji primjerice djeci ne dopuštaju služenje romskim jezikom. Osobito je obeshrabrujuće kada romska djeca zbog jezičnih prepreka ne mogu iskazati svoje sposobnosti te im se onda pripisuju niži funkcionalni kapaciteti. Osim toga, djeca i dalje nemaju pristup uslugama i servisima (knjižnicama, kinima i muzejima) te stručnim uslugama, poput logopedskih. Iskustvo diskriminacije romska populacija doživljava i u zdravstvenom sustavu (misleći na neadekvatan odnos medicinskog osoblja), a osobito su teška iskustva povezana sa sustavom socijalne skrbi i centrima za socijalnu skrb. Stručnjaci ističu kako je percepcija centra za socijalnu skrb kod romskih roditelja nerijetko povezana s poduzimanjem mjera iz obiteljsko-pravne zaštite te se centar za socijalnu skrb tada doživljava kao represivna ustanova. Prema mišljenju stručnjaka, posebno su teška i traumatizirajuća iskustva kada se poduzimaju mjere poput izdvajanja djeteta iz obitelji ili smještavanja djece u drugu udomiteljsku obitelj.

Ipak, svi stručnjaci ističu kako je dio njihova stručnog iskustva da se **položaj romske djece i uopće romske zajednice zaista uvelike unapređuje**, a što pokazuju i neki od uvodnih podataka. Tako se primjećuje sve **veća angažiranost i sve bolji uvjeti života romskih obitelji, puna podrška uprave škole i njezinih djelatnika, dobra suradnja lokalne samouprave što rezultira sve punijom integracijom**. Osim toga, stručnjaci ističu **važnost izgradnje suradnje i povjerenja između obitelji i institucija kako bi se i dalje promicala pozitivna promjena**. To znači i osnaživanje roditelja koji nakon dugotrajnog prethodnog iskustva segregacije i diskriminacije zadržavaju jedan odnos „podređenosti“ prema autoritetu stručnjaka te sebe smatraju nedovoljno bitnima u odgoju djece (što primjerice ne pokazuju roditelji neromske djece). Zbog navedenog, uočavaju se **sve bolji uspjesi djece u upisivanju i završavanju srednjih škola**, pa i sve više primjera visokoobrazovane i uspješne romske djece. Sudionici posebno navode primjere djece koja su završila visoko obrazovanje, a mnogi su se sjetili primjera mladića, poznatog mladog znanstvenika koji danas studira javnu politiku na Oxfordu, a prethodno se školovao u Norveškoj i SAD-u⁶.

Smanjuje se i rodna nejednakost te se sve više ohrabruje djevojčice da pohađaju srednju školu, a **smanjuju se i nepovoljne pojave poput dječjeg prosjačenja i dječjeg rada**.

⁶ Večernji list, 29. 2. 2020.

<https://www.vecernji.hr/vijesti/ispovijest-roma-iz-medimurja-za-mnoge-sam-kriminalac-iako-studiram-na-oxfordu-1382507>.

4.1.4. Dječja participacija

Temeljno pitanje prilikom istraživanja dječje participacije jest **koliko su djeca upoznata s dječjim pravima** i na što kao djeca imaju pravo.

Djeca u OŠ-u Orehovica koja su sudjelovala u studiji slučaja **poznaju pojam dječjih prava**, a dvoje djece ističe da su o njima učili u školi. Ono što u najvećoj mjeri ističu dolazi iz domena prava preživljavanja (prehrana, zdravlje, socijalna zaštita, higijenski standard) i razvojnih prava (pravo na obrazovanje, igru, informiranje, druženje, slobodu, uključujući i slobodu izražavanja nacionalnog identiteta). Djeca u manjoj mjeri navode prava sudjelovanja u svojem poznavanju dječjih prava (UNICEF 2020), kao što je izražavanje svog mišljenja, dok zaštitna prava ne navode. **Djeca ističu kako nemaju doživljaj da se njihova prava krše**. Istodobno se dio djece kada govori o pravima **poziva i na neke obveze, kao što je briga za sebe i obitelj, izvršavanje školskih i kućanskih obveza, pristojno ophođenje prema drugoj djeci, te neuporaba psihoaktivnih tvari**.

Roditelji se uglavnom **pozivaju na ostvarivanje dječjih prava povezanih s obrazovanjem i s time povezuju koncept dječjih prava**. Svi roditelji ističu kako se **u školi uglavnom poštuju prava romske djece** te kako imaju zadovoljavajući standard. Iznimku čine dva roditelja koji navode dvije izdvojene situacije u kojoj su od pojedinog djelatnika doživjeli određeni vid diskriminacije romskog djeteta. Jedna majka ponovno ističe zalaganje svoje djece tijekom obrazovanja i kada govori o pravima djece navodi: „Djeca traže od mene i da ih ja odbijem, to ne bi bilo dobro. Znam koliko se trude, moram im udovoljiti.“

Stručnjaci u većoj mjeri prepoznaju ugroženost prava romske djece, posebice kada je riječ o zaštitnim pravima (izloženost nasilju, zanemarivanje djece), ali i pravima preživljavanja i razvojnim pravima. O ovome je bilo riječi u prethodnom poglavlju o ranjivosti djece, no ono što svi stručnjaci prepoznaju jest da se razina poštovanja prava romske djece unapređuje uz veliki angažman škole, zajednice i obitelji.

Svi sudionici istraživanja **suglasni su kako je važno da djeca sudjeluju, budu informirana i mogu izraziti svoje mišljenje o pitanjima koja su bitna za njihov razvoj**. Spomenimo na početku da kada je riječ o **djeci romske nacionalne manjine**, njihovo sudjelovanje u obiteljskom životu treba sagledavati u kontekstu **visoke razine uključenosti u kućanske poslove, pa i radne aktivnosti u puno ranijoj dobi nego što je slučaj s njihovim vršnjacima**. Primjerice, romska djeca već u **višim razredima osnovne škole čuvaju svoju braću i sestre, pripremaju ručak, sudjeluju u održavanju kućanstva, a dio njih s roditeljima sudjeluje u sezonskim poslovima**. Time oni preuzimaju ulogu odrasle osobe. Ipak, s druge strane autoritet zajednice, a ponekad i autoritet obitelji, pa i patrijarhalni autoritet može biti ograničavajući čimbenik za ispunjavanje težnji djeteta za obrazovanjem ili slobodnim aktivnostima. To navodi i jedna od naših stručnjakinja koja ističe kako su roditelji uglavnom između dviju krajnosti: ili drže čvrsti autoritet ili su djeca gotovo pa prepuštena sama sebi.

Djeca koja su sudjelovala u našem **istraživanju ističu važnost sudjelovanja djece radi ostvarivanja vlastite dobrobiti**. Dio djece **sudjelovanje povezuje sa slušanjem odraslih**, a što će ih dovesti do pozitivnih ishoda u budućnosti: „Je li važno da djeca sudjeluju? Itekako. Većinom u drugim naseljima roditelji za djecu ne mare, djeca neće ići u školu, roditelji pristaju i udaju se. S malo godina postaju roditelji i budu problemi. Toga nema u našem selu. Ovdje je dosta mirno, slušaju se roditelji,

mi ćemo završiti školu, mi imamo budućnost, mi smo kulturni prema drugima, ne razlikujemo se po boji ili jeziku. Hrvati se druže s nama, puno se čude zašto imamo takve kuće. Mi smo školovana djeca i to želimo da postigne svatko. Roditelji nam pokažu primjerom kako je njima bilo. Većinom nas se pita za mišljenje, svakoga se pita što žele postići“; „Važno je da djeca budu uključena, zato jer te obitelj vodi na pravi put, kažu idi u školu, budi dobar, uči“; „U školi imamo pravo na učenje, djeci treba prilika da pokažu što mogu i znaju da nam se pomogne. Informacije su važne da te netko bez grubih riječi informira kako se ponašati, što možeš, a što ne možeš, da dobiješ pomoć u učenju.“

Druga djeca važnost sudjelovanja prepoznaju u tome da **odrasli imaju priliku čuti njihov glas, ostvariti njihove želje**, ali i da si sami mogu pomoći ako imaju relevantne informacije: „Važno je da djeca sudjeluju. Važno je ako nešto trebaju i ako nešto žele. Da dijete bude zadovoljno. (...) Važno je da nas pitaju za mišljenje. Važno je da imamo svoje predstavnike jer drugi znaju za nas i to nam ispune“; „Važno je da djeca sudjeluju, jer ona mogu otvoriti oči odraslama, da odrasli znaju što je djeci važno. Dobro je biti informiran da se mogu pripremiti za neku opasnost.“

Što se tiče konkretnih načina sudjelovanja, **djeca** romske nacionalne manjine u našem uzorku **u najvećoj mjeri ističu različite oblike sudjelovanja u vlastitoj obitelji**. Ti su oblici sudjelovanja: konzultiranje roditelja s djecom kada donose važne odluke, sloboda djece da iznose svoje prijedloge roditeljima o zajedničkom životu, podrška roditelja u odlukama i željama koje dijete donosi samo za sebe (npr. oko izvannastavnih aktivnosti ili odabira srednje škole), aktivno sudjelovanje u kućanskim poslovima i povjeravanje obiteljskih dužnosti (pospremanje, čuvanje braće i sestara, kuhanje) do dječaka koji već sada radi, privređuje i tako pridonosi svojoj obitelji: „Radim, privređujem, jako smo povezani, družimo se, brinemo jedni o drugima. Mi se svi dogovorimo, sjednemo se za stol i dogovorimo se što budemo radili.“ Djeca posebno **ističu osjećaj zajedništva, povezanosti i topline u obitelji koja im predstavlja najveći izvor sigurnosti u životu**: „pomaganje u čišćenju po kući, čuvanje mlađeg brata, skupa kao obitelj šetamo, radimo roštilj... Djeca trebaju pomagati, jer jedino mamu i tatu imamo na svijetu, važno je da se dogovorimo oko kućanskih poslova.“

Što se tiče **odnosa s vršnjacima, djeca u manjoj mjeri ističu svoje sudjelovanje** u tom aspektu. Uglavnom se ono odnosi na sudjelovanje u dogovorima oko zajedničkih igara, a jedan sudionik ističe kako se više druži sa svojom braćom nego prijateljima. Dio sudionika navodi **suzdržanost oko dijeljenja svojih mišljenja prema vršnjacima**, a jedan sudionik ističe kako bi volio imati pozitivan utjecaj na njih, te kako bi volio u budućnosti biti uzor novim generacijama kao što i on ima uzor u svojoj obitelji: „Želio bih pričati svojim vršnjacima da završe školu, da imaju svoj život, da ne budu teret mami i tati, da budeš odgovoran. Da sudjelujem, da se dogovorimo, da radimo svi da pričam svoju budućnost kako će izgledati i to što su rekli to imaju i jako su ponosni. Tako želim i ja svojim primjerom da oni vide što sam ja postigao i da škola puno znači i jako je važna za nas.“

Kad je riječ o **školi**, djeca ističu svoje **aktivno sudjelovanje u tri dimenzije: izražavanje svojih mišljenja, predlaganje određenih promjena djelatnicima škole te sudjelovanje u izvannastavnim aktivnostima**. Na temelju uzorka djece u našem istraživanju, stječe se dojam kako djeca u OŠ-u Orehovica **imaju priliku da se čuje njihov glas i njihovi prijedlozi**, a prepoznaju i rad predsjednika razreda i učeničkog vijeća. Sama djeca ističu da ponekad njihovi prijedlozi budu usvojeni, a ponekad ne, ali se djeca osjećaju slobodnima da ih podijele, a djelatnici škole bili su ih spremni čuti. To su primjerice prijedlozi da se uredi ponašanje drugih učenika, da se unaprijedi školska prehrana, da se bolje opreme školski toaleti ili da profesori/učitelji odgode pisanje testova. Ističu i važnost sudjelovanja u

izvannastavnim aktivnostima, poput likovne, dramske ili jezične skupine (za engleski jezik). Dvoje djece posebno ističe kako se osjećaju slobodnima da se obrate učiteljima/profesorima kada sami naiđu na neku poteškoću. Jedan učenik posebno ističe kako mu je važno da profesori daju priliku djeci da se čuje njihovo mišljenje: „Na satu razrednika svatko za sebe smo rekli svoje mišljenje što želi za sebe i razrednica je slušala, ona nam drži fige. Ona nam je jako dobra razrednica. Svi nas pohvaljuju. Ona nas bodri da to postignemo i da pokazujemo jedan primjer.“

Djeca ne navode kako im zajednica nudi priliku za sudjelovanje te, osim neformalnim aktivnostima s vršnjacima i angažmanom u školi, **njihova participacija u zajednici nije vidljiva.**

Perspektiva roditelja uvelike se podudara s perspektivom djece. Roditelji, kao i djeca, tumače **sudjelovanje kroz odnos aktivnog doprinosa djece obiteljskim obvezama i poštovanje autoriteta odraslih**: „Da, djeca trebaju biti uključena, mora biti, treba znati reda, kaj se smije, a kaj se ne smije.“

Roditelji također ističu kako **pitaju djecu za mišljenje prilikom donošenja važnih odluka**, iskazuju spremnost da ih podrže u njihovim aspiracijama te spremnost da čuju, pa i uvažavaju, njihove prijedloge: „Pitamo djecu za mišljenje kad donesemo odluku. Pitam ih kad sjedimo za stolom i npr. da nekud putujemo. Znali su djeca ideju smisliti, a ako je glupost ne dopustim, a ako je dobro, ja se čudim kako im je to došlo na pamet i ja kažem idemo to.“ Roditelji posebno ističu važnost sudjelovanja djece koja se očituje u njihovoj ozbiljnosti prema školi, a izvan obitelji sudjelovanje djece prepoznaju uglavnom u različitim aktivnostima povezanim sa školom. Međutim, kao i djeca, prepoznaju u manjoj mjeri sudjelovanje u odnosu s vršnjacima ili u lokalnoj zajednici. I ovdje se stječe dojam kako je temelj društvenog života romske djece život u obitelji uz odgovoran odnos prema školi, te da postoji njegovanje privatnosti kada je riječ o izražavanju djece i sudjelovanju u široj zajednici: „U naselju imamo igralište i svi odlaze tamo i igraju se. Dođu i žene s djecom pa se događaju razmirice, ne puštaju da djeca sama riješe problem, već se odrasli svađaju za neke stvari između djece.“

Stručnjaci također prepoznaju da se participacija djece romske nacionalnosti u obiteljima ogleda u njihovom **aktivnom sudjelovanju u obiteljskim obvezama s jedne strane te u okviru participacije koji nudi škola**, dok s druge strane **ne prepoznaju uključivanje djece u lokalnoj zajednici**. Stručnjaci u svom radu **primjenjuju različite pristupe kako bi potaknuli participaciju djece**:

- aktivnostima učeničkog vijeća
- prilikom da djeca sama izraze kojim aktivnostima daju prednost
- ciljanim informiranjem djece o novim sadržajima i temama
- ciljanim uparivanjem i grupiranjem romske i neromske djece u zajedničke skupne aktivnosti
- tematskim radionicama i radom s djecom kao budućim aktivnim građanima. Tu su posebno dragocjene vršnjačke skupine za pomoć u učenju, volonterski klub i ostali programi kojima se djecu uči društvenim problemima i kako ona mogu dati svoj doprinos u njihovu rješavanju.
- korištenjem bajaškog jezika i vrednovanjem romske kulture kako bi je se približilo djeci.

Kako je ranije navedeno, participacija djece romske nacionalnosti nije uočena na razini lokalne zajednice. Ipak, **sudionici primjećuju napredak u zajednici i bolju infrastrukturu za djecu**: „U romskom naselju imamo lijepo, novo, veliko igralište i lopte za nogomet, košarku. Tamo se okupljamo i igramo. Igramo i badminton. Dolazi nam u naselje teta (dijete navodi ime i otkuda dolazi, op.a.), ona

organizira igre, zabavu, to je jako dobro... U naselju nema više toliko pasa, sklonili su ih." Stručnjak u zajednici ističe kako je koronakriza potaknula veću međuovisnost susjeda i potrebu zajednice da djeci pruži podršku. Osim toga, zajednica njeguje kulturu rada, osobito u poljoprivredi, i nije vidljiva ovisnost o socijalnoj pomoći kao u nekim drugim naseljima, što svakako predstavlja pozitivan model djeci. Zbog toga se očekuje da će u budućnosti zajednica biti snažniji čimbenik za poticanje participacije djece i osiguravanja dječjih prava.

Svi sudionici našeg istraživanja vide **prepreku dječjoj participaciji** u nekoliko čimbenika.

Prvi je problem što još uvijek postoji **jaz između poruka koju djeca dobivaju u školi i iskustva u svojim obiteljima**. Primjerice, djeca će se u školi upoznati sa svojim pravima, ali u svojim obiteljima dio djece neće imati ostvarena navedena prava i u tim će situacijama biti nemoćna, posebno ako ni sami roditelji nemaju uvjete unutar kojih mogu ostvariti prava djece: „Ja sam im puno rekla roditelji vas ne smiju tući, ali oni dođu i kažu mene mama i tata ne slušaju. Treba i roditeljima pomoći da znaju izaći na kraj s djecom. Koliko je pametno da se djecu informira o pravima, a oni nemaju uvjete za to.“ Taj je jaz vidljiv u različitoj razini očekivanja koju škola i šire društvo s jedne, te obitelj i uža zajednica s druge strane imaju prema djeci.

Drugi problem proizlazi iz činjenice da su, s obzirom na nepovoljnu obrazovnu sliku roditelja i prepreke u služenju hrvatskim jezikom, **djeca romske nacionalnosti slabije informirana o suvremenim društvenim pitanjima te se u manjoj mjeri u njihovim obiteljima potiče kritično mišljenje i rasprava o društvenim temama**. Drugim riječima, **djeca mogu i znaju izraziti svoje preferencije, ali teško izražavaju svoja mišljenja**. Kod jednog dijela obitelji, slabija informiranost rezultat je nekorištenja digitalnih tehnologija ili slabije digitalne pismenosti, pa tako jedan sudionik procjenjuje da se u naselju 20 % – 30 % obitelji uopće ne koristi internetom ili mobitelom. Važan je izvor učenja jezika i televizija, pa ako obitelj nema električnu energiju ili televizor, ne može se koristiti ni tim izvorom. Do prije 30 godina takva je bila situacija u čitavom naselju zbog čega danas starije generacije slabije znaju hrvatski jezik. Danas poseban rizik predstavlja koronakriza i prelazak na *online* nastavu zbog čega je dio djece izgubio prijeko potreban pristup obrazovanju: „Nemam doma kompjuter, nemam ni Internet. U koroni su nam davali Internet od škole, dijelili su, nekad smo ga uhvatili, a nekad ne. Meni je bolja škola u školi tak bolje učim, na tabletu nisam razumjela. Ne razmem sve.“

Jezična barijera velik je problem, posebice u ovladavanju apstraktnim pojmovima koji su važni za razvoj kritičkog mišljenja. Apstraktni se koncepti često ne mogu doslovno prevoditi kao što je slučaj s konkretnim pojmovima. Oni na nekom drugom jeziku, primjerice romskom, katkad imaju i drukčije značenje. To se posebice vidi u tome koliko su djeca slobodnija u komunikaciji s romskim pomagačem, dok su puno suzdržanija u komunikaciji na hrvatskom jeziku što zbog postojećih prepreka, što zbog straha da se neće znati izraziti.

Treću prepreku čine nedostupni društveni resursi koji otežavaju aktivnu participaciju djece u širem okruženju lokalne zajednice poput usluga prijevoza, usluga logopeda ili financijskih sredstava. Nadalje, iako je romsko naselje dobro uređeno, još uvijek postoje obitelji (nekoliko njih) koje žive u ekstremnom siromaštvu, kao i obitelji, kako navode neki sudionici, koje se neprimjereno koriste dostupnim sredstvima iako primaju socijalnu pomoć. Posebno su nedostupne brojne aktivnosti koje su zbog koronakrize smanjene, ukinute ili digitalizirane. Spomenimo i da dio djece ističe problem nedostatne prehrane u školi te da bi voljeli da im školski obroci budu izdašniji kako bi mogli kvalitetnije sudjelovati u nastavi.

4.2. Participacija djece romske nacionalne manjine u Gradu Sisku

4.2.1. Opis lokalne zajednice Grada Siska

Područje Grada Siska nalazi se na iznimno povoljnom geografskom položaju u središtu Sisačko-moslavačke županije koja zauzima jugoistočni dio sjeverozapadne Hrvatske, a prostire se 45 km u smjeru sjeverozapad-jugoistok uzduž rijeka Save, Kupe, Odre i Lonje, te zahvaća krajnji jugoistočni dio Turopolja i jugozapadni dio Lonjskog polja. Grad Sisak ima površinu od 422,75 km², prostorno je treći po veličini od 19 jedinica lokalne samouprave Sisačko-moslavačke županije i čini 9,5 % njezine površine, odnosno 0,75 % površine države. Na području Grada Siska 2011. godine je u 35 samostalnih naselja živjelo 47 768 stalnih stanovnika, što je predstavljalo 27,7 % stanovništva županije, odnosno 1,10 % stanovništva države. Prosječna gustoća naseljenosti Grada Siska iznosila je 113 stanovnika na km², što je 2,9 puta više od prosjeka županije (38,59 st/ km²), odnosno 1,5 puta više od državnog prosjeka (75,8 st/ km²)⁷. Smanjenje broja stanovnika uz izražen trend starenja stanovništva jedan je od ključnih problema na razini Republike Hrvatske, pa tako i u Gradu Sisku (tablica 4). Broj stanovnika 1991. godine koji je iznosio 61 413 smanjio se na 47 768 u 2011. godini, što je pad za 13 705 stanovnika, odnosno za 22,3 %. Broj stanovnika u stalnom je padu, uz negativan prirodni priraštaj, kao i negativan migracijski saldo.

TABLICA 4: Popis stanovništva 2011., djeca i mladi prema dobi i spolu za Grad Sisak

SPOL	UKUPNO	GODINA			
		0 – 6	0 – 14	0 – 17	0 – 19
Svi	47 768	2706	6278	7792	8852
M	22 706	1343	3179	3972	4494
Ž	25 062	1363	3099	3820	4358

Prema udjelu pripadnika nacionalnih manjina Sisačko-moslavačka županija zauzima treće mjesto pri čemu nacionalne manjine u ovoj županiji čine 15,85 % stanovništva.

Proračun Grada Siska za 2020. godinu⁸ iznosio je 327 341 473 kuna od čega je čak 190 598 362 namijenjeno Upravnom odjelu za obrazovanje, kulturu, sport, branitelje i civilno društvo, u kojem se obavljaju poslovi povezani s obrazovanjem i predškolskim odgojem, kulturom, sportom i tehničkom kulturom, braniteljima, civilnim društvom te poslovi povezani sa socijalnom skrbi. Proračunski korisnici u nadležnosti upravnog odjela su ustanove i osnovne škole od čega su ustanove Dječji

⁷ Prostorni plan uređenja Grada Siska. http://www.sisak.hr/uploads/documents/2013/Obrazlozenje-procisceni_tekst.pdf.

⁸ Proračun u malom za 2020. godinu – Grad Sisak. <https://sisak.hr/wp-content/uploads/2019/07/Prora%C4%8Dun-u-malom-2020.pdf>.

vrtić Sisak Novi, Dječji vrtić Sisak Stari, Gradski muzej Sisak, Gradska galerija „Striegl“, Dom kulture „Kristalna kocka vedrine“, Narodna knjižnica i čitaonica „Vlado Gotovac“ i Športsko-rekreacijski centar Sisak. Osnovne škole su OŠ „Braća Bobetko“, OŠ „Braća Ribar“, OŠ Budaševo-Topolovac-Gušće, OŠ 22. lipnja, OŠ Galdovo, OŠ Ivana Kukuljevića, OŠ Komarevo, OŠ Sela i OŠ Viktorovac. Za područje socijalne skrbi, koje je sastavni dio navedenoga gradskog upravnog odjela, namijenjeno je 9 185 400 kuna. Programom javnih potreba u socijalnoj skrbi i zdravstvu žele se obuhvatiti aktivnosti povezane sa socijalnom zaštitom i skrbi socijalno ranjivih skupina te zaštitom i poboljšanjem zdravlja građana. Programom se osigurava pomoć za podmirenje osnovnih životnih potreba socijalno najugroženijim građanima Grada Siska. Tako Grad iz sredstava za socijalnu skrb za prava i usluge koju korisnici imaju pravo ostvariti prema zakonskoj osnovi izdvaja 1 821 967 kn, dok za gradske programe izdvaja 7 363 433 kn.

Od toga se za sljedeće mjere i programe izdvajaju iznosi kako slijedi:

1. Tekuća pomoć za program „Dnevni boravak 3+2“ (rekreacijske, kreativne, radne i druge aktivnosti za starije osobe koje se provode u Domu za starije i nemoćne osobe Sisak) (90 333 kn);
2. Programi Odjela za mlade Gradskog društva Crvenog križa Sisak (272 700 kn);
3. Sufinanciranje programa za djecu s teškoćama u razvoju i naknada roditelju njegovatelju (604 400);
4. Naknade troškova smještaja u predškolske ustanove (940 000 kn); Potpora za novorođeno dijete (1 050 000);
5. Jednokratna i posmrtna potpora (200 000 kn);
6. Služba za socijalne djelatnosti Gradskog Crvenog križa (152 000 kn);
7. Socijalna samoposluga Gradskog Crvenog križa (90 000 kn);
8. Pomoć i njega u kući za stare i nemoćne (660 000 kn);
9. Sklonište za žene i djecu žrtve obiteljskog nasilja (84 000 kn);
10. Uskrsnice za umirovljenike i nezaposlene (2 200 000 kn);
11. Socijalno-humanitarne aktivnosti udruga (860 000 kn);
12. Zdravstveni program (100 000 kn);
13. Ostale aktivnosti (60 000 kn).

Osim brojnih mjera i usluga koje Grad Sisak nudi djeci, mladima, obiteljima, umirovljenicima i ranjivim skupinama, zanimljivo je istaknuti program Healthy Meal Standard kojim Grad Sisak osigurava svim sisačkim učenicima u osnovnim školama zdrave i kuhane tople obroke, pripremljene od sezonskih namirnica s lokalnih certificiranih OPG-ova. Od ostalih programa i aktivnosti namijenjenoj djeci, Grad Sisak financira provođenje Građanskog odgoja i obrazovanja kao izvannastavnu aktivnost za učenike petih, šestih i sedmih razreda. Pritom se u Gradu naglašava da se provođenjem građanskog odgoja i obrazovanja i promicanjem nenasilja, tolerancije, humanosti i solidarnosti žele razvijati ljudske vrijednosti koje su temeljene na razumijevanju i prihvaćanju, poštovanju različitosti i ljudskih prava, te aktivno uključivanje sisačkih učenika u građansko društvo. Nadalje, Grad Sisak programom izvannastavnih aktivnosti za sve učenike četvrtih razreda sisačkih osnovnih škola financira ljetovanje u Odmaralištu Zaostrog. S obzirom na to da se udžbenici za osnovnu školu financiraju za svu djecu u

Hrvatskoj iz državnog proračuna, Grad Sisak također iz svoga proračuna osigurava besplatne radne bilježnice za obvezne predmete, likovne mape, kutije za tehnički odgoj i zemljopisne atlase za sve učenike u Gradu Sisku.

Kad je riječ o participaciji djece u lokalnoj zajednici, u Gradu Sisku od 2010. godine djeluje Dječje gradsko vijeće⁹, kojem je cilj ostvarivanje temeljnih prava zajamčenih Konvencijom Ujedinjenih naroda o pravima djece, prvenstveno prava na vlastito mišljenje. Pritom djeca kroz svoje djelovanje u lokalnoj sredini mogu predlagati mjere i aktivnosti usmjerene ka kvalitetnijem životu djece, upućivati odrasle na probleme s kojima se susreću u svom odrastanju i tražiti načine njihova rješavanja. Članovi Dječjeg gradskog vijeća predstavnici su svih devet osnovnih škola Grada Siska.

Iz svega navedenog moguće je zaključiti da Grad Sisak uvelike podržava različite mjere i aktivnosti koje se odnose na podržavanje djece u području odgoja, obrazovanja i socijalne skrbi.

Sisačko-moslavačka županija jedna je od četiriju županija s najvećim brojem pripadnika romske nacionalne manjine. Prema podacima Popisa stanovništva 2011. u Sisačko-moslavačkoj županiji živjelo je 1463 pripadnika romske nacionalne manjine, a u Sisku njih 648. Procjenjuje se da je stvaran broj znatno veći. Prema dostupnim podacima Projekta građanskih prava Sisak iz 2013. godine (PGP 2013) u Sisačko-moslavačkoj županiji živi 3561, a u Sisku 2165 Roma. Također, prema najrecentnijim podacima o broju Roma u županijama iz istraživanja baznih podataka u Sisačko-moslavačkoj županiji živi 2190 Roma (Kunac, Klasnić i Lalić 2018). Na području Siska najveći broj pripadnika romske nacionalne manjine živi u Capraškim poljanama i naselju Palanjek, dok u Ulici Nikole Tesle živi manji broj. Naše istraživanje jednim je dijelom provedeno u Osnovnoj školi „Braća Bobetko“ koja se nalazi u gradskoj četvrti Caprag koja obuhvaća naselje Capraške poljane u kojem živi najveći broj Roma u Sisku, njih 1720 (prema podacima PGP-a, 2013). Prosječna dob romske populacije je 21, 9 godina, a 55,4 % Roma mlađe je od 19 godina.

Capraške poljane najveće su romsko naselje na području Sisačko-moslavačke županije¹⁰. Romi u Capraškim poljanama žive u zidanim kućama, a neznatan je udio drvenih. Naselje je opskrbljeno vodom i električnom energijom. Glavna prometnica je asfaltirana dok su obližnje ulice makadamske ceste i u izrazito lošem stanju. Većina objekata nema priključak na vodovod. Naselje Palanjek mnogo je manje i u njemu su uvjeti života bolji. Kroz naselje Palanjek asfaltirana je glavna prometnica i uz cestu se protežu kuće u kojima žive pripadnici romske nacionalne manjine. Naselje je priključeno na mrežu opskrbe električnom energijom i pitkom vodom. Na području Capraških poljana i u naselju Palanjek velik je problem odvodnja oborinske vode jer postoje otvoreni kanali koji su zatrpani i neodržavani. Veći dio kanala u vlasništvu je Republike Hrvatske dok su u manjem dijelu u vlasništvu Grada Siska. Potrebe za dodatnim ulaganjima u smislu nadogradnje građevinskih objekata, povezivanja s komunalnom infrastrukturom, izgradnjom asfalta i nogostupa postoje u Capraškim poljanama (nedostaje odvodnja, asfalt, nogostupi), dok u naselju Palanjek nedostaje odvodnja. Naselje Palanjek potpuno je dislocirano od većinskog stanovništva i nalazi se na području koje nije obrađeno od poplava. Građevinski objekti nisu primjereni za stanovanje i cjelokupno stanovništvo živi u uvjetima siromaštva. Navedena naselja mogu se ocijeniti kao najlošija na području Grada Siska, a

---

⁹ <https://sisak.hr/djecje-gradsko-vijece/>.

¹⁰ Akcijski plan grada Siska za provedbu nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje 2018. – 2020. godina. <https://sisak.hr/wp-content/uploads/2018/03/AKCIJSKI-PLAN-ROMI.pdf>.

zbog izostanka bilo kakvih obilježja primjerenih za integriranu zajednicu nema objektivnih mogućnosti poboljšanja uvjeta života na tom području. Dislocirana naselja u principu imaju loše zdravstvene i higijenske uvjete. Zbrinjavanje i odvoz otpada nije prikladno riješeno te to predstavlja veliki problem. Nezaposlenost je visoka među pripadnicima romske zajednice u Gradu Sisku. Mali broj Roma zaposlen je u gradskim (komunalnim) tvrtkama i to: Gradska groblja Viktorovac Sisak, Komunalac Sisak i Gospodarenje otpadom Sisak. Dio Roma povremeno je zaposlen u programu javnih radova za koji postoji velik interes i potreba, a neki se bave prikupljanjem sekundarnih sirovina.

Na području Sisačko-moslavačke županije (SMŽ) djeluje Županijsko vijeće romske nacionalne manjine te Vijeće romske nacionalne manjine Grada Siska. Na razini civilnog društva djeluje 13 udruga Roma: Udruga za razvoj i bolji život Roma, Udruga romskih umirovljenika, RKUD „Crni biseri“, Romski kulturni centar, Udruga „Romska prava“, Udruga „Nevo Drom“, Udruga Roma Palanjek, Udruga Roma Bajaša Kutina, Udruga Roma Kutina¹¹. Ciljevi su ovih udruga pružiti pomoć pripadnicima romske nacionalne manjine u poboljšanju njihova položaja u društvenoj zajednici izvan romskog naselja, kao i povećanje kvalitete života unutar romske zajednice, poticanje njihova obrazovanja, zapošljavanje, zaštita prava djece i očuvanje tradicijske kulture. Tijekom 2013. godine Projekt građanskih prava provodio je projekt Osnaživanje romskih udruga u SMŽ-u koji je financirao EU, a s ciljem jačanja kapaciteta romskih udruga. Ista je organizacija u razdoblju od 2013. do 2014. godine pružala besplatnu pravnu pomoć. Na razini SMŽ-a donesen je Akcijski plan uključivanja Roma SMŽ-a za razdoblje 2013. – 2015., koji je usklađen s Nacionalnom strategijom za uključivanje Roma za razdoblje 2013. – 2020. Socijalno-ekonomski položaj Roma može se ocijeniti lošim jer su većina mnogočlanih obitelji korisnici stalnih i povremenih oblika novčanih pomoći pri centrima za socijalnu skrb i jedinicama lokalne samouprave (Plan razvoja socijalnih usluga u Sisačko-moslavačkoj županiji za razdoblje 2015. – 2020.).

Kao primjere dobre prakse u podršci djeci romske nacionalne manjine u Gradu Sisku mogu se izdvojiti: osiguravanje romskog pomagača u Osnovnoj školi „Braća Bobetko“ u Sisku gdje je najviše učenika Roma, uspješno uključivanje romske djece u program predškole, projekt UNICEF-a „Krenimo zajedno – poticajno roditeljstvo“ za pripremu roditelja za početak škole i Sisačko šareno ljetno – za integraciju djece predškolske dobi.

4.2.2. Opis okruženja i ustanova u kojima je provedeno istraživanje

Osnovna škola „Braća Bobetko“ smještena je u sisačkoj gradskoj četvrti Caprag, u južnoj industrijskoj zoni grada Siska¹². Školsko upisno područje površinom je vrlo veliko (Crnac, Capraške poljane, Kanak, Caprag, Naselje, dio Novoga Pračna, dio Školske ulice), pri čemu se učenici iz ruralnih područja koriste organiziranim prijevozom od mjesta stanovanja do škole. U neposrednoj blizini školske zgrade nalaze se dvije srednje škole, sportska dvorana, sportsko igralište, sportsko vježbalište, igralište za djecu, park, gradska knjižnica, dječji vrtić, banka, trgovina mješovite robe. U neposrednoj blizini škole je kompleks otvorenih bazena, nogometni stadion, Izložbeni postav Domovinskog rata – Barutana te Rafinerija nafte Sisak.

¹¹ Plan razvoja socijalnih usluga u Sisačko-moslavačkoj županiji za razdoblje 2015. – 2020. godine https://www.szm.hr/images/stories/socijala/2016/plan_razvoja_soc_usluga1520.pdf.

¹² http://os-braca-bobetko-sk.skole.hr/upload/os-braca-bobetko-sk/images/static3/875/attachment/Godisnji_plan_i_program_rada_2020_2021.pdf.

Osnovna škola „Braća Bobetko“ broji 415 učenika integriranih u 24 odjeljenja, pri čemu njih 214 pohađa razrednu, a 243 predmetnu nastavu. Po prilagođenom programu nastavu pohađa 42 djece, a organiziran je i produženi boravak za dvije skupine. Djece putnika iz ruralnih područja je 184. Znatan broj djece prima dječji doplat, njih 263 (63,3 % učenika), te školu pohađa nekoliko djece iz obitelji azilantata iz Sirije. Formalno školu pohađa 108 djece romske nacionalne manjine (neformalno ih je 140 – 150 prema procjenama djelatnika škole). Ukupno čak 300 učenika ostvaruje pravo na besplatnu prehranu, od čega njih 275 putem FEAD-ova programa (Fond europske pomoći za najpotrebitije) dok za 30 učenika prehranu financira Grad Sisak. Prije FEAD-ova programa, Grad Sisak financirao je prehranu za djecu u riziku od siromaštva. U školi je zaposleno ukupno 74 djelatnika, od čega 45 nastavnika, 28 predmetne, a 12 razredne nastave te dvoje učitelja u produženom boravku. U školi je zaposlen jedan komunikacijski posrednik za djecu azilante, jedan romski pomagač kojeg financira Grad te četiri stručna suradnika: logoped, pedagog, socijalni pedagog i knjižničarka.

Nastava se do pojave pandemije bolesti COVID-19 održavala u jednoj smjeni, no, zbog posebnih epidemioloških uvjeta posljednjih se nekoliko mjeseci održava u dvije smjene.

Školska zgrada sastoji se od dva dijela (novi i stari dio škole) koji su međusobno povezani i čine jednu cjelinu. Škola ima 26 učionica; 12 učionica za razrednu nastavu i 13 učionica za predmetnu nastavu te jednu učionicu na otvorenom. Također ima veliku učionicu za produženi boravak koji je ujedno i Centar igre i knjižnica igračaka te suvremenu informatičku učionicu i školsku knjižnicu. Škola ima veliko predvorje koje se koristi za priredbe, a s druge strane hola je blagovaonica. Ima suvremeno opremljenu kuhinju i školske jelovnike prema Healthy Meal Standardu gdje Grad Sisak osigurava svim sisačkim učenicima u osnovnim školama zdrave i kuhane tople obroke, pripremljene od sezonskih namirnica s lokalnih certificiranih OPG-ova. U školi su tri atrija koji se koriste kao učionice na otvorenom i za sadnju biljaka. Zbog bolesti COVID-19, epidemioloških mjera i preporuka HZJZ-a, školska zgrada ove školske godine izgleda drukčije nego inače. Učenici ulaze i izlaze na četiri ulaza uz dezinfekciju nogu i ruku te trenutačno nema kabinetske nastave. Sve su učionice prilagođene tako da učenici sjede sami u klupi s razmakom od 1,5 metra. Učenici viših razreda nemaju više kabinetsku nastavu, nego su u jednoj učionici. Nastavni sat ne prekida se školskim zvonom, a učenici jedu u razredima. Blagovaonica je pretvorena u učionicu za izbornu nastavu, a dvije se učionice, uz pregrade, koriste za produženi boravak. Jedna učionica prenamijenjena je u sobu za izolaciju učenika, a velik dio namještaja iz učionica spremljen je u učionice koje se trenutačno ne koriste.

Od izvannastavnih aktivnosti djeca mogu pohađati informatičke radionice, robotiku, tehničku kulturu, kulturne i sportske aktivnosti. Djeca također pohađaju Građanski odgoj te imaju svoje učeničke zadruge (vrtlari, vezilje, domaćinstvo).

Od ostalih aktivnosti koje se djeci nude tu je ljetovanje za djecu u 4. razredu na koje djeca romske nacionalne manjine vrlo rijetko idu. Škola nudi ljetni boravak do 27. srpnja koji financira Grad Sisak. Riječ je o obliku produženog boravka koji se specifično odvija u ljetnim mjesecima kada počinju ljetni praznici. U sklopu tog ljetnog boravka djeca, između ostalog, mogu besplatno koristiti bazene u Capragu. S obzirom na niži ekonomski standard učenika, školu donacijama pomaže romsko udruženje „Kali Sara“ i INA kako bi se omogućio odlazak djece na izlete.

U školi se posebno njeguje inkluzivni pristup prema djeci romske nacionalne manjine pri čemu su u sklopu programa Sisačka šarena inkluzija (koji je provodio UNICEF u suradnji s Gradom Siskom)

nastavnici, stručni suradnici i ravnateljica škole zajedno obilazili romsku zajednicu prije početka osnovne škole. Sisačka šarena inkluzija uključuje edukaciju i podršku učiteljima i odgajateljima za kvalitetnu integraciju romske djece u obrazovni sustav, a važan element ovog programa jest i predškola kojom su gotovo u potpunosti obuhvaćena sva romska djeca od 5. do 7. godine života s područja Grada Siska. Također, uz održavanje radionica za roditelje i djecu u školi, programom se uspostavlja održiva mreža aktivnosti koje provode gradske ustanove, usmjerenih na uključivanje romske i drugih ranjivih skupina djece u život lokalne zajednice.

Djeca u školi participiraju kroz školska vijeća, kao i kroz školski volonterski klub „Iskra“ u koji su aktivno uključena djeca romske nacionalne manjine. Djeca također sudjeluju i u uređivanju fasade i okoliša škole.

Dječji vrtić Sisak Stari ima pet objekata koje pohađa ukupno 680 djece. Jedan od objekata je vrtić Različak koji je započeo s radom 2014. godine. To je novi, moderno opremljen objekt u kojem se provode programi Dječjeg vrtića Sisak Stari u osam odgojnih skupina¹³. U prizemlju se nalaze jaslice, a na katu su vrtićke skupine. U ovom se objektu nalazi jedna od dviju vrtićkih kuhinja. U Različku po dvije sobe dijele prostor garderobe, koji često služi za zajedničko druženje i igru. Osim lijepog dvorišta s modernim spravama, vrtić ima dvoranu za tjelesni odgoj koja se svakodnevno koristi za igru i tjelovježbu. Dva puta tjedno ovom se dvoranom koristi skupina „Žabice“ (djeca Grada Siska s teškoćama u razvoju). U Različku se nalaze i sve službe DV-a Sisak Stari: tajništvo, računovodstvo, stručni tim, zdravstvena voditeljica te ravnateljica.

Dječji vrtić Sisak Stari provodi i program predškole. Najviše je romske djece u programu predškole u Hrastelnicu u koju djeca mogu ići već s navršenih pet godina. U naselju Palanjek, u kojemu ukupno sudjeluje 137 djece u miješanim programima (oko 20 romske djece) u predškolu djeca mogu ići s 5 godina. Predškola se odvija svaki drugi dan u tjednu u trajanju od dva i pol sata. Djeca romske nacionalne manjine imaju osiguran besplatan vrtić preko Ministarstva znanosti i obrazovanja. U ovom dijelu grada (gradska četvrt Zeleni brijeg) pripadnici romske nacionalne manjine integrirani su s neromskim stanovništvom, uglavnom se bave trgovinom i imaju relativno visok životni standard.

U vrtiću je zaposleno 147 djelatnika, od čega stručno osoblje čini 77 odgajatelja te četiri stručna suradnika (defektolog, pedagog, psiholog i zdravstveni voditelj). Ukupno sudjeluje 14 pomagača za djecu s teškoćama (tzv. treći odgajatelj). U vrtiću se na različite načine njeguje inkluzivni pristup, kako u odnosu na djecu romske nacionalne manjine tako i djecu s teškoćama u razvoju. Vrtić Različak također je sudjelovao u programu Sisačka šarena inkluzija.

Neki od projekata koji se provode u vrtiću su:

1. **„The Tower of Expectations“** – ERASMUS projekt – emocionalno opismenjavanje djece putem kulturnog osvještavanja; partneri na projektu su organizacije iz Italije, Španjolske, Mađarske, Turske i Hrvatske, a nositelj projekta je organizacija iz Češke. Projekt je inicijalno trebao trajati dvije godine, ali je zbog aktualne pandemije bolesti COVID-19 produžen. Djeca uče specifičnosti pojedinih zemalja te svaka zemlja ima svoju temu unutar projekta. Tema Hrvatske znameniti su hrvatski znanstvenici koji su postigli svjetska postignuća.

---

¹³ <https://dvss.hr/vrtic/razlicak/>.

2. **„Sigurnije škole i vrtići“** – ERASMUS projekt koji se provodi u suradnji s Crvenim križem Hrvatske koji je nositelj projekta. U planu je edukacija odgajatelja i roditelja za siguran boravak u vrtiću, pri čemu su teme: postupci i pomoć u kriznim situacijama, procedura rada u kriznim situacijama, pomoć unesrećenima, samopomoć itd.
3. **„Čitaj mi“** – projekt se provodi u suradnji s gradskom dječjom knjižnicom te njihovi djelatnici zajedno s odgajateljima približavaju čitanje djeci na poseban način, npr. čitanje u parku, izvan vrtića i sl.
4. **Program održivog razvoja** – projekt provode educirani odgajatelji koji imaju certifikate međunarodnih ekoučitelja
5. **„Ruksak (pun) kulture“** – projekt Ministarstva znanosti i obrazovanja. U sklopu projekta profesionalni umjetnici djeci predstavljaju umjetničke radove i uključuju ih tako da sama izrađuju neke umjetničke znamenitosti, primjerice, makete umjetničkih građevina, a umjetnici djeci predstavljaju najpoznatije građevine u Hrvatskoj. Osim navedenih projekata djeca su u vrtiću uključena u sportske i glazbene programe te učenje engleskog jezika za koje su odgajatelji posebno obrazovani.

Istraživanje u osnovnoj školi i vrtiću u Sisku inicijalno je planirano u travnju 2020., no provedeno je u listopadu 2020. zbog mjera sveukupnog zatvaranja uzrokovanih pandemijom koronavirusa. Provedeno je ukupno osam intervjua u kojima je sudjelovalo šest djelatnica, od čega su tri zaposlene u osnovnoj školi, a tri u vrtiću. Provedena su i dva intervjua s djecom romske nacionalne manjine koja pohađaju više razrede osnovne škole.

U svrhu provođenja intervjua u osnovnoj školi osigurane su prostorije u kojima se moglo nesmetano razgovarati, poštujući sve prostorne uvjete potrebne za provođenje kvalitetnog intervjuiranja, kao i propisane epidemiološke mjere (dovoljan razmak između sugovornika uz nošenje maske i dezinfekciju prostora).

Prostor škole je ugodan, prostran i dobro opremljen, a unutrašnjost je puna dječjih kreativnih radova, s kreativnim kutcima u holu škole gdje djeca mogu igrati različite društvene igre. Također su u holu škole postavljeni stolovi za stolni tenis kako bi djeca mogla sadržajno ispuniti svoje slobodno vrijeme.

Istraživanje s djelatnicama vrtića provedeno je u prostorima vrtića Sisak Stari – objekt Različak. Za provođenje intervjua osigurane su zasebne prostorije unutar vrtića te su intervjui provedeni u skladu s propisanim epidemiološkim mjerama. Prostor vrtića iznimno je ugodan i svijetao, ispunjen kreativnim dječjim radovima koji su proizašli iz brojnih projekata koji se provode u ovoj ustanovi. Prostorije su prostrane i opremljene raznolikim didaktičkim materijalima u skladu s najsuvremenijim standardima rada s djecom predškolske dobi. U vrtiću je prisutna atmosfera inkluzivnosti i multikulturalnosti čemu posebno doprinose izloženi radovi koje su djeca izradila u sklopu različitih projekata s multikulturalnim predznakom.

4.2.3. Opis i doživljaj ranjivosti

U ovom će poglavlju biti prikazani nalazi istraživanja sa svim sudionicima u Sisku (djeca i stručnjaci u osnovnoj školi i vrtiću) u kojem su se osvrnuli na različite aspekte ranjivosti djece romske nacionalne manjine i njihove participacije u svojoj okolini.

Dvoje **djece** s kojom smo imali priliku razgovarati navode da se **ne osjećaju drukčijima ili po nečemu posebno ranjivima, no, ističu primjere iz svoje okoline koji ukazuju na ranjivost djece i mladih koji žive u romskim zajednicama**. Djeca navode da ih vršnjaci jako dobro prihvaćaju i da s njima razgovaraju „lijepo i otvoreno“. Navode da imaju dobru komunikaciju s neromskom djecom u školi jer su odlični đaci i “ne drže se sa strane”. Oboje kao ranjivost unutar zajednice u kojoj žive uočavaju način života u okolini odnosno romskom naselju u kojem odrastaju, gdje se osvrću na **jasnu podjelu rodnih uloga u romskoj zajednici i patrijarhalni način života**: „Radi se o patrijarhalnim obiteljima, muško mora raditi, žena mora biti po kući. Djeca ne žele biti kao njihovi roditelji.“ Upozoravaju i na problem obrazovanja s obzirom na to da obitelj ne potiče obrazovanje osobito kod djevojčica gdje je stav romske zajednice da žensko dijete može ići samo u osnovnu školu jer “misle da bi žena treba biti u kući, čistiti – to nema smisla! To kod mojih roditelja nije tako, tata smatra da ako se može muško školovati, može i žensko.” Općenito, kada se osvrnu na romsko naselje u kojem živi i odnos te zajednice prema obrazovanju zaključuju o važnosti obrazovanja: “Danas je škola sve u životu, ako nemaš školu – nemaš ništa.” Jedno od njih ističe da upravo zbog navedenog načina života i vrijednosti koje su dominantne u naselju u kojem žive svoju budućnost planira izvan njega: „Želim normalan život, otići odavde, možda živjeti u Zagrebu.“

Kada govore o ranjivosti djece, **stručnjaci u školi** uočavaju ih u različitim aspektima. **Kao ključnu ranjivost navode područje obrazovanja**, i to u različitim segmentima. Jedan je od njih to što **obitelj ne potiče obrazovanje**: „Obrazovanje im nije načelno važno. Nemaju roditeljskog poticaja za školu; Roditelji imaju razna opravdanja za to da djeca ne idu u školu, npr. kada je sakupljanje žirova, djece nema u školi, jako dobro znaju kako ispričati djecu iz škole. Samo njih 20 posto krene u srednju školu, da li završe srednju školu to je pitanje.“ To se posebno odnosi na djevojčice, pri čemu postoji **rodna diskriminacija** u obiteljima gdje se posebno **djevojčice ne potiče na obrazovanje, već na ispunjavanje zadanih rodnih uloga i obrazaca**: „Starije djevojčice ostavljaju se kod kuće čuvati mlađu djecu, djevojčice se ne usmjeravaju na školovanje. Najčešće dječaci idu dalje u srednju školu. Imamo primjer samo jedne djevojke koja ide u četverogodišnji srednjoškolski program, u ekonomsku školu.“ U skladu s tim, jedna je djelatnica posebno naglasila **postojanje snažnog patrijarhalnog sustava unutar romske zajednice**: „Prisutan je veliki patrijarhat, ne cijene žene, žene nemaju status i uvažavanje“.

Djelatnice ukazuju i na postojanje **poteškoća kod jednog dijela djece romske nacionalne manjine u kognitivnom svladavanju školskog gradiva** na što se nadovezuje **problem nedovoljne pripremljenosti za školu**, pa tako jedna djelatnica ističe: „Mala djeca, najčešće, ne pohađaju programe predškole. Dolaze u školu, u prvi razred bez ikakve pripreme, npr. ne znaju ni kako se olovka drži.“ Nepoznavanje hrvatskog jezika predstavlja još jedan segment nepripremljenosti djece za školu, što stvara veliku prepreku u svladavanju školskog gradiva: „Problem je i jezik, ne govore kod kuće hrvatski, iako ga znaju, govore svojim romskim jezikom i djeca tako teško uče hrvatski. Imaju problema s jezikom i razumijevanjem hrvatskog u školi.“ Djelatnice ističu i kako je **briga o upisu djece u školu** prepuštena njima što zahtijeva posebnu organizaciju unutar škole i cijele zajednice, pri čemu se već

godinama na takav način podržava djecu i roditelje u obavljanju procedure oko upisa. Pritom posebno ističu **važnost uključenosti romskog pomagača**: „Mi smo ti koji vodimo brigu oko upisa djece u prvi razred. Pratimo stanovništvo i znamo za djecu obveznike. Ove godine smo imali 23 djece, svakoj obitelji je naš romski pomagač koji radi u školi dostavio na kućna vrata poziv za upis i pregled liječnika. Jako puno nam znače naši romski pomagači. Organizirali smo tako da se sve odvijalo u školi u jednom danu, tako da su ljudi trebali doći samo jedan dan i sve obaviti. Liječnica je dva dana bila u školi i posvetila se liječničkom pregledu te djece, a mi smo radili našu obradu.“

Povezano s odgojnim i obrazovnim kontekstom unutar obitelji, djelatnice ističu da kod **manjeg broja roditelja postoji brižnost u ispunjavanju školskih obveza djece, dok kod većine takve brige nema, velikim dijelom zbog njihove znatne obrazovne depriviranosti**. „20 posto je divnih, brižnih roditelja koji su usredotočeni na djecu, na školovanje, na brigu o djeci, oni vode brigu o ispričnicama, liječenju djece, o knjigama i bilježnicama, djeca imaju školski pribor, idu redovito u školu i poštuju pravila uz školu. 80 posto je nepismenih Roma, obitelji. Takvima mi u školi sve popunjavamo, vodimo brigu o dokumentaciji. U Capraškim poljanama ima 1200 i nešto ljudi i jako puno ih je nepismeno.“

Djelatnice škole također ukazuju na još jedan aspekt koji može pridonijeti ranjivosti djece, a to je **organizacija života i položaj pripadnika romske manjine unutar njihove zajednice**. Tako navode da postoji poseban način na koji je organizirana romska zajednica te da se pojedine skupine razlikuju po djelatnosti kojom se bave (sakupljači željeza i oni koji se bave trgovine), materijalnom statusu, uvjetima života, obrazovanju djece. Jedna djelatnica ističe i to što **jedan broj djece romske nacionalne manjine iskazuje velike probleme u ponašanju**, pri čemu dolaze iz obitelji kojima je također potrebna podrška i pomoć: „U školi ima puno djece s PUP-om, ne samo romske djece, već općenito ima puno rizične djece koja iskazuju probleme u ponašanju, a koja su djeca iz rastavljenih obitelji, samohranih roditelja. Takvim se roditeljima sugerira i upućuje ih se u obiteljsko savjetovanje u Sisku, ali oni odbijaju ići. To se posebno odnosi na romsku populaciju, oni reda radi odu tamo, ali ne sudjeluju zapravo, nema aktivnog uključivanja i motivacije za promjenu.“

Djelatnice vrtića ne uočavaju ranjivost djece romske nacionalne manjine u tolikoj mjeri kao djelatnice škole, što se može pripisati tome da se vrtić nalazi u drugom dijelu grada (Sisak Stari), koji ne obuhvaća romsko naselje u Capraškim poljanama. Riječ je o dijelu grada gdje su Romi integrirani s neromskim stanovništvom, pri čemu se bave prije svega uslužnim djelatnostima i trgovinom te je njihov materijalni status i životni standard znatno viši od Roma koji žive u romskom naselju. Tako jedna djelatnica navodi da „nema iskustva ranjivosti djece romske nacionalne manjine, jer su iznimno dobro integrirana i to što su pripadnici romske manjine ih ni po čemu ne čini ranjivima u ovom okruženju.“ Druga djelatnica, iako navodi da nisu ranjiva u odnosu na drugu djecu, uočava **ranjivost koja proizlazi iz njihove etničke pripadnosti**. Tako također, kao i djelatnice škole, navodi da „djeca dolaze iz obitelji koje ne poznaju dovoljno hrvatski jezik, niskog ili bez obrazovanja roditelja, a poneki obrazovanje ne vide kao vrijednost.“ Uz to naglašava da i u ovoj zajednici postoje i obitelji koje više potiču i obitelji koje manje potiču svoju djecu na integraciju i učenje hrvatskog jezika: „Ima obitelji koje se jako trude da djeca budu jednaka svoj ostaloj djeci, iako su neobrazovani i nedovoljno dobro poznaju hrvatski jezik. No, ima i situacija da nakon dvije godine truda i rada u predškoli u obiteljima nema poticaja niti motiviranja djece da što bolje svladaju jezik i pripreme se za školu.“

4.2.4. Dječja participacija

Djeca poznaju svoja prava, pri čemu **posebno ističu važnost prava na mišljenje**: „Moja su prava poštivana, roditelji me pitaju za mišljenje. To mi znači, jer me onda netko prihvaća, a ja mogu dati svoje objektivno mišljenje. Ako djeca nemaju pravo reći svoje mišljenje mogu se osjećati odbijeno, odbačeno i depresivno.“ Navode pravo na druženje i prijatelje, a također apostrofiraju „pravo na nenasilje“ („djeca se ne smiju tući“), no, uočljivo je u razgovoru s njima da puno **lakše razumiju koncept pravila u odnosu na prava**. Stoga, kada ih pitamo o njihovim pravima, vrlo često govore o pravilima ponašanja kao što su: „Djeca ne smiju dirati stvari, ne ići u tuđi auto, trebaju biti uredni, paziti na higijenu. Ja sam poslušno dijete, činim ono što mi se kaže, ne volim svađe.“

Kad govore o participaciji, djeca navode da pomažu roditeljima u kućanskim poslovima, bakama i djedovima te braći i sestrama u učenju. U školi participiraju u različitim izvannastavnim aktivnostima, kao što su npr. dramska i sportska skupina, dodatna nastava iz kemije: „Profesori me žele što više uključiti.“ Dječak smatra da bi za bolje uključivanje djece romske nacionalne manjine bilo dobro da u školi predaju i profesori romske nacionalne manjine jer bi takav profesor „tu djecu više uključivao u aktivnosti, a i djeca bi se radije uključivala.“ Navode da im nedostaju izvannastavne aktivnosti koje se ne provode već mjesecima zbog pandemije koronavirusa.

Iz razgovora s djecom vidljivo je da je **ključna prepreka za njihovu participaciju nepoticajno okruženje u kojem žive i odrastaju**. To se prije svega odnosi na romsko naselje, za koje djeca ističu da u njemu vladaju ustaljena pravila koja ne daju šansu ni djevojčicama ni dječacima te pred njih stavljaju očekivanja koja nisu u skladu s njihovim željama i težnjama („*Ja u budućnosti ne želim živjeti u romskom naselju – nema tu života! Očekivanje od okoline je da se što prije stupi u brak, roditelji inzistiraju da se mladi što prije ožene – to je glupo*“). Kao **potencijali mogu se istaknuti njihove obitelji koje ih potiču u obrazovanju** i omogućavaju im da iskažu svoje potrebe i težnje, kao i to što su **zainteresirani za učenje i daljnje obrazovanje**.

Djelatnici škole navode da se **prava djece u školi u potpunosti poštuju**: „Kod nas u školi romska djeca imaju sve. Velika je podrška ravnateljice, škole, kolega, ne pravi se razlika, od busa, hrane, knjiga, razmjene stvari, suradnja s udrugama i 'Korak po korak'.“ No, naglašavaju da njihova **prava nisu poštovana u okviru sredine u kojoj žive, prije svega u obitelji i romskoj zajednici**. Tako navode da **velik broj ove djece ne ostvaruje pravo na predškolsko obrazovanje, iako to pravo mogu ostvariti besplatno**, kroz financiranje programa Grada Siska. To znači da se samo manji broj djece romske nacionalne manjine redovito uključuje u program predškolskog koji je dobra priprema za školu pa tako većina djece dolazi u prvi razred nepripremljena. „Ove godine ih je dvadeset upisanih, a samo ih pet dolazi redovito.“ U skladu s tim, ponovno naglašavaju da obitelji krše pravo na obrazovanje znatnom broju djece jer neki roditelji ne drže mnogo do obrazovanja: „Ne poštuje se pravo na obrazovanje, djeca rade pa po dva tri tjedna ne idu u školu; Ne shvaćaju ozbiljnost obrazovanja, sve im opravdavaju u obrazovanju. I dalje dosta djece ne ide u srednju školu. Jako smo se razočarali tijekom online nastave, jer je samo jedna obitelj sudjelovala.“ Pritom naglašavaju da je **djevojčicama pravo na obrazovanje posebno prekršeno zbog rodnih uloga i patrijarhalnih vrijednosti koje u zajednici vrijede**: „Djevojčice se rjeđe potiču na školu, ostaju kod kuće čuvati mlađu djecu, to im je obaveza.“ Jedna djelatnica navodi da je **djeci prekršeno pravo na zdravstvenu zaštitu**, pri čemu naglašava da roditelji zanemaruju svoju brigu o zdravlju djece te ih, primjerice, ne vode na redovito cijepljenje: „U školi se onda to nadoknadi pri upisu u osnovnu školu, liječnica ih onda naknadno

procijepi. Roditelji tada trebaju potpisati suglasnost. Procjepljujemo ih u školi kroz redovite sistematske preglede, ali je problem kod one djece koja ne idu redovito u školu. Uvijek je puno posla oko obavijesti za cijepljenje i organizaciju toga.“ Jednako tako naglašavaju da roditelji djecu često šalju bolesnu u školu: „Djeca u školu idu bolesna, šmrkava, ali sada zbog korone bez ispričnice ne mogu u školu, to je bolje.“ Uz to naglašavaju da je djeci **prekršeno pravo na nesmetan rast i razvoj s obzirom na to da su nerijetko izložena zanemarivanju**: „Odijevaju se neprikladno za vremenske prilike; Ima obitelji koje zanemaruju potrebe djece, one su u nadzoru centra za socijalnu skrb.“ Također, spominju da **djeca često svjedoče nasilju u obitelji**, kojem su ponekad i sama izložena: „Doživljavaju agresiju, svjedoče sukobima majke i oca pa su djeca utučena.“

Kad je riječ o participaciji djece, navode da djeca vole sudjelovati u različitim aktivnostima u školi, no da zbog različitih **prepreka** ponekad ne uspijevaju onoliko koliko bi željela. Tako spominju da je **jedan od razloga njihova nedovoljnog uključivanja u različite aktivnosti u školi taj što često izostaju s nastave**: „Oni u školi ne mogu participirati zbog velikog broja izostanaka iz škole kojeg uredno roditelji opravdavaju, npr. tri dana u tjednu roditelj može opravdati dijete i oni to maksimalno koriste. Izostanci su veliki problem da bi mogli potpuno participirati u školi.“ Također naglašavaju da se djeca manje uključuju i participiraju u školskom kontekstu jer imaju osjećaj nelagode zbog izloženosti pred svojim neromskim vršnjacima, a što proizlazi iz **osjećaja inferiornosti u obrazovnom okruženju**: „Ako su na prilagođenom programu, povratna informacija je minimalna i prepreka je obrazovanje. Možda će se uključiti kada sam sama s njima na dopunskoj nastavi, ali neće pred drugom djecom. Izražavanje kritičkog mišljenja im ide jako teško. Ne otvaraju se. Ali međusobno se znaju štititi od neromske djece. Vjerujem da sva djeca mogu aktivno sudjelovati i na tome i radim. Nastojim ih u sve uključiti i ne pravim razliku. Za mene je dijete dijete. Vidi se barijera. Kod njih je stvoreno mišljenje zašto bi mi išli u školu i da su manje vrijedni. Veliki su napori, ali mali pomaci.“

Jedna djelatnica navodi da djeca romske nacionalne manjine jako rijetko sudjeluju u vijeću učenika zbog toga što se sami ne žele u to uključiti, ali i zato što ih neromska djece ne bi izabrala: „U učeničkom vijeću ne sudjeluju, jer se generacijama ne može na njih računati, imaju nisku razinu odgovornosti i druga ih djeca neće izabrati.“ Ipak, iako postoje navedene teškoće, navode da **djeca romske nacionalne manjine vole sudjelovati u izvannastavnim aktivnostima**, posebno u sportskim. **Problem u uključivanju u izvannastavne aktivnosti je i školski prijevoz** koji ima ograničen raspored vožnje: „Imamo građanski odgoj, tri grupe, romska djeca sudjeluju, također u školskoj zadruzi i u sportskim aktivnostima. Sportske aktivnosti jako vole, a posebno dječaci i u njima puno sudjeluju. Ono što je problem vezan za uključivanje u takve izvannastavne aktivnosti je i raspored vožnje školskog autobusa i termina aktivnosti. Romska djeca koriste autobus i moraju otići, ne mogu ostatu u školi u kasnijim satima kada se izvode programi. Grad financira samo jedan autobus.“ Vezano za različite poteškoće s kojima se djeca romske nacionalne manjine susreću, škola je organizirala preventivne programe na satovima razredne zajednice, dok stručni suradnici provode individualni rad s djecom koja imaju probleme u ponašanju, a roditelje upućuju u obiteljsko savjetovalište u Sisku.

Povezano s ciljanim aktivnostima uključivanja djece romske nacionalne manjine i poticanja dvosmjernog procesa upoznavanja različitih kultura (romske i neromske), djelatnice navode da **djeca i nastavnici u školi posjećuju njihovo romsko naselje na Svjetski dan Roma**: „Za Dan Roma idemo u posjetu u selo“; navode da **djeca sudjeluju u školskim priredbama te ističu program inkluzije djece romske nacionalne manjine**: „Imamo program Inkluzija djece romske nacionalne manjine u Sisku Novom i Program poticajnog roditeljstva, to su miješane grupe i to je gradski program. Romski

roditelji više ne dolaze, ali to je povezano s tim da iz godine u godinu ide isti program, a roditelji koji su bili uključeni ne idu opet za starije dijete, jer im je program poznat, već su prošli kroz njega.“ Neki od djelatnika vrlo dobro poznaju romsku kulturu i jezik te preko programa Sisačke šarene inkluzije rade na pripremi za školu i to u romskom naselju u kojem žive (Capraške poljane) provode radionicu, dok dio provode u školi: „Radimo na izdavanju romske slovarice, a puno se radi kroz dopunsku nastavu“. Naglašavaju da **unatoč preprekama u participaciji na koju ova djeca nailaze, ona jako rado sudjeluju ako ih se potakne i motivira te ako se pokaže interes za (u)poznavanje njihove kulture**: „Toj djeci je jako stalo do pohvale, velika im je motivacija pohvala“. Ističu koliko djecu veseli i koliko im je važno da neki djelatnici znaju neke riječi na romskom jeziku i da znaju nešto o njihovoj kulturi. Smatraju da je to jako važan most u njihovoj komunikaciji i odnosu.

Kada je riječ o participaciji djece unutar njihovih obitelji djelatnice škole navode da o tome manje znaju, no ističu da su **djeca uključena u zadatke u obitelji na način na često preuzimaju odgovornost koja nije primjerena njihovoj dobi**: „Preuzimaju odgovornost roditelja, roditelji kažu ona ne može ići u školu, jer mora kuhati ručak, mora ići u branje žira, mora pričuvati brata ili sestru.“ Ovaj je nalaz u skladu s dosadašnjim svjedočenjima intervjuirane djece romske nacionalne manjine koja su i u ostalim zajednicama navodila da su u potpunosti uključena u kućanske poslove i brigu o mlađoj braći i sestrama.

Također, djelatnice škole ističu da su **barijere za participaciju** djece romske nacionalne manjine prije svega povezane s **obiteljskim kontekstom u kojem odrastaju** odnosno **nedovoljnom posvećenošću roditelja potrebama vlastite djece i nepoticanje pri uključivanju djece u različite aktivnosti**: „Prva i zadnja stvar, sve polazi od obitelji. Ali koliko vidim roditelji jako malo posvećuju pažnje svojoj djeci i sve se svelo na to da se popunjava materijalnim stvarima. Djeca im se ne otvaraju i hrpa stvari promiče roditeljima da ne znaju o svojoj djeci što proživljavaju i tek u školi vidiš koliko djeca pate. Definitivno je potrebna veća posvećenost roditelja, to pokreće sve. Važno je da više čitaju, da idu na aktivnosti, da razgovaraju. Oni ne razumiju, ne znaju zaključivati. Potrebno je više se družiti s djecom. Nema aktivnog uključivanja i motivacije za promjenom.“ Osim što je to prepreka u većem uključivanju djece, to je i svojevrсна ranjivost o kojoj je ranije bilo riječi. Kao potencijal se može istaknuti i poseban angažman cijele lokalne zajednice u podršci školovanju djeci romske nacionalne manjine, od romskog pomagača koji radi u školi i pomaže djeci i u školi i u naselju u kojem žive: „On je podrška i spona između škole i naselja; dostavlja ljudima pozive iz škole i vodi računa o tome da se sva djeca upišu u školu“, do školske liječnice: „Škola posebno organizira upisne dane za romsku djecu, školska liječnica dolazi u školu tako da roditelji ne trebaju ići više puta, već u jednom danu obave liječnički pregled i školski pregled djeteta kako bi upisali djecu.“

Kao puno puta naglašavan **potencijal za participaciju** ove djece istaknuta je upravo **lokalna zajednica odnosno Grad Sisak koji vodi posebnu brigu o integraciji romske djece u obrazovni sustav tako da im upravo zbog ekstremne materijalne deprivacije svojim mjerama omogućuje različite besplatne usluge**: „Grad Sisak djeci osigurava besplatan i organiziran školski autobus iz Capraga i osigurava zapošljavanje romskog pomagača u školi.“ Potencijal za bolje uključivanje „prvašića“ u školski sustav predstavlja to što Grad Sisak osigurava **svoj djeci romske nacionalne manjine besplatnu predškolu**, kako bi se lakše integrirala u obrazovni sustav i bolje participirala u svom okruženju. Grad osigurava predškolicima prijevoz, romskog pomagača, hranu, program i odgajateljicu. No, istodobno, **prepreka** tomu je što **roditelji mahom ne iskorištavaju tu mogućnost i na taj način onemogućuju djeci lakšu prilagodbu i participaciju u školskom okruženju**: „Velika

većina ne vodi djecu u program jer kažu da djeca ne žele ići i da plaču, oni time opravdavaju nedolaženje, a ne vide sve prednosti takvog programa. Sve im omogućava i financira Grad Sisak, ali oni ne koriste te usluge i djeca koja nisu korisnici dolaze u prvi razred nepripremljena, a imaju mogućnosti.“

Kao **potencijal za uspješniju participaciju djece romske nacionalne manjine** jedna djelatnica ističe **redovitu suradnju škole i centra za socijalnu skrb** gdje su na mjesečnoj razini pratili obitelji i djecu kojoj je potrebna podrška i pomoć, što se velikim dijelom odnosilo i na djecu romske nacionalne manjine. Ta je praksa trenutno prekinuta zbog aktualne pandemije bolesti COVID-19: „Prednost je i dogovor između škole i centra za socijalnu skrb o sastancima jednom mjesečno. Imali smo takvu praksu gdje smo se svaki mjesec susretali u školi sa socijalnim radnicima iz centra kako bi se koordinirali i pratili učenike i obitelji kojima treba pomoć. Mi smo mogli upozoriti na zanemarivanje određene djece, da su neadekvatno odjevena, npr. zima, a oni bez zimske odjeće, na izostanke iz škole, na neprimjerena ponašanja i drugo. Na žalost zbog Covida nemamo ove školske godine takve sastanke.“ Djelatnice su istaknule **program zdrave prehrane, koja je omogućena svoj djeci u školi, kao potencijal za uključivanje djece romske nacionalne manjine**, što je posebno važno jer je je **velik dio romske djece ranjiva skupina i nekima je to jedini cjelovit i zdrav obrok u danu**: „Cijela škola je uključena u program zdrave prehrane, Projekt Grada 'Healthy Meals'; rade se strogo kontrolirani meniji, kuha se sve što je zdravo. Romska djeca često ne jedu kod kuće kuhano i to im je prilika da dobro jedu, djeca svaki dan imaju košare voća.“ Pritom su napomenule da je za djecu u riziku od siromaštva školski obrok besplatan odnosno osiguran iz Fonda europske pomoći za najpotrebitije (program FEAD-a).

Djelatnice vrtića navode da su **prava romske djece u visokoj mjeri zastupljena te da imaju osigurano pravo na rani odgoj i obrazovanje** tako što imaju **izravan upis u vrtić koji je za njih besplatan**, što je osigurano iz proračunskih sredstava Ministarstva znanosti i obrazovanja. Grad Sisak osigurava **pohađanje dvije godine predškolskog programa zbog inkluzije, učenja jezika i lakše prilagodbe na školu. Grad Sisak osigurava i besplatan prijevoz i sve materijale**: „Sva predškolska djeca imaju organizirani prijevoz autobusom, a ja i vozač idemo po djecu i odvozimo ih kući; Grad Sisak osigurava prijevoz, hranu i pribor“. Navode da koriste zdravstvenu zaštitu, poznaju svoja prava te su dobro integrirani u društvo. Pritom se to odnosi na Rome koji žive u dijelu u grada u kojem je vrtić smješten, a u kojem žive pripadnici romske manjine koji se bave trgovinom i ne gravitiraju prema romskom naselju: „U zajednici su jako dobro prihvaćeni, osobito oni koji su integrirani u društvo; Odrasli Romi su jako dobro informirani o tome na što imaju pravo.“

Kad govore o participaciji djece općenito u njihovoj ustanovi, djelatnice vrtića naglašavaju **princip participacije koji se potiče u svim aktivnostima koje provode s djecom, kao i s njihovim roditeljima**. „Kreiramo aktivnosti u kojima djeca sudjeluju, kod nas u vrtiću ne radi se razlika između djece Roma i drugih. Sva djeca imaju jednake prilike za sudjelovanje i jednake uvjete. To je i smisao njihovog uključivanja u rani odgoj i obrazovanje. Djeca uče sudjelovati, a mi smo tu da im pomognemo da se ne osjećaju drugačijima. Ne smije se na toj osnovi biti drugačiji.“ Što se tiče participacije djece romske nacionalne manjine djelatnice ističu da tome u ovom vrtiću posvećuju posebnu pažnju, jer njeguju vrijednosti uvažavanja i prihvaćanja različitosti unutar svoje ustanove, što znatno pridonosi kvaliteti odnosa i dobre komunikacije s djecom i njihovim roditeljima: „Program koji provodimo u vrtiću je osjetljiv na različitosti, učimo djecu empatiji i međusobnom prihvaćanju; Važno je da djeca sudjeluju, jer puno bolje surađujemo što se više poznamo; Nama je važno upoznati njih i njihov život, tada je puno manje predrasuda, nama je puno lakše surađivati kada se upoznamo, kad

znamo njihovu obiteljsku i drugu strukturu, to je bogatstvo. Osjetili smo da se treba i njih čuti, važan nam je njihov način razmišljanja, što osjećaju i doživljavaju, iz toga proizlazi puno manje problema u komunikaciji. Što se tiče socijalno-emocionalne komponente imaju svoje principe i moralne norme kojih se jako drže, neposredniji su u komunikaciji. U ustanovi se vidi sreća na djetetu kada ga se potakne na iznošenje mišljenja, sudjelovanje, djeca to vole. Mi u predškoli ih na to jako potičemo.“

Kao **primjer dobre participacije** posebno ističu **program predškole za romsku djecu u kojem su integrirana zajedno s neromskom djecom** po skupinama, ali se pritom uvažavaju njihove specifičnosti: „Imamo slikovnice na romskom jeziku, trudim se razumjeti i uvijek imam neko dijete koje mi pomaže u jeziku.“ To znači da, kao i u školi, **postoji dvosmjernan proces u uvažavanju specifičnosti kultura i jezika između romske i neromske zajednice**, što su i djelatnici u vrtiću prepoznali kao učinkovit način postizanja ciljeva integracije i osnaživanja te djece i njihovih roditelja: „Djeca rade kroz radne listove koji su prilagođeni njihovom jeziku. Imamo romske slikovnice – sve to predstavlja most u razumijevanju jezika. Ponekad i djeca koja bolje poznaju hrvatski pomažu u prevodenju i razumijevanju djece koja govore isključivo romskim jezikom. Predivno je kad vidimo što oni sve znaju, kako plešu, pjevaju, sviraju, upoznajemo njihovu gastro kulturu. Mi djecu uključujemo na način da sudjeluju u izradi plakata, crteža i tako da prezentiraju svoje kulturne vrijednosti, hranu i običaje, učimo ih poštivanju različitih kultura, a konkretno i romske. Djeca Romi pričaju o svojim običajima i uče drugu djecu o tomu. Neromska djeca su imala priliku učiti romski jezik, učiti igre koje su karakteristične za djecu Rome, igrala su se s njihovim specifičnim igračkama iz njihove kulture, koje se proizvode od prirodnih materijala, učili romske pjesmice i ples.“

Djelatnice u vrtiću uočavaju razlike među romskom populacijom u gradu, ovisno o tome gdje žive i čime se bave, što se odražava i na participaciju njihove djece. Kao što je ranije spomenuto, postoji svojevrsna podjela na one koji žive u romskom naselju i koji se uglavnom bave sakupljanjem željeza, te na one koji su integrirani u dijelovima grada gdje živi neromsko stanovništvo i koji se bave uslužnim djelatnostima i trgovinom (kao primjerice gradska četvrt Zeleni brijeg). S obzirom na to, djelatnice uočavaju **različitu osviještenost o važnosti ostvarivanja prava i uključivanja djece u predškolski odgoj**. Pritom navode da je svega troje djece uključeno u redovan program vrtića što se prije svega odnosi na romsku djecu čije obitelji ne žive u romskom naselju već su integrirani u zajednicu te nisu korisnici sustava socijalne skrbi. S obzirom na to, djelatnice vrtića ulažu poseban trud kako bi roditelje potaknule da djecu uključuju u vrtiće i predškolu, i to tako da ih posjećuju u romskom naselju i potiču na upisivanje djece u predškolske programe. „Uključujemo ih tako da idemo po djecu autobusom, idemo u njihovo selo po njih, samo da ih dovedemo u program. Romska zajednica čeka da osobno dođemo po njih i da ih obavijestimo o početku predškolskog programa, npr. još nemaju osobnu odgovornost da sami u zakonskom roku idu prema ustanovi. Mi, dakle, idemo prema njima, a ako nas nema oni ne upisuju djecu, kada ih pitamo zašto niste, oni kažu, pa niste došli po nas. Oni nas čekaju, a mi dolazimo, činimo sve kako bi djecu uključili. Idemo prema njima.“ Djelatnice vrtića posebno ohrabruje to da je takav način izravnog angažmana ostavio traga u redovitosti dolaženja djece romske nacionalne manjine u vrtić, pri čemu jedna od njih ističe: „Prijašnjih godina polaznost djece Roma nije bila na nivou. Od prošle godine kada sam došla polaznost je bila 100 posto, osim u slučaju bolesti.“

Kada su se osvrnule na to kako djeca participiraju u svojim obiteljima te kakvu ulogu obitelj općenito ima u njihovoj participaciji u društvu, navode da postoje određene **prepreke** koje proizlaze iz načina života svojstvenog romskoj zajednici. To se prije svega odnosi na **patrijarhalni način života**. „Djeca

rano sudjeluju u obiteljskim aktivnostima, brže sazrijevaju zbog egzistencije, ali su vrtićka djeca još zaštićena. U našoj ustanovi se jako pazi na uključivanje djece i na participaciju, ali u obiteljima ne. Ako majka u romskoj obitelji ima pravo glasa, onda je lakše, ali ako je tata glavni, ako je on taj koji odlučuje i čiji se glas treba čuti, onda se odluke čekaju. Tu nema sudjelovanja." Također ističu da **vrijednosti obrazovanja nisu osobito visoko na ljestvici prioriteta u njihovoj romskoj zajednici, prije svega u romskom naselju**, te je potrebno utjecati na roditelje da posvete pažnju obrazovanju djece i uvide koje su prednosti toga: „Roditeljima je važna razina informiranja, upoznavanje kako ih planiramo uključiti, koji su benefiti za njih; Romska populacija je jako osjetljiva na svoju djecu i pitaju se „što moje dijete ima od toga“, važno im je objasniti i što prije osvještavati važnost i potrebu za obrazovanjem; Ako se djeca educiraju u što ranijoj dobi ona mogu utjecati na roditelje na način da im objasne da je edukacija važna i da ih trebaju uključiti.“

Povezano s načinom **participativnog rada s djecom** djelatnice vrtića ističu da primjenjuju **individualni način rada**, ali i da **na osnovi neposrednih dječjih zapažanja i potreba oblikuju različite aktivnosti i projekte**: „Pratimo djetetove interese i potrebe, na temelju njihovih mogućnosti, koristimo individualni pristup, tako je lakše osmisлити plan i program; djeca sudjeluju u tome planu, npr. koje će igre igrati, iznose svoje mišljenje kako i što će se raditi; važan nam je rad djece na projektu, na djetetovo poticajno pitanje, primjerice ako smo u šetnji pa je postavilo različita pitanja o onome što je vidjelo, osmišljavamo projekt koji se povezuje sa životno praktičnim situacijama, a odgojitelji vode projektni rad.“

Djelatnice vrtića osvrnule su se na potencijale i prepreke u participaciji djece romske nacionalne manjine. One ističu da unutar ustanove u kojoj rade ne postoji konkretna prepreka za uključivanje romske djece, ali općenito **kao prepreku vide negativan stav društva prema pripadnicima romske nacionalne manjine**: „Ako je sve negativno to se pripisuje Romima, a to nije istina. Oni su obilježeni i nose tu težinu stigme i predrasuda.“ Ono što ističu kao **potencijal za participaciju djece** odnosi se na njihovu **dobru integraciju unutar zajednice u kojoj žive**. Pritom se misli na zajednicu koja stremi ovom vrtiću u **kojem postoji suživot romskog i neromskog stanovništva, koje je pak znatno višeg životnog standarda u odnosu na Rome koji žive u romskom naselju**: „To je situirana populacija, žive u gradu, nisu u svojim zajednicama, odlično su integrirani i obrazovani, roditelji sudjeluju u kulturnom životu grada; Djeca su odlično integrirana, ni po čemu se ne izdvajaju, odlično komuniciraju s drugom djecom, redovito pohađaju vrtić, aktivni su. Roditelji odlično surađuju s vrtićem, uvijek se odazivaju na roditeljske sastanke, u potpunosti su integrirani i prihvaćeni od neromskih obitelji. Djeca u predškolskoj dobi ne prave razliku među sobom. Djeca jako dobro govore standardni hrvatski jezik, a govore i romskim jezikom.“

4.3. Participacija djece romske nacionalne manjine u gradskoj četvrti Peščenica – Žitnjak, područja Mjesnih odbora Kozari bok i Kozari putevi

4.3.1. Opis lokalne zajednice područja Mjesnih odbora Kozari bok i Kozari putevi

Gradska četvrt Peščenica – Žitnjak jedna je od 17 gradskih četvrti koje čine mjesnu samoupravu Grada Zagreba, glavnog grada Republike Hrvatske, s udjelom od 5,5 % ukupne površine grada. U njezinu sastavu nalazi se 16 mjesnih odbora, od kojih i Kozari Bok i Kozari Putevi, koji čine upisno područje Osnovne škole Dr. Vinka Žganca. Gradska četvrt Peščenica – Žitnjak obuhvaća jugoistočni dio grada Zagreba i samostalno naselje Ivanja Reka te se prostire na površini od 35,3 km², na kojoj živi 56 487 stalnih stanovnika (Popis stanovništva 2011) s gustoćom stanovništva 1600 st/km², što je malo više od gustoće stanovništva cijelog Grada Zagreba (1232 st/km²). Prostorni razmještaj stanovnika nije ujednačen, već je formirano nekoliko odvojenih zona stambene i mješovite namjene s gospodarskim i zelenim površinama između njih. Čak ¾ izrazito nizinskog područja ove četvrti prostire se između Slavonske avenije na sjeveru i rijeke Save na jugu. To je Žitnjak, „trbuh grada Zagreba“, tradicionalno poljodjelsko područje na kojem se i danas većina starosjedilaca bavi povrtlarstvom. Većina stanovnika ove gradske četvrti živi na Peščenici, urbaniziranom prostoru koji, posebice svojim najsjevernijim dijelom, pripada širem gradskom središtu Zagreba. Prosječna starost stanovnika iznosi 40,9 godina i manja je od prosjeka Grada koji iznosi 41,6 godina.

Mjesni odbor Kozari Bok obuhvaća površinu od 223,76 ha i broji 1843 stanovnika, a Kozari Putevi prostiru se na manjoj površini od 147,61 ha sa znatno većim brojem stanovnika, 6462 (Popis stanovništva 2011), te zauzimaju 10,5 % ukupne površine ove gradske četvrti.

Ovu gradsku četvrt, a posebno naselja Kozari Bok i Kozari Putevi koja su upisno područje OŠ-a Dr. Vinka Žganca, obilježava stanovništvo koji su pripadnici različitih nacionalnih manjina (Romi, Bošnjaci, Albanci, Srbi i drugi), što ovo područje čini multietničkim i multikulturalnim.

Gradska četvrt Peščenica – Žitnjak, a onda posebno područje Mjesnih odbora Kozari Bok i Kozari Putevi, odabrana je u studiju slučaja zbog najvećeg udjela romskog stanovništva u Gradu Zagrebu. Na području ove četvrti živi gotovo polovica svih Roma u Gradu Zagrebu. Podatci iz Popisa stanovništva 2011. govore da na području Grada Zagreba živi 2755 stanovnika romske nacionalnosti (0,35 %), odnosno 1711 stanovnika (0,22 %) čiji je jezik romski, a na području Gradske četvrti Peščenica – Žitnjak 1133 (2,01 %) stanovnika romske nacionalne manjine, odnosno 710 (1,26 %) čiji je jezik romski. Procjena Centra za mirovne studije, koji je proveo opsežno istraživanje baznih podataka o romskoj populaciji govori da na području Grada Zagreba živi 3299 stanovnika romske nacionalnosti (Kunac, Klasnić i Lalić 2018). Analogno tom podatku mogli bismo zaključiti kako je broj stanovnika romske nacionalnosti na području gradske četvrti Peščenica – Žitnjak i Mjesnih odbora Kozari Bok i Kozari Putevi također veći.

Što se tiče strukture stanovništva, podatci prikazani u tablicama 6 i 7 upućuju na to da je 2011. godine pao broj stanovnika na području gradske četvrti Peščenica – Žitnjak s tendencijom starenja stanovništva. S druge je strane znatno porasla romska populacija i broj stanovnika čiji je materinski

jezik romski. Taj se podatak donekle može povezati i s većom spremnosti da se stanovništvo izjasni kao romsko, što vjerojatno proizlazi iz većeg opsega socijalnih i političkih prava za romsku nacionalnu manjinu na nacionalnoj razini. Znatno je povećan broj stanovnika s višim ili visokim stupnjem obrazovanja, a znatno je smanjen broj stanovnika koji nema završenu školu ili ima završena najviše tri razreda osnovne škole (tablica 5).

TABLICA 5: Usporedba demografskih pokazatelja 2011. i 2001. u gradskoj četvrti Peščenica – Žitnjak

GRADSKA ČETVRT PEŠČENICA – ŽITNJAK	Ukupan broj stanovnika	Broj stanovništva romske nacionalnosti	Broj stanovnika čiji je materinski jezik romski	Broj stanovnika sa završenim stupnjem obrazovanja VŠS ili VSS	Broj stanovnika bez škole ili sa završena najviše 3 razreda OŠ-a
2011.	56 487	1133	710	10 458	990
2001.	58 283	715	535	8309	2295

Što se tiče promjena u kontingentu stanovništva, u skladu s podacima o vitalnom indeksu i prirodnom priraštaju vidljivo je da je 2011. godine došlo do smanjenja broja stanovnika u mlađoj dobnoj skupini, dok se dogodio porast broja stanovnika srednje dobi i starijeg od 65 godina (tablica 6). Vitalni indeks za 2016. godinu iznosi 93,6.

TABLICA 6: Kontingenti stanovništva u gradskoj četvrti Peščenica – Žitnjak 2011. i 2001. godine

GRADSKA ČETVRT PEŠČENICA – ŽITNJAK	Stanovništvo 0 – 19 godina	Radno sposobno stanovništvo 15 – 64 godine	Stanovništvo starije od 65 godina
2011.	11 472	38 889	9123
2001.	14 208	37 630	8537

Gradska četvrt Peščenica – Žitnjak ima znatno veću stopu rizika od siromaštva u odnosu na druge gradske četvrti Grada Zagreba i prema dohodovnoj i potrošnoj metodi. Stope rizika od siromaštva u Gradu kreću se od najmanje 4,9 % u Podsljemenskoj zoni do 16,3 % u Donjoj Dubravi. Peščenica – Žitnjak je, uz Donju Dubravu, četvrt s najvišom stopom rizika od siromaštva koja prema dohodovnoj metodi iznosi 16 %. Prema potrošnoj metodi stopa rizika u ovoj četvrti iznosi 8,5 % u rasponu od ispod 2 % do iznad 10 %.

Na području gradske četvrti Peščenica – Žitnjak djeluje 16 objekata dječjih vrtića, od čega 14 gradskih, jedan privatni i jedan kojim upravlja udruga. Na područjima Mjesnih odbora Kozari Putevi, Žitnjak i Ivanja Reka nema dječjih vrtića, a prema Planu Mreže dječjih vrtića na području Grada Zagreba u gradskoj četvrti Peščenica – Žitnjak potrebno je osigurati još 1195 mjesta za djecu u predškolskim ustanovama¹⁴. Nadalje, na prostoru ove četvrti djeluje 12 osnovnih škola, od čega 10 redovnih, jedna umjetnička i jedna vjerska osnovna škola. Sve ove škole opremljene su vanjskim sportskim terenima i sportskom dvoranom. Također, na ovom području nalazi se devet srednjih škola (šest gradskih srednjih škola, jedna privatna, jedna vjerska i jedna ustanova socijalne skrbi) te dva učenička doma.

Na području Mjesnog odbora Kozari Bok djeluje Dječji vrtić Zrno i OŠ Dr. Vinka Žganca kao i udruga Unija Roma Hrvatske.

Grad Zagreb kao lokalna samouprava ulaže velika sredstva u područje socijalnih politika s ciljem funkcioniranja i razvoja javnih službi i socijalnih usluga. Prema dostupnim podacima za 2018. godinu od ukupnih rashoda Grada koji su iznosili 9,5 milijardi kuna, 20,4 % trošilo se za obrazovanje, 17,2 % za zdravstvo, 15 % za unapređenje stanovanja i zajednice, 12,7 % za rekreaciju, kulturu i religiju, 12,2 % za ekonomske poslove, 9,2 % za opće javne poslove, 9,2 % za socijalnu zaštitu, 3,1 % za zaštitu okoliša te 0,9 % za javni red i sigurnost¹⁵.

Prema proračunu za 2020. godinu (Grad Zagreb 2020) ukupni prihodi iznose 12 490 072 000 kuna. U proračunu su definirani rashodi iz kojih se dodjeljuju i sredstva za rad Gradskog ureda za mjesnu samoupravu iz čega se financiraju gradske četvrti. Za gradsku četvrt Peščenica – Žitnjak izdvojeno je 59 591 000 kuna.

Što se tiče stavki povezanih sa socijalnom zaštitom građana izdvajaju se velika sredstva za obrazovanje. Za rad Ureda za obrazovanje 134 327 000 kn, za predškolski odgoj i obrazovanje 1 035 232 000 kn, za osnovno školstvo 1 253 883 000 kn i za srednje školstvo 1 536 155 000 kn. Za zdravstvo i javnozdravstvene ustanove izdvaja se ukupno 2 112 937 000 kn. Za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom i ustanove socijalne zaštite izdvaja se ukupno 488 489 000 kn. Grad Zagreb ima izrađen Akcijski plan za 2020.¹⁶ baziran na strateškom socijalnom planiranju kojemu je svrha na temelju podataka izraditi i provoditi Socijalni plan Grada Zagreba 2014. – 2020. u skladu s potrebama građana.

U dokumentima Grada Zagreba navodi se da se „osiguranje primjerene skrbi o socijalno ugroženim stanovnicima provodi osmišljavanjem, provedbom i praćenjem programa, mjera i aktivnosti usmjerenih općem poboljšanju uvjeta života svih građana Grada Zagreba, a osobito siromašnih i socijalno isključenih skupina, starijih i nemoćnih osoba, djece i mladih, osoba s invaliditetom, korisnika pomoći socijalne skrbi, nezaposlenih osoba, samohranih roditelja, obitelji s većim brojem djece, psihički bolesnih osoba, žrtava obiteljskog nasilja, beskućnika i drugih ugroženih kategorija građana“¹⁷.

---

¹⁴ Peščenica – Žitnjak: Gradske četvrti Grada Zagreba – Prostorna i statistička analiza.

<https://www.zagreb.hr/UserDocImages/gu%20za%20strategijsko%20planiranje/05%20Pescenica%20Zitnjak.pdf>.

¹⁵ Zagreb u brojkama: 2019. https://www.zagreb.hr/UserDocImages/arhiva/statistika/ZGBR2019_web_KONACNO.pdf.

¹⁶ Akcijski plan za 2020. Socijalnog plana Grada Zagreba 2014. – 2020.

<https://www.zagreb.hr/strateski-dokumenti-vazni-za-socijalno-planiranje/175880>

¹⁷ Statistički ljetopis Grada Zagreba 2019.

https://www.zagreb.hr/UserDocImages/arhiva/statistika/statisticki%20ljetopis%202019_digital.pdf.

Riječ je o mjerama i pomoćima kojima se koriste svi građani u potrebi, pa tako i pripadnici romske nacionalne manjine koji su u znatno većem riziku od siromaštva i socijalne isključenosti.

Na raspolaganju su im sljedeće novčane pomoći za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom:

1. Novčana pomoć umirovljenicima;
2. Plaćanje premije dopunskog zdravstvenog osiguranja (mjera od 2016.);
3. Doplatak za pomoć i njegu i korisnicima osobne invalidnine;
4. Osobne potrebe (džeparac) korisnicima doma za starije i nemoćne osobe;
5. Osobama kojima je priznat status roditelja njegovatelja odnosno status njegovatelja (mjera od 2015.);
6. Naknada za troškove stanovanja;
7. Podmirenje troškova ogrjeva. Ostale pomoći i usluge su: pomoć djeci u mliječnoj hrani, pomoć u obiteljskim paketima, pomoć u prigodnim dječjim paketima povodom blagdana Uskrsa i Svetog Nikole, ljetovanje, prehrana u pučkoj kuhinji, pravo na besplatnu godišnju pokaznu kartu ZET-a, pomoć u kući, podmirenje pogrebnih troškova, zdravstvena zaštita zdravstveno neosiguranih osoba.

Povećanje participacije romske zajednice i unapređenje položaja Roma Grad Zagreb podupire kroz financijsku podršku organizacijama civilnog društva Roma. Neke od udruga koje su financijski potpomoćne u svom razvoju i razvoju programa boljeg uključivanja pripadnika romske nacionalne manjine u društvo su: „Romsko srce“ s ciljem podrške institucionalnom razvoju udruge, Udruga Roma „Ne boj se – Madara“, potpora za rad udruge i programa boljeg uključivanja romske nacionalne manjine u društvo, Udruga Roma Zagreba i Zagrebačke županije, KUD „Romska duša“ u svrhu jačanja kapaciteta udruge i nabavke glazbenih instrumenata.

Unija Roma Hrvatske koja se nalazi i djeluje na prostoru Mjesnog odbora Kozari Putevi ostvaruje potporu Grada za ostvarenje programa za djecu predškolske dobi djece romske nacionalne manjine. Riječ je o kraćem programu predškolskog odgoja i programa pripreme za uključivanje školskih obveznika u osnovnu školu za ukupno 25 do 30 djece predškolske dobi u dvije odgojne skupine, donešenom sukladno sa suglasnosti Ministarstva znanosti i obrazovanja.

Na području gradske četvrti Peščenica – Žitnjak djeluje veći broj romskih organizacija civilnog društva koje doprinose podizanju svijesti o romskoj zajednici i njegovanju kulture Roma. To su, osim već spomenute Unije Roma Hrvatske, i Vijeće romskih udruga Hrvatske, Udruga romski edukacijski omladinski centar „Dr Ian Hancock“, Udruga žena unije Roma Hrvatske i dr.

Grad Zagreb ulaže u kulturne sadržaje kao što su centri za kulturu i knjižnice, a na području gradske četvrti Peščenica – Žitnjak djeluju Centar kulture na Peščenici i kazalište KNAP te dvije knjižnice, knjižnica Ivane Brlić Mažuranić i Silvija Strahimira Kranjčevića. Centar za kulturu Peščenica i kazalište KNAP djecu lošijeg imovinskog statusa i romske nacionalne manjine besplatno uključuju u svoje aktivnosti.

U Folnegovićevo naselju, u gradskoj četvrti Peščenica – Žitnjak nalazi se Zagrebačka džamija i Islamski centar, muslimanski vjerski građevinski kompleks u kojoj pripadnici romske nacionalne manjine islamske vjeroispovijesti mogu sudjelovati u vjerskim obredima.

4.3.2. Opis okruženja i ustanova u kojima je provedeno istraživanje

Studija slučaja provedena je u **Osnovnoj školi Dr. Vinka Žganca** koja se nalazi u istočnom, industrijskom dijelu Zagreba na području Mjesnog odbora Kozari Bok. Pohađaju je učenici dvaju naselja, Kozari Boka i Kozari Puteva. Kozari Putevi većim su dijelom izgrađeni i nastanjeni tijekom i nakon Domovinskog rata u kojem, uz domaće stanovništvo, žive i pripadnici nacionalnih manjina: Romi, Bošnjaci, Albanci, Srbi i drugi, što ovu školu čini multinacionalnom i multikulturalnom institucijom¹⁸. U planu i programu rada ove škole¹⁹ stoji da je riječ o školi u kojoj se nalazi velik broj učenika sa socijalnom problematikom, s posebnim potrebama i učenika s problemima u ponašanju.

Školu pohađa ukupno 728 učenika, od toga 368 u razrednoj nastavi, 349 u predmetnoj nastavi i 11 učenika u posebnom odjelu. Škola ima 101 učenika s teškoćama u razvoju. U školi djeluje produženi boravak u kojemu se nalazi 67 učenika. Nastava se odvija u 36 razrednih odjela od čega 19 odjela razredne nastave, 18 odjela predmetne nastave i dva posebna odjela. Nastava se izvodi u dvije smjene. Osnovna škola Dr. Vinka Žganca zapošljava 78 djelatnika od kojih je 55 nastavnika, šest stručnih suradnika (socijalni pedagog, psiholog, pedagog, logoped, dvije knjižničarke), jedan edukacijski rehabilitator u programu posebnog odjela te dva pomoćnika u nastavi.

Zgrada škole sagrađena je 1976. godine. Školska je zgrada obuhvaća 4200 m² zatvorenog prostora s novodograđenim dijelom škole koji je dovršen u srpnju 2018. godine. Škola raspolaže s ukupno 22 učionice od čega su dvije učionice specijalizirane (informatika i kemija/fizika). U razrednoj nastavi je 10 učionica. U predmetnoj nastavi je 11 učionica i jedna učionica koja je predviđena za razne druge potrebe jer je površinom premala za redovni nastavni proces. Dogradnja škole omogućila je bolju organizaciju nastavnog procesa i moderniji pristup u radu. Nove i renovirane stare učionice dobro su opremljene nastavnim pomagalicama i sredstvima. U 17 učionica postavljene su interaktivne ploče s projektorima, u ostalim učionicama postavljeni su projektori i platna. Sve učionice imaju po jedno prijenosno računalo, a u učionici informatike su 24 računala. Sve učionice imaju muzičku liniju ili CD-*player*, a u učionicama u kojima se odvija program produženog boravka i knjižnici postavljeni su i televizori. Sve su učionice klimatizirane. Unatoč tome, još uvijek nedostaje prostor za neke dodatne programe u školi. Primjerice, nema dovoljno učionica u kojima bi se mogao provoditi program poludnevnog boravka Centra za pružanje usluga u zajednici – Dugave u osnovnim školama, iako bi takav program bio koristan pojedinim učenicima škole koji iskazuju poteškoće u ponašanju ili trebaju dodatnu podršku u socijalizaciji.

Škola ima sportsku dvoranu za tjelesnu i zdravstvenu kulturu veličine 295 m² koja se u večernjim satima daje u najam za razne sportske aktivnosti vanjskim klubovima u kojima sudjeluju i učenici škole.

Škola ima knjižnicu koja raspolaže fondom od 7982 knjige. Od školske godine 2018./2019. škola ima i novoopremljenu kuhinju te dograđenu i opremljenu blagovaonicu za potrebe učenika produženog boravka. Zelena površina školskog dvorišta iznosi 4046 m². Od toga je veći dio redovno uređivan školski park ispred školske zgrade, a nešto manji dio zatravnjene površine uz školsko igralište i sportsku dvoranu, koje se također redovno održavaju. U auli škole nalazi se i mali školski vrt koji je zasađen ljekovitim biljem.

¹⁸ <http://os-vzganca-zg.skole.hr/skola>.

¹⁹ <http://os-vzganca-zg.skole.hr/dokumenti>.

Osim redovnoga školskog programa, u školi se organizira dopunska i dodatna nastava te izborna nastava, od kojih valja istaknuti islamski vjeronauk s obzirom na multikulturalnost učenika ove škole. U školi se izvodi velik broj izvannastavnih kreativnih, sportskih, glazbenih aktivnosti (zbor), aktivna je školska zadruga te brojni razredni projekti i projekti knjižnice (npr. Vrijeme je za priču, Mjesec hrvatske knjige, Književni susreti, kviz za poticanje čitanja, Posjeti kazalištu, kinu, muzeju, Obilježavanje mjeseca hrvatskoga jezika). U školi djeluje i Školski športski klub „Galeb“.

Također se u školi provode za učenike važni preventivni i socijalizacijski programi kao što su:

- **„PATHS program“** – program za razvoj društvenih i spoznajnih vještina.
- **Program „LARA“** – trening socijalnih vještina koji ima za cilj osnaživanje djece i mladih za snalaženje u svakodnevnim situacijama kroz učenje i vježbanje socijalnih vještina.
- **Program *Imam stav*** koji je nastao inicijativom European Union Drug Abuse Prevention (EUDAP) i provodi se već pet godina u sedam europskih zemalja. Program je usmjeren na prevenciju ovisnosti, a provodi se u sedmim razredima kroz 12 radionica na satovima razredne zajednice i dva roditeljska sastanka.
- **„Modifikacija ponašanja putem igre“ (MPPI)** – program se provodi u suradnji s Udrugom „Igra“. Cilj je programa kvalitetniji život djece i obitelji koje žive u rizičnim uvjetima, kao i šire lokalne zajednice. Program podržava i pomaže učenicima da pozitivno usmjere svoje ponašanje, a roditelje da što kvalitetnije provode vrijeme s djecom i pronalaze djelotvornije odgojne postupke.
- **„Razvoj pozitivne slike o sebi“** za učenike 6. razreda.
- **Program „Kamo nakon osnovne škole?“** namijenjen je učenicima 8. razreda s ciljem pružanja informacija važnih za donošenje odluka o odabiru zvanja, zanimanja i područja rada te osnaživanja interesa, vrijednosti te procjenu vlastitih sposobnosti.
- **Program „Učimo kako učiti!“** sadrži radionice za učenike svih petih razreda te grupu za međuučeničku pomoć u učenju za učenike od 5. do 8. razreda.
- **„CAP program“** primarne prevencije zlostavljanja koji osnažuje djecu u sprječavanju napada od vršnjaka, napada nepoznate osobe (otmica) i napada od poznate odrasle osobe.
- **„Cyberbullying – Hrabri čuvari“** – učenici se obrazuju kako prepoznati nasilje na internetu te kako primjereno reagirati kada saznaju da se nešto slično događa njihovim prijateljima i vršnjacima.

Škola je sudjelovala u Forumu teatru u suradnji s Hrvatskim centrom za dramski odgoj u sklopu kojega se na razini Hrvatske senzibilizirala šira javnost za romsku zajednicu i pitanja položaja djece romske nacionalne manjine.

U školi uz Vijeće roditelja djeluje i Vijeće učenika koje se sastoji od izabраниh predsjednika svih razrednih odjeljenja, a među njima sudjeluju i djeca romske nacionalnosti. Rad učeničkog vijeća prati i vodi pedagoginja.

Socioekonomski status djece u OŠ-u Dr. Vinka Žganca izrazito je nizak. Čak 2/3 učenika, odnosno 600 od njih 728, ima osnovu za besplatni topli obrok koji se temelji na statusu korisnika doplatka za djecu.

Ovu školu polazi otprilike 100 učenika romske nacionalne manjine.

Istraživanje s djecom i roditeljima romske nacionalne manjine te djelatnicima škole provedeno je u prostorijama Osnovne škole Dr. Vinka Žganca. Provedeni su intervjui pri čemu su za tu svrhu bile osigurane školske prostorije u kojima se moglo nesmetano razgovarati, poštujući sve prostorne uvjete koji su potrebne za provođenje kvalitetnog intervjua. Intervjui su provedeni tijekom pandemije bolesti COVID-19 i sukladno tomu u skladu s propisanim epidemiološkim mjerama u školi. To je uključivalo fizički razmak između sudionika i intervjuišta, nošenje zaštitne maske i otvorene prozore u prostoriji tijekom vođenja razgovora.

Škola je dovoljno prostrana, svijetla i dobro opremljena. Unutrašnjost škole ukrašena je učeničkim radovima koji doprinose ugodnoj i toploj atmosferi. Posebno je lijepo uređen prostor za rad psihologa i socijalnog pedagoga. Opremljen je pomagalicama za podršku djeci u učenju i socijalizacijskom radu, odiše ugodnom i uključujućom atmosferom.

U okviru istraživanja u Kozari Boku (Grad Zagreb) provedeno je **13 intervjua** u kojima je sudjelovalo:

- osmero djece romske nacionalne manjine
- jedan roditelj djece romske nacionalne manjine
- četvero stručnih suradnika i nastavnika OŠ-a.

4.3.3. Opis i doživljaj ranjivosti

U ovom će poglavlju biti prikazani nalazi istraživanja sa svim sudionicima (djeca, majka, djelatnici osnovne škole) u kojem su se osvrnuli na aspekte ranjivosti djece romske nacionalne manjine.

Ranjivost, kao socijalno konstruirani koncept, djeca u ovom istraživanju nisu pripisivala kolektivnom obilježju, odnosno pripadnosti nacionalnoj manjini. To ih u nekoj mjeri čini drukčijima, no ne i ranjivima. Pokazalo se da konstrukt ranjivosti nije bio jasan nekoj djeci i da su tražila dodatna pojašnjenja tih pitanja „(...) Ne kužim to pitanje... ja imam problema s govorom... kako to mislite ranjiviji?“.

Na pojašnjenje pojma uglavnom su **opisivali svoju ranjivost povezanu s određenim individualnim obilježjima** (npr. psihofizičkog razvoja) ili ponašanja. Primjerice: „(...) osjećam se drugačije od vršnjaka jer izgledam drugačije, starije, razvila sam se brzo, višlja sam od svih i nesretna sam što sam se tako brzo razvila, voljela bih da sam još dijete“; „Moja braća su cijelo vrijeme na mobitelu, ja nisam, ja sam odgovornija, nisam često na mobitelu. Nemam osjećaj da je meni teže nego vršnjacima.“ Jedan dječak opisao je da se vidi drukčijim u odnosu na svoje vršnjake: „dobro igram nogomet i ja za sebe smatram da sam bolji i svi me hvale i u školi sam dobar, ali ne pravim se važan.“

Socijalni status i pripadnost romskoj nacionalnoj manjini djeca u ovoj školi većinom nisu doživjela ili istaknula kao neku vrstu ranjivosti ili obilježja koje ih čini na bilo koji način drukčijima u odnosu na vršnjake: „(...) To što sam Rom ne znači da sam drugačiji. Dobro mi je u razredu, pod odmorom se družimo, ekipa smo. (...) U školi, kvartu nitko na to ne gleda, svi smo jednaki. U razredu je još dvoje djece Roma, svi su dobri prema nama... nema razlike zato što sam Romkinja; svi smo isti i družimo se.“ Isticali su **dobre vršnjačke odnose u razredu**, školi i zajednici u kojoj

žive. Time su istaknuli da u multikulturnom i multietničkom miljeu zajednice u kojoj žive postoji razumijevanje različitosti i osjećaj pripadnosti bez obzira na specifičnosti nacionalne pripadnosti i socijalnog statusa.

Samo je jedno dijete uključeno u intervju imalo iskustvo vršnjačkog nasilja u razredu koje je povezano s pripadnošću romskoj nacionalnoj manjini (jer je jedino pripadalo romskoj nacionalnoj manjini): „(...) bacali su mi torbu, nitko se nije htio sa mnom družiti, biti na tjelesnom...“. Situacija se popravila nakon što je dijete promijenilo razred, a u novom je razredu bilo i drugih učenika Roma. U tom su razredu djeca bila senzibilizirana za različitosti na temelju pripadnosti nacionalnoj manjini.

U istraživanju u osnovnoj školi u Kozari Boku od **roditelja** je sudjelovala samo jedna majka romske nacionalne manjine, čija je obitelj ujedno i u sustavu socijalne skrbi kao korisnik prava na zajamčenu minimalnu naknadu. Činjenica da je samo jedan roditelj sudjelovao u istraživanju povezana je s pandemijom bolesti COVID-19 te jasnim uputama i pravilima ponašanja u školi koja uključuju snažnu kontrolu ulaska osoba koje nisu učenici i djelatnici škole pa tako i roditelja, a u skladu s epidemiološkim pravilima i preporukama.

S obzirom na temu ranjivosti, majka je istaknula posebnost koja proizlazi iz individualnog obilježja njezina djeteta (dijete s teškoćama u razvoju), a nije povezana s nacionalnim ili socijalnim statusom. Jasno je istaknula da su sva njezina djeca (majka je više djece) „(...) ista kao i drugi...“, i „u ovoj školi učitelji su odlični“. S ponosom je istaknula pripadnost romskoj zajednici i vrijednostima koje prenosi na svoju djecu: „(...) mi smo Romi i prihvaćamo to... ono što je tvoje, tvoje je, moraš znati tko si.“ Ponosno je istaknula dvoje starije djece, mladiće koji su završili srednje škole. Njih dvojica ne rade, a na pitanje što joj se čini zbog čega se ne mogu zaposliti u struci kazala je „(...) nema posla, nije to zato što su Romi.“

Za razliku od djece i majke, **stručnjaci** su istaknuli mnoga mjesta ranjivosti djece romske nacionalne manjine. Stručnjakinje su kao osnovnu ranjivost navele **nejednake početne položaje djece romske nacionalne manjine pri polasku u školu**. Opisuju da djeca nisu pripremljena za školu, odrastaju u obiteljima u kojima uglavnom nema poticajnog okruženja za obrazovanje, kako zbog socijalnih uvjeta tako i zbog **niskog socijalnog kapitala roditelja**. Jedna suradnica navodi da „nemaju podršku od obitelji za obrazovanjem“. Djeca trebaju puno pažnje, nemaju jednaku razinu znanja, informiranosti i vještina u odnosu na drugu djecu svoje dobi pri upisu u prvi razred osnovne škole. Djelatnica ističe „kako su romska djeca drugačija samim time što imaju drugačije potrebe u nastavnom procesu“. Zbog nedostatka vještina i spoznaja učenicima romske nacionalne manjine „treba izdvojiti dodatno vrijeme i pažnju obzirom da kod kuće ne mogu dobiti podršku i uključenost roditelja u pomaganje oko savladavanja školskog gradiva“. To je također potrebno i zbog neobrazovanosti ili vrlo niske razine obrazovanja roditelja, a često i nepoznavanja hrvatskog jezika. „Ova skupina djece je ranjiva jer nemaju podršku od doma, osim od učitelja.“

Potrebna im je dodatna podrška i uključivanje stručnih suradnika u školi. Sudionice navode „treba im pomoć u ispunjavanju dokumentacije tijekom čitavog procesa obrazovanja djece u osnovnoj školi, a onda i dalje. Čitav svoj radni vijek ja to za njih radim i time sam stekla njihovo povjerenje“.

Ranjivost ove djece proizlazi **iz lošijeg odnosa prema sustavu vrijednosti obrazovanja koji imaju neki romski roditelji**. Kako bi potaknuli i ostvarili upis sve djece obvezne za upis u osnovnu školu,

a polazeći od iskustva koje pokazuje da nisu sva djeca ušla u školski sustav s napunjenih sedam godina, škola je osmislila svoj pristup za rješavanje ovog izazova. „Kada su upisi u prvi razred, idem u naselje, u obitelji i detektiram djecu obveznike i potičem na upisivanje u školu. Uvijek ih zovemo ranije, objašnjavamo, idem od obitelji do obitelji po terenu da ostvarim kontakt, oni to vole, oduševljeni su roditelji, ponosni kada im dođete u kuću. Tu se već stvara povjerenje. Mi u 6. mjesecu imamo gotovo svu djecu Rome, obveznike škole, upisane u 1. razred.“

Nadalje, stručnjakinje ističu veliku ranjivost romske djece koja proizlazi iz **niskoga materijalnog i socijalnog statusa te uvjeta u kojima djeca žive**. „Nemaju iste materijalne uvjete, ne nose pribor za školu, koriste već korištene bilježnice od starije braće i sestara... kući nemaju svoj prostor za rad.“ Jedna stručnjakinja opisuje „(...) uvjeti u kojima žive su vrlo teški, djeca u takvim uvjetima teško čuvaju svoje školske stvari. Žive u velikim obiteljima, mali prostor, mlađa djeca mogu lako razvlačiti njihove školske knjige i pribor. Djeca nemaju svog prostora“. Siromaštvo i loše materijalne prilike obitelji u kojima djeca žive očituju se kroz nemogućnost djece da u potpunosti sudjeluju i odgovaraju na zahtjeve iz obrazovnog konteksta. Tijekom zatvaranja škola zbog bolesti COVID-19 i prelaska na *online* nastavu neka djeca „nisu imala struju“ i nisu mogla ili su jako otežano mogla sudjelovati u nastavi, iako „im je škola osigurala tablete“. Tableti su bili osigurani za svu djecu slabijeg materijalnog statusa, no slabi resursi kod kuće, loš i prenapučen stambeni prostor, roditelji bez ili s niskim obrazovnim statusom, utječu na (ne)mogućnost i način korištenja pomagala za školu i uključivanja u nastavni proces.

Nadalje navode kako **djeca u velikoj mjeri skrivaju slabe materijalne uvjete obitelji** i svjesna su mogućih posljedica ili osuda iz „vanjskog“ svijeta pa „često imaju već pripremljene odgovore za vanjsku sredinu“. To se odnosi na davanje socijalno poželjnih odgovora o uvjetima života i mogućnosti uključivanja njihovih obitelji u obrazovni proces.

Stručnjakinje navode **predrasude i stereotipe** u odnosu na pripadnike romske zajednice kao mjesto ranjivosti djece pa čak i „kod nekih učitelja“. Opisuju ranjivost koja proizlazi iz negativnih stavova vršnjaka zbog „izgleda i higijene što dolazi od loših uvjeta kod kuće“. Ne ističu svoju ranjivost s obzirom na to da rade s ovom populacijom djece: „Ja se kao stručnjak koji radi s romskom djecom ne vidim različitom u odnosu na druge kolege“.

Posebno područje ranjivosti djece romske nacionalne manjine stručnjakinje vide u prijelazu na više razine obrazovanja. Ulažu znatne napore kako bi se djeca upisala u srednju školu, a onda se susreću s **poteškoćama i problemima povezanim s ostankom i održivosti unutar srednjoškolskog obrazovanja**. Navode probleme s kojima se susreću mladi srednjoškolci romske nacionalnosti: „djevojci je propao upis u srednju školu jer nije našla praksu“ što sudionica objašnjava predrasudama i odnosom prema romskoj zajednici. Također ističu da romska djeca u srednjoj školi nemaju primjerenu podršku i vođenje: „Djeca su prepuštena sama sebi i tu je rizik da ispadnu iz srednjoškolskog obrazovanja. Ona trebaju vođenje i podršku kroz srednju školu. Mi u našoj školi pratimo djecu i kroz njihovo srednjoškolsko obrazovanje, da vidimo kako su, kako im ide... sada imamo ideju da ih pozovemo u školu kako bi ispričali svoje iskustvo, kako im je u srednjoj školi i kako bi bili 'peer' podrška i poticaj mlađima.“

O destigmatizaciji romske populacije i djelotvornim načinima komunikacije između roditelja i škole jedna stručnjakinja navodi: „kada im se u školi pokaže da ih se uvažava, od njih se može dobiti sve što želimo. Uvažavanje je ključno, jako su suradni ako ih se uvažava. Također i roditelji, romski roditelji se uključuju u radionice za roditelje“.

4.3.4. Dječja participacija

Temeljno pitanje povezano s participacijom djece jest pitanje ostvarivanja njihovih prava. Djeca romske nacionalne manjine, sudionici ovog istraživanja u osnovnoj školi u Kozari Boku, donekle su upoznata s konceptom dječjih prava, pa onda i pravima koja im pripadaju i koja navode da se odnose na njih.

Djeca su najčešće pojam prava djece zamjenjivala pojmom pravila i opisivala kako se ona ponašaju ili kakva su očekivanja odraslih u odnosu na njihovo ponašanje i pridržavanje obiteljskih ili školskih pravila. Na pitanje koja su tvoja prava djeca odgovaraju: „Imam pravo na sve osim pušenja. I na sve što ne smijemo raditi. (...) da poštujem pravila u školi, na cesti, da slušam, da održavamo razmak...” ili „Nisam čuo za dječja prava, imam pravo da budem dobar, da slušam da učim...”, zatim „Imam pravo na slušanje odraslih, moram pomagati, pisati zadaću, učiti...” te „ne smijem trčati, moram pratiti na nastavi...”.

Nakon pojašnjenja razlike između pravila ponašanja i prava djece sudionici su prvenstveno istaknuli neka **temeljna i egzistencijalna prava**: „Imam pravo da jedem redovito, da dobijem pomoć kada sam bolesna... Imam pravo da se hranim, oblačim, dobijem pomoć od doktora kad sam bolesna”. Zatim su istaknula **pravo na školovanje** „(...) da idem u školu...” i u tom kontekstu jedan je dječak istaknuo „volio bih ići u srednju školu, prometnu...”, a djevojčica „moji me potiču na srednju školu.” Djeca su navela i **pravo na sigurnost i nenasilno ponašanje** u školskom okruženju i u obitelji: „(...) da me ne zadirkuju i tuku...”, „da me roditelji ne tuku...”, „da me nitko ne maltretira”. Djeca su navodila i pravo na prijateljstvo, na održavanje dobrih vršnjačkih odnosa „(...) da budemo jedni drugima prijatelji... da mogu ići van s prijateljima... pravo na izlazak...”. Dvije djevojke istaknule su **pravo na uvažavanje mišljenja i informiranost**, a posebno o aktualnoj pandemiji koronavirusa: „Važno je da djeca budu informirana, zato što bi sve zapamtili, u životu će im to trebati. Npr. za koronavirus, da, zato da ne bi netko dobio koronu ili da se paze od korone”.

Djeca su uglavnom isticala da se **njihova prava ne krše, ni u obitelji, ni u školi**. Jedan je dječak istaknuo „da, krše se moja prava, izazivaju me, ja im kažem da me ne izazivaju i ponekad me udare, prijatelji...”.

Jedina **majka** koja je sudjelovala u istraživanju istaknula je da „prava djece nisu prekršena” i osvrnula se na kontekst ostvarivanja prava djece u obitelji koja živi u uvjetima siromaštva. Istaknula je **važnost obiteljske kohezije i roditeljske usmjerenosti na zadovoljavanje potreba djece koje su u skladu s pravima djece**: „Mi živimo skromnije, od socijalne pomoći, ali se ja trudim osigurati djeci sve što trebaju, a posebno vezano uz školu. Kad su bili mali nisu bili izbirljivi oko odjeće, a sada već biraju... hoće nešto bolje. I tako iz mjeseca u mjesec, kupim nešto. Nema puno novaca, moramo kupiti drva za grijanje, dobili smo od Grada novac za ogrjev, ali nije nam to dosta”.

Stručnjakinje su posebno istaknule **kršenje prava djece romske nacionalne manjine na školovanje i u obrazovnom procesu**. Osvrnule su se na kršenje prava koje proizlazi iz nedovoljnog ili nikakvog vrednovanja obrazovanja koje je još uvijek snažno prisutno u dijelu romske zajednice, a posebno u odnosu na djevojčice. Takav se stav odražava na izostanak uključivanja djece u školu ili na uključivanje u školu kao dio mjere i nadzora iz sustava socijalne skrbi. Imaju iskustvo s nekoliko obitelji koje unatoč vođenju i nadzoru centra za socijalnu skrb, pa i sudskih postupaka „djece i dalje nema redovito u školi.” Opisuju kako imaju iskustvo i u upućivanju prijave za zanemarivanje prava

djece na školovanje „(...) ali ništa se ne događa. Govorimo o dvije, tri obitelji koje nikako da naprave promjenu, puno je truda uloženo u to da djeca budu u školi i da završe osnovnu školu, ali i dalje se ne ostvaruje to njihovo pravo.“ Navode da je situacija daleko bolja u odnosu na prijašnje godine i da danas u njihovoj školi (koja ima oko 100 učenika romske nacionalne manjine) gotovo sva djeca završavaju osnovnu školu. Djeci se u školi pruža velika potpora u ostvarivanju njihova prava na obrazovanje. Nastavnici puno pomažu u učenju održavanjem dopunske nastave, a neka djeca imaju i prilagođeni program.

Škola podupire školovanje i boravak djece u školi i putem osiguravanja besplatnoga školskog obroka iako djeca (obitelji) nemaju temelj za ostvarivanje tog prava (npr. obitelji ne ostvaruju pravo na zajamčenu minimalnu naknadu ili nemaju riješeno statutarno pitanje). Pravo i interes djece u toj školi stavljaju ispred pravila. Ističu „vidjeli smo da je to jako važno, da djeca trebaju jesti u školi“. Također opisuju i dodatan angažman i zagovaranje prava djece ispred nadležnih institucija kako bi se zaštitila njihova prava. Posebno se to odnosi na situacije kada određena administrativna pravila, poput „nemaju papire i dijete nema OIB-a“ onemogućava školu u osiguravanju svih uvjeta za primjereno obrazovanje i zadržavanje djeteta u školi. U tome se povezuju i s romskim organizacijama, primjerice „REYN Hrvatska – Mreža podrške romskoj djeci“ radi podrške i zajedničkog nastupa prema nadležnim institucijama. Time su istaknule da **institucije i javni sustavi narušavaju prava djece**.

Nadalje, stručnjakinje navode **rodnu neravnopravnost i kršenja prava djevojčica Romkinja**. Još uvijek je prisutno očekivanje ranog (maloljetnog) stupanja u brak i spolne odnose. Njihov položaj u obitelji obilježen je snažnim patrijarhatom. Jedna sudionica navodi „na rane brakove romske djece ne treba gledati kao na 'romska posla i kulturu' već kao na kršenje dječjih prava“.

Također, navode **narušenost prava na primjerene standarde života, materijalnu sigurnost i brigu roditelja**: „prava romske djece narušena su jer dijete koje nema struju, vodu, higijenu i brigu roditelja, kad dijete samo o sebi odlučuje, nema prava. Kod romske djece se primjećuje da su uvijek neka ista prava narušena, dok kod drugih skupina djece ne vrijedi ta 'kolektivna ugroženost prava'“. Time je istaknut izrazito nepovoljan socioekonomski status romske zajednice i činjenice da romska djeca žive u teškoj materijalnoj deprivaciji i dubokom siromaštvu, te time čine jednu od najrizičnijih skupina djece u Hrvatskoj (Šućur i sur. 2015).

Navode i **problem ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu**. Roditelji na vrijeme ne prebace zdravstveni karton djeteta od pedijatra na liječnika obiteljske medicine, pa neka djeca „nemaju riješeno zdravstveno osiguranje, ne mogu dobiti ispričnicu zbog izostanaka u školi, a ne idu npr. u školu zbog Covida“. Ovdje se otvara pitanje i zdravstvene skrbi djeteta.

Povezano s participacijom, djeca romske nacionalne manjine u ovom istraživanju istaknula su **važnost participacije djece prvenstveno kroz informiranost o svojim pravima** koja doprinosi njihovoj sigurnosti i općenito dobrobiti. Tako navode „(...) da, važno je da su djeca informirana, da se ne bi razbolili, da slušamo te obavijesti“, „Važno je imati informacije da znamo što raditi u budućnosti, da se znamo orijentirati.“

Participaciju koja se temelji na ideji dijaloga i ravnopravnog sudjelovanja djece u društvenom prostoru, odnosno „slušanja glasa djece“ opisalo je vrlo malo sudionika i to na način: „(...) važno je da se djecu konzultira... treba se čuti njihovo mišljenje... kako bi mogla raditi ono što vole i žele.“ Najveći

broj djece iskazivao je **participaciju i svoje sudjelovanje kroz obavezu surađivanja s odraslima te prihvaćanja pravila ponašanja, prosocijalnih normi i društvenih uloga**. Pri tome **odrasli (roditelji, nastavnici) imaju autoritet koji valja slušati i slijediti** jer „to djeca ne znaju...“ i jer su „odrasli tu da djecu nešto nauče... Odrasli slušaju što djeca žele i daju im savjet“.

Sudjelovanje djece u obitelji obilježeno je patrijarhalnim funkcioniranjem i rodno uvjetovanim očekivanjima unutar obitelji „Mene ne pitaju za mišljenje...; Samo tata pita mamu...; U kući odlučuju roditelji...; Tata i mama su gazde u kući...“.

Djeca, a posebno **djevojčice, sudjeluju u kućanskim poslovima i prvenstveno u pomaganju oko mlađe djece**, a koje se odnosi na čuvanje i pomaganje u izvršavanju školskih obveza. Tako djeca navode „(...) ti ćeš ostati s bratom i sestrom i pomoći ćeš. Uvijek pomognem... U obitelji pomažem u ručku, pomažem mlađoj djeci, rodbini u učenju, u čuvanju male djece. Baki pomažem, idem u dućan, u apoteku“.

Jedna je djevojčica istaknula i opisala punopravno i ravnopravno uključivanje djece u njezinoj obitelji: „Roditelji, ne samo mene, pitaju svu braću i sestre i onda se saberemo di da idemo i što da radimo. Sad tata popravlja boravak, kuhinju i zamislili smo kakav. Roditelji su nas pitali koju boju kuhinje hoćemo“.

Što se tiče **participacije u školi**, djeca su prvenstveno isticala **sudjelovanje u aktivnostima s vršnjacima** i iznosila pozitivna iskustva o tomu kako se dogovaraju o tome što će se igrati, kako pomažu jedni drugima u zadaćama i gradivu te kako se osjećaju jednako vrijedno u odnosu na druge vršnjake: „Vršnjaci me pitaju za savjet...; Volim kad se družimo, kada svi igramo graničara, kad mi druge prijateljice pomažu u zadaći...; S vršnjacima se osjećam jednako.“ Neki imaju iskustvo uključenosti u određene izvanškolske aktivnosti i sudjelovanja na školskim priredbama, a nitko od sudionika nije istaknuo sudjelovanje u Vijeću učenika: „Nemam želju biti predsjednica razreda jer su to obično najbolji đaci“.

Većina djece **uključena je u dopunsku nastavu u školi kako bi dobila dodatnu podršku u savladavanju gradiva**, što je posebno važno jer kod kuće zbog socioekonomskih obilježja obitelji teško ili nikako ne mogu dobiti takvu podršku i pomoć: „Idem na dopunsku iz fizike, matematike, hrvatskog, njemačkog ...nitko drugi mi ne pomaže u učenju, samo u školi na dopunskoj.“

Djeca također **doživljavaju participaciju u školi kroz autoritet i uzor učitelja te je razumijevaju iz perspektive uvažavanja i slijeđenja školskih pravila i uputa**. Nemaju iskustvo traženja određenih promjena u školi i uključivanja u akcije koje bi sadržavale aktivnosti za ostvarenje tih promjena. U školi sudjeluju tako da traže informacije o nastavi, ispitima, nekim promjenama u razredu koje se tiču odnosa i rješavanja svakodnevnih pitanja. Sva su djeca istaknula da su nastavnici u školi uglavnom „dobri“ i da „poštuju djecu“. Opisuju participaciju u školi na ovaj način: „Učitelji postavljaju pitanja i djeca im odgovaraju, djeca traže dopuštenje od odraslih da idu van, družu se i... U školi me pitaju za mišljenje kad me ispituju na nastavi, neko pitanje iz knjige. Možemo tražiti da nas premjeste na drugu stranu pa kažu kad će nas premjestiti kad ne“. Jedno dijete opisuje (ne)mogućnost sudjelovanja u školi kroz prizmu svojeg razumijevanja hijerarhije uloga i moći pojedinaca pa kaže: „(...) u školi ne mogu jer je ravnateljica šef učiteljici, a učiteljica je nama šef“.

Poseban naglasak stavljaju na razrednike i nastavnike od kojih očekuju da se uključe u davanje podrške djetetu u konkretnom slučaju, ali i dalje iz svoje uloge i autoriteta koji se ne dovodi u pitanje

„(...) djeca trebaju reći ako ih nešto smeta, npr. ako nekome smeta sjesti s nekim tko mu nije prijatelj. Važno je da ih obavijestim u razredu i profesoricu. (...) Ne bi trebali reći da želimo ići na izlet negdje jer je to posao učiteljice“.

Povezano sa **sudjelovanjem djece u lokalnoj zajednici**, istaknuli su sudjelovanje **u vjerskim obredima i pripadnost vjerskoj zajednici**: „idemo kao obitelj u džamiju, slavimo vjerske praznike u zajednici, Bajram...“ te time istaknuli multietničnost i multikulturalnost sredine u kojoj žive.

Majka koja je sudjelovala u istraživanju istaknula je participaciju svojega starijeg djeteta u zajednici i to putem organiziranih **programa i aktivnosti romske udruge** za unapređenje položaja romske zajednice, i to posebno podrške djeci u obrazovanju. **Sudjelovanje se odnosi na aktivnosti organizacije i provedbe programa pomoći u učenju te senzibilizacije društva za romsku zajednicu**: „(...) radi na dizanju potencijala Roma... on to jako voli, jako se trudi da se čuje romski glas, njemu je to baš jako stalo...“ Što se tiče sudjelovanja djece u obitelji istaknula je područja u kojima djeca imaju pravo odlučivati i vrlo jasno naznačila ulogu i položaj roditelja u obitelji koji treba poštovati „(...) djeca mogu odlučivati u kući, što će obući, a za sve drugo moraju pitati, ja sam gazdarica.“

Stručnjaci su istaknuli važnost i sve aktivnosti kojima oni doprinose u podizanju razine uključivanja i sudjelovanja djece romske nacionalne manjine u školi. Aktivnosti i procesi uključivanja koje provode nastavnici i škola usmjereni su **osnovnom uključivanju i podršci u obrazovanju** (djeca u redovnom roku upisuju osnovnu školu, ostaju i završe osnovnoškolsko obrazovanje, razvijaju socijalne vještine u skladu s društvenim normama). U tome odrasli još uvijek imaju ulogu voditelja i autoriteta, djecu se traži da iznesu svoje mišljenje o određenoj temi, no konačnu odluku donose nastavnici, stručni suradnici, škola. Smatraju da **djeca romske nacionalne manjine** mogu biti uključena u školu i društvo na višoj razini participacije te da **imaju osobnih kapaciteta za participaciju**. Svjesni su da je još uvijek **potrebno ulagati posebne napore u podizanje razine uključenosti i uvjeta za višu razinu participacije djece romske nacionalne manjine**. U tom procesu vide i svoju ulogu, no i ulogu obitelji, zajednice i društva u cjelini. Tako navode „Djeca mogu participirati, a na odraslima je da ih aktiviramo, potaknemo na sudjelovanje“; „Važno je da djeca romske nacionalne manjine budu, mogu biti uključena u društvo, da mogu znati svoje mogućnosti za život“; „Važno je da participiraju, da vide da imaju šansu za drugačijim životom, da im to zajednica omogućava zato treba djecu čuti, pitati ih i što više ih informirati da bi mogli raditi i sudjelovati u onome što žele, a ne u onome što im je nametnuto.“

Određeni iskoraci u uključivanju romske djece i roditelja prisutni su i postavljeni kao cilj ove škole. Tako imaju iskustvo sudjelovanja jednog oca u aktualnom Vijeću roditelja škole. Zatim se nastoje povezati i s programima i s organizacijama u zajednici kako bi djecu potaknuli i uključili i u programe lokalne zajednice. Ističu suradnju s „Centrom za kulturu Peščenica koja uključuje u svoje aktivnosti djecu iz sustava socijalne skrbi, koja primaju pomoć i tamo su uključena besplatno“ (op.a. to su djeca čije obitelji primaju zajamčenu minimalnu naknadu kao temeljnu novčanu pomoć siromašnim obiteljima iz sustava socijalne skrbi). Važno im je promicati i senzibilizirati društvo za unapređenje prava Roma pa su u suradnji s Centrom za dramsku umjetnost kroz dramsku grupu u školi radili „forum teatar na teme što se sve događa mladima. To su bile mješovite grupe učenika, bilo je i romske djece. Za svoje predstave dobili su puno podrške od publike, za probleme koje su pokazali kroz forum teatar“.

Nastoje djecu uključiti u izvanškolske aktivnosti, priredbe, školski program, no navode kako su djeca još uvijek općenito „(...) slabo uključena u izvannastavne aktivnosti, nisu uključena u učenička tijela,

ne čuje se za njihova mišljenja“. Svjesni su razine participacije romske djece u školi pa navode „bilo bi dobro da ih škola pita gdje ih treba podržati, ali toga nema, više to ovisi o individualnom senzibilitetu nastavnika“.

Primarno se djeca u školi uključuju u programe podrške učenju i savladavanju gradiva „uključeni su u logopedski tretman u školi, idu na dopunsku nastavu, posebno iz hrvatskog jezika ovisno o stupnju poznavanja...“. Razumijevanje socioekonomskih i kulturnih životnih uvjeta djece romske nacionalne manjine iskazuju i kroz određenu vrstu pozitivne diskriminacije gdje se djeci izlazi u susret na način da „škola više tolerira njihove izostanke ili neizvršavanje zadataka od neromske djece zbog uvjeta života“.

Stručnjaci su posebno istaknuli **važnost individualiziranog pristupa** i metode rada „jedan na jedan“ **s djecom romske nacionalne manjine**. Potrebu za individualiziranom podrškom iskazuju sama djeca u školi „vole individualni rad, vole razgovarati, da ih se čuje, ne vole da se o njihovim problemima priča pred razredom“, a sve zbog dodatnog obilježavanja, stigme i narušavanja dostojanstva djeteta. Tako stručnjaci navode da djeca ponekad znaju naići na podsmjeh i cinizam od strane učitelja i djece i “ne vole kad ih se javno proziva“. Ovaj je nalaz u skladu i s ranije provedenim istraživanjima o djeci koja žive u siromaštvu, koja su upravo istaknula važnost promjene paradigme u pružanju podrške, a koja se temelji na individualiziranom pristupu i čuvanju integriteta i dostojanstva djeteta (Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović 2017). U tom smislu sudionici u ovoj školi ističu: „Važni su individualni razgovori jer na taj način možemo doznati njihove želje, potrebe i probleme, o tome onda možemo obavijestiti učitelje, razredno vijeće i potražiti najbolju mjeru, na koji način dijete podržati.“

Sudionici su naveli i **ograničenja za participaciju djece** i u tom smislu istaknuli nekoliko **rizičnih čimbenika na razini obiteljskih prilika: siromaštvo** ili nizak materijalni status obitelji, **loše stambene prilike** i uvjeti života, **niska razina obrazovanja roditelja** i **slaba uključenost u pružanje konkretne pomoći u savladavanju školskog gradiva** i pisanja zadaća, **nedovoljno prepoznavanje vrijednosti obrazovanja** te dominantno **patrijarhalni sustav obiteljskih vrijednosti**. Sve navedeno povezano je s razinom uključenosti djeteta i roditelja u cjelokupni obrazovni proces, a time i samom razinom participacije djece.

Prepreke u ostvarivanju participacije stručnjaci iz škole vide i u **problemu zanemarivanja i zlostavljanja djece u obitelji te javnim sustavima koji ponekad krše dječja prava** jer se takvo zanemarujuće ponašanje tolerira u višem stupnju nego u odnosu na neromsku populaciju.

05

PRIJEDLOZI I PREPORUKE SUDIONIKA ISTRAŽIVANJA ZA POBOLJŠANJE PARTICIPACIJE DJECE ROMSKE NACIONALNE MANJINE

Odrasli sudionici istraživanja (roditelji, stručni suradnici u školama i vrtićima, nastavnici) smatraju da su za omogućavanje jednakih mogućnosti, prihvaćanje, socijalno uključivanje te participaciju djece općenito, a onda posebno djece s iskustvom siromaštva, odgovorni odrasli u obitelji, školi i zajednici.

Kao što je i ranije opisano, stručnjaci su jasno istaknuli potencijale sve djece za participaciju, pa tako i romske djece. Pritom su naglasili odgovornost odraslih koji imaju moć za stvaranje prostora za participaciju djece te uloge škole u unapređenju stvaranja uvjeta za jednake prilike i mogućnosti – u samoj školi, u obitelji i u široj zajednici. U tom smislu **odrasli su istaknuli sljedeće prijedloge i smjernice za unapređenje participacije djece romske nacionalne manjine koji se odnose na obiteljsko i školsko okruženje te zajednicu i društvo općenito:**

- **Osiguravanje dostatnih društvenih resursa.** Participacija djece romske nacionalne manjine ne može se ostvariti ako društvo ne osigura, tj. ne investira u dovoljno resursa. Posebno su **važni programi ranog odgoja i obrazovanja, opremanje i pokretanje vrtića**; nadalje su **važni resursi za uspješno pohađanje osnovnog i srednjeg obrazovanja**, poput računala, pristupa internetu, školskog pribora. Potreban je **veći angažman institucija za ublažavanje ili eliminaciju problema siromaštva i nepoželjnih ponašanja** poput krađa ili kockanja. Osigurati prijevoz za djecu kako bi mogla participirati u aktivnostima koje se odvijaju izvan njihova mjesta stanovanja.

- **Oснаživanje djece.** Sudionici u ovom segmentu **ističu vrijednost obrazovanja i informiranja djece.** Ističu da je važno da djeca dobiju pomoć i punu podršku tijekom svladavanja obrazovnih zahtjeva i nadilaženja prepreka s kojima ulaze u obrazovni sustav. Potrebno je baviti se djecom, posvetiti im se, usmjeravati ih, poticati ih na više ciljeve, posebice djevojke. Osim toga, **važno je izgraditi odnos povjerenja s djecom, biti im pristupačan i pokazati da se u njih vjeruje:** „Nisu sva djeca sposobna za sve, neku djecu treba podržati i posvetiti im se, pokazati im njihove mogućnosti i uvažiti ih u tome, takvi kakvi jesu.“ Dio osnaživanja djece predstavlja i poticanje građanske participacije, osvještavanje o društvu u kojemu žive te stvaranje prilika gdje će sama djeca biti vidljivija davanjem svojeg doprinosa društvu. **Važno je promijeniti paradigme iz gledišta na romsku djecu koja trebaju pomoć na pristup u kojemu romska djeca daju svoj doprinos društvu i zajednici** te poticati izgradnju liderskih kapaciteta među mladim Romima. Podrška za učenje jezika ključna je u tom procesu: „Bilo bi važno (op. a. izražavanje mišljenja), ali da znaju djeca reći što žele. Kad su jako mali, ne znaju reći, pogotovo ako ne znaju hrvatski ali veći bi mogli reći.“
- **Promjena nekih čvrsto ukorijenjenih vrijednosti** koje vladaju među većim dijelom romskog stanovništva u njihovoj zajednici ključni je uvjet za bolju participacije djece romske nacionalne manjine. To se prije svega odnosi na **patrijarhalne vrijednosti koje djevojčicama onemogućavaju participiranje u srednjoškolskom obrazovanju** i samim time postizanje većeg stupnja obrazovanja. Da bi djeca mogla nesmetano participirati u obrazovnom procesu, potrebno je posvetiti posebnu pažnju **fleksibilizaciji rodno uvjetovanih uloga i očekivanja romske zajednice prema djevojčicama**, kao što su primjerice stupanje u brak u dječjoj dobi i rađanje djece. Povezano s vrijednostima koje se tiču važnosti ulaganja u odgoj i obrazovanje djece, stručnjaci također smatraju da je roditelje potrebno podržati u podizanju djece, osobito u **osvještavanju važnosti uključivanja djece u odgojni i obrazovni sustav od najranije dobi.** Važno je roditeljima osvijestiti da je ulaganje u kapacitete djece nužno za nesmetan rast i razvoj djeteta kako bi ono moglo autonomno participirati u društvu u kojem živi i izgraditi se u neovisnu i samostalnu odraslu osobu.
- **Važno je uspostaviti dobar kontakt s romskom zajednicom**, kako bi promijenila prethodno spomenuta ponašanja i vrijednosti u smjeru većeg uključivanja djece romske nacionalne manjine. Uspostavljanju dobrog kontakta može pridonijeti **poticanje dvosmjernog procesa u uvažavanju i modeliranju prihvaćanja specifičnosti različitih kultura** između romske i neromske zajednice. Iskustva stručnjaka pokazala su da se samo autentičnom zainteresiranošću te poštovanjem nekih specifičnosti romske kulture i zajednice, kao i njegovanjem odnosa ravnopravnog dostojanstva, djeca i roditelji mogu osnažiti kako bi mogli lakše participirati u svojoj okolini.
- **Roditeljima je potrebno osigurati podršku i neku vrstu stalnog stručnog usmjeravanja** kako bi se vidio napredak u participaciji djece romske nacionalne manjine. U skladu s navedenim, stručnjaci smatraju da su nužni stručni i materijalni poticaji lokalne zajednice i države pri uključivanju djece u predškolski i školski sustav. **Roditeljima je potrebno pomoći u svladavanju svakodnevnih prepreka pri upisu djece u školu**, npr. ispunjavanje dokumentacije za upis djeteta u osnovnu ili srednju školu, te drugim administrativnim zahtjevima u procesu obrazovanja uzimajući u obzir nedovoljno poznavanje hrvatskog jezika i razinu pismenosti romskih roditelja.
- **Prihvaćati i modelirati prihvaćanje različitosti** iz koje mogu učiti druga djeca i odrasli u školi („pokazati djeci da su prihvaćena od nas, onda će ih i ostali učenici prihvatiti. Drugi

učenici mogu učiniti to da bude dobra atmosfera u razredu, prihvaćanje i poštivanje, ali učitelj treba dati do znanja da je bitno i da se tako dijete neće ustručavati da kaže da nešto ne zna i nastaviti će dalje sudjelovati“).

- **Senzibilizirati nastavnike** za prihvaćanje djece i njihovih specifičnosti, više ulagati u izgradnju odnosa učitelj – učenik te stvaranje klime „otvorenih vrata“.
- **Oснаživati obrazovni sustav** za pružanje sustavne pomoći i podrške **provođenjem preventivnih programa u školi**.
- **Uključivati djecu** romske nacionalne manjine **u izvannastavne aktivnosti i učeničke akcije**.
- Uključiti se u **processe unapređenja podrške romskoj djeci u srednjoškolskom obrazovanju**.
- Primjenjivati **individualizirani pristup** u radu i **čuvati dostojanstvo djece**.
- **Povezivati se s organizacijama u lokalnoj zajednici** (organizacije civilnog društva, kultura, sustav socijalne skrbi, lokalna samouprava, policija) radi senzibilizacije i unapređenja položaja romske zajednice, provođenja mjera i postupaka radi zaštite i ostvarivanja prava djece i uključivanja u konkretne aktivnosti u lokalnoj zajednici (knjižnica, izvanškolske aktivnosti).
- **Raditi „izvan okvira“**. Pronalaziti kreativne pristupe djeci i roditeljima, a radi bolje suradnje i povezivanja s romskom zajednicom (odlazak na teren, grupe podrške romskim roditeljima kroz uključivanje u grupe za roditelje u školi).

Iz perspektive djece romske nacionalne manjine potencijali i prijedlozi za unapređenje participacije sljedeći su:

- **Osiguravanje osnovnih uvjeta za život djeci i obiteljima** pri čemu smatraju da djecu romske nacionalne manjine treba podržati u boljem životnom standardu i osnovnim uvjetima života kako bi mogla lakše participirati u različitim segmentima života: „Romima bi trebalo srediti kuće, dati im knjige, odjeću, obuću, neka djeca imaju samo jednu bilježnicu. Romska djeca nemaju dobre kuće, hranu, odjeću, kompjutere za školu, treba im se pomoći i da donose dobre oduke i da idu kroz život“. Ostvarivanje osnovnih uvjeta za život temeljna je pretpostavka za ostvarivanje viših potreba kao što je samoaktualizacija kroz participaciju, pa u tom smislu navode „(...) potrebno je pomoći romskoj djeci na Savici koja su jako siromašna, hodaju bosa, ne znaju hrvatski jezik ili jako malo znaju. Kada bi im se moglo pomoći u odjeći, obući, hrani, učenju. Pomoći im u učenju. Možda i neke stipendije, da se mogu školovati...“.
- **Potreba za podrškom u obrazovnom procesu**: „Djeci bi moglo pomoći da se s njima razgovara, da im se pomaže u učenju. Svi bi trebali ići u školu obavezno, a ne povremeno.“ Djeca smatraju da bi za njihovu bolju participaciju u školskom sustavu trebalo **što više uključivati romske pomagače**, ali ne samo kao kulturne medijatore, već i kao učitelje razredne i predmetne nastave. Naglašavaju da bi to zasigurno doprinijelo aktivnijem uključivanju djece romske nacionalne manjine u obrazovni proces.
- **Važnost obitelji i škole za unapređenje uključivanja i slušanja glasa djece romske nacionalne manjine**. Povezano s podizanjem same razine participacije u svakodnevnom životu djece, navode ulogu obitelji i škole kao onih koji mogu doprinijeti i pomoći u poboljšanju participacije tako „da roditelji daju savjete, da djeca rade nešto zanimljivo i da nas se u školi uključi u neke zanimljive programe“.

- **Nužno je uključiti one dionike koji imaju moć kako bi participacija i položaj djece romske nacionalne manjine bio bolji.** Djeca smatraju da bi im mogli pomoći visoki državni dužnosnici i institucije (Sabor, Vlada i predsjednik Republike Hrvatske), kao i različite međunarodne organizacije koje bi im pomogle u osiguranju osnovnih životnih potreba, prije svega hrane (UNICEF, FAO). Navode također da bi romskoj djeci mogli pomoći „oni koji rade na politici i udruge“ te sustav socijalne skrbi „mogu im pomoći različiti ljudi, ali prije svega socijalna služba i gradonačelnik (djeca navode prezime tadašnjeg gradonačelnika, op.a.) da donese odjeću, stvari, hranu, novac“ i humanitarne akcije.
- **Podrška romskim roditeljima.** Djeca ističu kako je važno pružiti podršku njihovim obiteljima i roditeljima: „Roditeljima bi trebalo pomoći da oni mogu pomagati svojoj djeci, a onda može i učitelj pomoći da se djeca jedni drugima ne rugaju, a socijalna radnica da dođe, da vidi kako živimo, da nam pomogne“; „Roditeljima da budu stroži roditelji djeci, brižniji, roditelji koji misle na obaveze u školi, na to da im djeca nisu gladna. Ja npr. imam najbolje roditelje na svijetu, oni brinu o meni, vole me, zajedno smo stalno.“
- **Jačanje socijalnog kapitala djece romske nacionalne manjine.** Poboljšanje odnosa i socijalnog kapitala na svim razinama doprinijet će dječjoj participaciji. To uključuje **jačanje učvršćujućeg socijalnog kapitala u obliku većeg zalaganja same romske zajednice** koja se teže odaziva na neke organizirane aktivnosti. Nadalje, bitan je **premošćujući socijalni kapital kao jačanje odnosa između romske djece i njihovih vršnjaka – od zajedničkih izvannastavnih aktivnosti do ukidanja prakse segregiranih razrednih odjeljenja.** „Ne treba se raditi razlika između siromašne i bogatije djece. Nisu Romi uvijek siromašniji, ima i drugih siromašnih. Da nema razlike između hrvatske i romske djece – da djeca idu u miješane razrede, to treba djeci. Ja bi to jako volio.“ Konačno, važan je razvoj povezujućega socijalnog kapitala između djece i donositelja odluka putem stvaranja povoljnog zakonodavnog okvira koji će prepoznati oblike sudjelovanja djece u donošenju odluka, ili uvođenje takvih standarda kvalitete u kojima će se pratiti razina participacije djece i promicanja dječjih prava.

06 ZAKLJUČCI

U sve tri zajednice u kojima živi veći broj pripadnika romske nacionalne manjine, ovom studijom slučaja potvrđeno je da se djeca romske nacionalne manjine i dalje susreću s različitim čimbenicima koji otežavaju njihovu punu uključenost i participaciju u društvu. Te se prepreke nalaze u njihovu neposrednom obiteljskom okruženju zbog života u siromaštvu, slabije angažiranosti roditelja i njihova nižeg obrazovanja te neprimjerenih stambenih uvjeta. Nadalje, ograničavajući čimbenici nalaze se donekle u romskim zajednicama u situacijama kada one obeshrabruju obrazovanje, njeguju patrijarhalne svjetonazore i ne suzbijaju različita nepoželjna ponašanja. Generatori prepreka donekle su javni sustavi, poput zdravstva, socijalne skrbi i obrazovanja, a to se očituje u diskriminatornim praksama i stavovima prema romskoj populaciji, opresivnom odnosu sustava socijalne skrbi, nedostatku socijalnih usluga te segregaciji romskih učenika u zasebna razredna odjeljenja. Prepreku predstavljaju i stereotipni stavovi šire društvene zajednice.

No, iako su ovi čimbenici ranjivosti poznati iz ranijih istraživanja, svi sudionici u različitim zajednicama u Hrvatskoj potvrđuju da su učinjeni veliki društveni naponi posljednjih godina kako bi se otklonile navedene prepreke i kako se u svim ovim zajednicama i obrazovnim ustanovama mogu naći brojni primjeri dobre inkluzivne i multikulture prakse. Dapače, sudionici našeg istraživanja ne negiraju postojanje ograničavajućih čimbenika za djecu romske nacionalne manjine, ali svi zapravo ističu napredak koji se događa kako bi se poboljšao njihov položaj, dobiti i kasnije životne prilike.

No, ovo nam istraživanje nudi jedan novi pogled i zaključke kada je riječ o temi dječje participacije, u kontekstu djece romske nacionalne manjine. Uvidi do kojih smo došli ovom studijom slučaja su sljedeći:

- **Postoji velika razlika u tome kako stručnjaci s jedne strane, a roditelji i djeca s druge strane konstruiraju koncept ranjivosti.** I dok djeca i roditelji u manjoj mjeri identificiraju djecu kao ranjivu, stručnjaci to čine gotovo u potpunosti. Nadalje, djeca kada i prepoznaju ranjivost ili razlikovna obilježja, tada više govore o individualnim obilježjima (ponašanja, stavovi), dok im stručnjaci pripisuju kolektivna obilježja ranjivosti.
- **Svi sudionici u području dječje participacije prepoznaju dva ključna sustava** kroz koja se govori o participaciji: **sudjelovanje u obitelji** i **sudjelovanje u okviru škole** u obliku nastavnih i izvannastavnih aktivnosti. Obitelj i škola očito su stupovi dobiti romske djece, dok su lokalna zajednica, vršnjačka grupa i šire društvo manje apostrofirani.
- **U poimanju svojih prava, djeca nerijetko govore o pravilima.** Zapravo nije riječ samo o nerazumijevanju pojmova, nego o bliskom odnosu prava i pravila koji se vidi i u narativu roditelja (npr. djeca sudjeluju kada slušaju i preuzimaju odgovornosti). U romskoj zajednici pravila su usko povezana s participacijom, dok je participacija nešto manje povezana s pravima, iako se svi slažu da je važno štititi prava djece.

- Nastavno na prethodni zaključak, **u romskoj zajednici postoji nešto što možemo opisati kao „participacijski paradoks“**. Naime, romska su djeca za razliku od svojih vršnjaka puno ranije uključena u obiteljske obveze i puno ranije preuzimaju ulogu odrasle osobe. Tako na pitanje jesu li djeca ravnopravna s odraslima, stručnjaci često ističu kako su djeca ponekad i odraslija od svojih roditelja. S druge strane, roditelji mogu biti popustljivi prema obvezama koje od djece očekuje *mainstream* zajednica (npr. redoviti odlazak u školu), ali također romska zajednica može biti vrlo kruta u svojim tradicionalnim i patrijarhalnim vrijednostima.
- Konačno, **važno je prepoznati kulturološke razlike kada je u pitanju izražavanje mišljenja u odnosu na izražavanje stava**. I dok se svi slažu da je važno da djeca iskažu svoja mišljenja u obliku svojih prijedloga i sklonosti, postoje prepreke za djecu romske nacionalne manjine da izraze svoje stavove, odnosno ono što bismo nazvali kritičkim mišljenjem. To je s jedne strane rezultat usmjerenosti obitelji na materijalne potrebe, nedostatka rasprava unutar obitelji, nedostatka informacija, ali s druge strane i jezičnih prepreka. Jezik treba razumjeti kao alat kojim prenosimo konkretne i apstraktne pojmove, a osobit je izazov usvajanje i prijenos apstraktnih pojmova koji se mnogo puta ne mogu jednoznačno prevesti iz jednog jezika u drugi. S druge strane djeca romske nacionalne manjine imaju zadržku od komuniciranja na hrvatskom, čak i kad ga znaju, zbog straha da njihovo znanje nije dovoljno. Teškoće slobodnog izražavanja sputavaju razvoj kritičkog mišljenja, usvajanje informacija te uopće dječju participaciju.

Zaključno, da bi se potaknula veća participacija djece romske nacionalne manjine, potrebno je:

- i dalje **ulagati u društvene programe** ranog odgoja, obrazovanja i sudjelovanja u brojnim razvojnim aktivnostima
- **osigurati dostojanstvene životne uvjete** za romsku djecu i obitelji u svim dijelovima Hrvatske
- **osnažiti osobe koje mogu biti pozitivan model romskoj djeci**, a kao protutežu za obeshrabrujuće djelovanje romskih zajednica gdje ono postoji
- **posvetiti se djeci, upoznati ih, izgraditi odnos povjerenja** i u punom smislu riječi osnažiti ih vjerom u sposobnosti i vrijednost svakog djeteta te poticanjem njihova sudjelovanja kako bi se paradigma romske djece kao potrebite promijenila u paradigmu romske djece kao aktivnih i uključenih građana
- **staviti sustav socijalne skrbi, zdravlja i obrazovanja** u službu kao pomoć i podršku obiteljima
- **poticati vrednovanje romske kulture u širem društvu i raditi na uklanjanju jezičnih prepreka** kako bi se, prije svega kod djece, unaprijedila sloboda izražavanja, kritičkog mišljenja i kreativnog doprinosa društvenoj zajednici.

07

BIBLIOGRAFIJA

1. Ajduković, M. 2014. Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? Smjernice za istraživače, mentore i recenzente. *Ljetopis socijalnog rada*. 21 (3), 345–366.
2. Akcijski plan Grada Siska za provedbu nacionalne strategije za uključivanje Roma za razdoblje 2018. – 2020. godina. <https://sisak.hr/wp-content/uploads/2018/03/AKCIJSKI-PLAN-ROMI.pdf>.
3. Akcijski plan za 2020. Socijalnog plana Grada Zagreba 2014. – 2020. <https://www.zagreb.hr/strateski-dokumenti-vazni-za-socijalno-planiranje/175880>.
4. Borić, I. i Mataga Tintor, A. 2022. *Studija o participaciji djece iz ranjivih skupina u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
5. Couch, J. 2021. 'We were already strong': Young Refugees, Challenges and Resilience during COVID-19. *Journal of Social Inclusion*, 12(1), pp.4–22. https://acuresearchbank.acu.edu.au/download/d70bf74201320a116f0fc06f39f5d861e9670a9cb72ffc0a8afc04efa7368753/8278692/OA_Couch_2021_We_were_already_strong_young_refugees.pdf.
6. Crenshaw, K. 1993. Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*. 43, 1241–76.
7. Dječje gradsko vijeće – Grad Sisak. <https://sisak.hr/djecje-gradsko-vijece/>.
8. Dječji vrtić Sisak Stari – Različak. <https://dvss.hr/vrtic/razlicak/>.
9. Družić Ljubotina, O.; Sabolić, T. i Kletečki Radović, M. 2017. Život obitelji s djecom u uvjetima siromaštva iz perspektive roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*. 24(2), 243–276.
10. Državni zavod za statistiku. 2020. Broj stanovnika prema Popisu stanovništva 2011. godine. <https://www.dzs.hr/>.
11. Državni zavod za statistiku. 2020. Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2019. Priopćenje broj 7.1.1. https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/07-01-01_01_2020.htm.
12. Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj grada. Peščenica – Žitnjak: Gradske četvrti Grada Zagreba – Prostorna i statistička analiza. <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/gu%20za%20strategijsko%20planiranje/05%20Pescenica%20Zitnjak.pdf>.
13. Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj grada. Zagreb u brojkama: 2019. https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/statistika/ZGBR2019_web_KONACNO.pdf.
14. Hopkins, P.; Pain, R. 2007. Geographies of age: Thinking relationally. *Area*. 39. 287–294. 10.1111/j.1475-4762.2007.00750.x.

15. Juul, J. 2017. *Vaše kompetentno dijete*. Naklada Oceanmore.
16. Kunac, S.; Klasnić, K. i Lalić, S. 2018. *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
17. Laforgue, N.; Sabariego, M.; Ruiz, A. i Cano-Hila, A. B. 2022. An intersectional analysis of child and adolescent inclusion in local participation processes. *Social Inclusion*. 10(2), 66–74.
18. Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije. 2020. Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti prema novom modelu izračuna na lokalnoj razini (razdoblje 2014.-2016.).
https://razvoj.gov.hr/UserDocImages//O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti//Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20pokazatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20indeksa%20razvijenosti_jedinice%20lokalne%20samouprave.pdf.
19. Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti, Narodne novine, 132/2017 (29. 12. 2017.).
20. Općina Orehovica. 2020. Prijedlog proračuna za 2020. godinu.
<https://www.orehovica.hr/web/proracun>.
21. OŠ Braća Bobetko. 2020. Godišnji plan i program rada za 2020./2021. godinu.
http://os-braca-bobetko-sk.skole.hr/upload/os-braca-bobetko-sk/images/static3/875/attachment/Godisnji_plan_i_program_rada_2020_2021.pdf.
22. OŠ Dr. Vinka Žganca, Kozari Bok. 2020. Godišnji plan i program rada za školsku godinu 2020./2021 <http://os-vzganca-zg.skole.hr/dokumenti>.
23. OŠ Orehovica. 2020. Godišnji plan i program odgojno-obrazovnog rada predškole. Pedagoška godina 2020./2021. <http://www.os-orehovica.hr/home/images/dokumenti/2020-2021/opci-akti/predskola2021.pdf>.
24. OŠ Orehovica. 2020. Godišnji plan i program rada za školsku godinu 2020./2021.
<http://www.os-orehovica.hr/home/images/dokumenti/2020-2021/opci-akti/p2021.pdf>.
25. PGP – Projekt građanskih prava Sisak. 2013. RO-MI u Sisačko-moslavačkoj županiji.
<http://www.crpsisak.hr/wp-content/uploads/2014/01/RO-MI-U-SMZ.pdf>.
26. Plan razvoja socijalnih usluga u Sisačko-moslavačkoj županiji za razdoblje 2015.-2020. godine. https://www.smz.hr/images/stories/socijala/2016/plan_razvoja_soc_usluga1520.pdf.
27. Proračun u malom za 2020. godinu – Grad Sisak. 2019.
<https://sisak.hr/wp-content/uploads/2019/07/Prora%C4%8Dun-u-malom-2020.pdf>.
28. Prostorni plan uređenja Grada Siska. 2013.
http://www.sisak.hr/uploads/documents/2013/Obrazlozenje-procisceni_tekst.pdf
29. Statistički ljetopis Grada Zagreba 2019. https://www.zagreb.hr/UserDocImages/arhiva/statistika/statisticki%20ljetopis%202019_digital.pdf.
30. Steel, R. 2005. Actively involving marginalized and vulnerable people in research. U: Lowes, L. & Hullat, I. (ur.) *Involving service users in health and social care research*. London: Routledge, 19–29.

31. Svjetska banka. 2016. Ocjena siromaštva za mala područja temeljem potrošnje (Karte siromaštva) [https://razvoj.gov.hr/UserDocImages/Istaknute%20teme/Kartom%20siroma%C5%A1tva/Izvjue%C5%A1%C4%87e%20o%20ocjeni%20siroma%C5%A1tva%20za%20mala%20podru%C4%8Dja%20temeljem%20potro%C5%A1nje%20\(karte%20siroma%C5%A1tva\)%20u%20RH.pdf](https://razvoj.gov.hr/UserDocImages/Istaknute%20teme/Kartom%20siroma%C5%A1tva/Izvjue%C5%A1%C4%87e%20o%20ocjeni%20siroma%C5%A1tva%20za%20mala%20podru%C4%8Dja%20temeljem%20potro%C5%A1nje%20(karte%20siroma%C5%A1tva)%20u%20RH.pdf).
32. Šućur, Z.; Kletečki Radović, M.; Družić Ljubotina, O. i Babić, Z. 2015. *Siromaštvo i dobrobit predškolske djece u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
33. UNICEF. 2020. *Konvencija o pravima djeteta*. https://www.unicef.org/croatia/sites/unicef.org/croatia/files/2019-10/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf.
34. Večernji list. 29. 2. 2020. *Ispovijest Roma iz Međimurja: 'Za mnoge sam kriminalac iako studiram na Oxfordu'*. <https://www.vecernji.hr/vijesti/ispovijest-roma-iz-medimurja-za-mnoge-sam-kriminalac-iako-studiram-na-oxfordu-1382507>.

unicef | za svako dijete